

בניינה של אשה

גרשון חנוך ולדנברג

מודיעין עילית, תשע"ח

©

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק חלקים מחיבור זה בשום אמצעי וצורה ללא רשות בכתב מהמחבר
מותר להפיץ ו/או להדפיס את הקובץ לשימוש אישי שלא למטרות רווח,
בתנאי שלא ייעשה בו כל שינוי

ג"ח ולדנברג

שערי תשובה 10, מודיעין עילית

תוכן

6.....	א. משנת הבנין ותלמודיה
6.....	משנה נדה ב ה
6.....	ירושלמי ובבלי
7.....	ב. שיטת הרמב"ם בביאור משנת הבנין והתלמודים
7.....	רמב"ם א - שיטת הרמב"ם עצמו (איורים 3, 4)
10.....	רמב"ם ב - שיטת אחרונים (איורים 5, 6)
12.....	ג. בירורי לשונות; פירושי הראשונים
12.....	פרוזדור
14.....	רחם
15.....	חדר
16.....	עלייה
17.....	לול
17.....	מקור
18.....	אום; קבר
18.....	ד. בניינה של אשה לשיטת הקדמונים (איור 7)
19.....	ה. ביאורים למשנה ולתלמודים
20.....	ביאור משנת הבנין
20.....	הקדמה לביאור התלמודים
20.....	ביאור התלמודים
21.....	ביאור הבבלי, נדה יז ב-יח א
22.....	סוגיית רוב וקרוב
23.....	ו. משנת הבית החיצון ותלמודיה
23.....	משנה נדה ה א
23.....	ירושלמי ובבלי
24.....	בין הבית החיצון לבניינה של אשה
26.....	ראיות למקום הבית החיצון
28.....	ז. פירושי לשונות
28.....	בית חיצון
28.....	כל מקום / עד מקום שהתינוקת יושבת [למים] ונראית
28.....	בין השיניים / בית השיניים
30.....	מקום דישה - מקום שהשמש דש
32.....	בית הבושת
32.....	ח. הבית החיצון, מקומו וגבולו
32.....	יישובי הקושיות שעל שיטת הרמב"ם
33.....	ביאורים קצרים בכמה סוגיות

ט. ענייני הלכה.....	35
מקום טומאה ובדיקה.....	35
הרגשה.....	38
חציצה.....	40
מאימתי נקרא העובר ילוד.....	41
י. קצרון של דברים.....	42
נספח א: פירוש הרמב"ם וביאוריו.....	43
א. פירוש הרמב"ם, משנת נדה ב ה; משנה תורה, הלכות איסורי ביאה ה ג-ה; מאירי נדה יז ב	43
ב. פירוש הרמב"ם, משנת נדה ה א.....	47
ג. קטעים מחיבורו של גאלנוס 'על האנטומיה של הרחם'.....	47
ד. פירוש הרמב"ם לבבלי נדה יז ב-יח א.....	49
נספח ב: שיטת הרב מרדכי הלפרין.....	50
קשיים בשיטת ר"מ הלפרין.....	50
נספח ג: ציורים מספרים ישנים.....	52
רשימת קיצורים.....	54

קונטרס איורים

בניינה של אשה¹

מהדורה שנייה

זכרון לנשמת מורי ורבי מובהק
שפתח לי שערי חכמה
הרב הלל זקס
נפשו בטוב תלין

בשתי משניות במסכת נדה המשילו חכמים את מערכת איבריה של אשה לבנין בעל חדרים ומדורים. להלן נכנה משניות אלו 'משנת הבנין' ו'משנת הבית החיצון'. במאמר זה יתבאר שבזמן הראשונים נתפרשו דברי חכמים בשתי שיטות, החלוקות זו על זו מכל וכל – שיטת הרמב"ם, ושיטה של כמה מגדולי הראשונים שקדמו לרמב"ם, אותה נכנה 'שיטת הקדמונים'.

תחילה נעיין במשנת הבנין ובפירושי הראשונים. נדון בשיטת הרמב"ם ובקשייה הרבים, ונברר ששיטת הקדמונים מתיישבת עם ידיעותינו על תבנית גופה (האנטומיה) של אשה, עם דברי חכמים בתלמודים, ועם משמעם של כיווי האיברים בלשון חכמים. מתוך כך יתבארו המשנה וסוגיות התלמודים שעליה.

לאחר מיכן נדון במשנת הבית החיצון. נעיין בה ובתלמודים, וניזקק ליחסן של שתי המשניות זו לזו. מתוך כך יתפרשו לשונות התלמודים, ויוצבו גבולי הבית. לבסוף נדון בכמה ענייני הלכה, שאף הם יעידו על הדרך הישרה.

*

תחילה יבואו דברי חכמים כשלעצמם עם מעט הערות, ולאחר מיכן יידונו שיטות הראשונים.

---

¹ רשימת קיצורים וקונטרס איורים בסוף המאמר. מודה אני לידידי ר' ישעיהו הלוי, ר' יעקב לויפר ור' אליהו הופמן, ולר' בניהו שנדורפי, על הערותיהם החשובות. אודה גם לידידי ר' יהודה זייבלד, ר' יצחק ברנדייס, ר' מנחם טייטלבוים ור' משה דוד צ'צ'יק, על עזרתם הרבה.

עיקרי חלקו הראשון של המאמר (משנת הבנין) כבר נכתבו על ידי פרופ' יהודה לוי, ולפניו על ידי ד"ר ישראל מיכל רבינוביץ. ראה ר"י לוי; רבינוביץ, עמ' 79–80. גם ידידי הרב ישעיהו הלוי דן בשיטתו של ר"י לוי והוסיף עליה; ראה ר"י הלוי. אמנם כאן באו הדברים בהרחבה רבה.

שני מאמרים יסודיים בענין כתב הרב והגינקולוג ד"ר מרדכי הלפרין, והרבה למדתי מהם; ראה ר"מ הלפרין. הרב הלפרין אף הוסיף וביאר לי כמה וכמה פרטים בסבלנות מרובה, ומודה אני לו (שיטתו שונה מן הכתוב במאמר; ראה נספח ב). ראה עוד קצנלסון, עמ' 277–279; פרויס, עמ' 170–178; רמ"מ כשר; ר"מ לוינגר; ר"מ לוינגר ב; מיטשם, עמ' 224–239; נשמת אברהם, עמ' קמג-קמו; שריאל (לשיטתו ראה להלן פרק ה, 'הדור מי רגלים למקור').

כל שיטות הקודמים לי וקשייהן נדונו במאמרי 'משנת הבנין ומשנת הבית החיצון', אסיא קיא-קיב (מרחשוון תשע"ט), עמ' 132–164. [להלן: 'המאמר הקצר'. המאמר הוא קיצור מ'בניינה של אשה', בתוספת עיון בשיטות הקודמים.] את המאמר אפשר להוריד בכתובת adobe.ly/2MD7j1R

ציטוטים מספרות חז"ל והראשונים הוגהו בדרך כלל בשתיקה (למעט שינויים בעלי משמעות לענייננו), על פי המקורות הללו: אתר 'מאגרים' של האקדמיה ללשון העברית; מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי – מכון ליברמן; ספרים מדויקים; ולעתים כתבי יד.

התיאורים והמונחים האנטומיים במאמר ניטלו בעיקר משלושה ספרים, כולם בהוצאת חברת Elsevier המתמחה בתחום. ראה אנטומיה; אטלס; גינקולוגיה.

האיורים שורטטו על פי אטלס גריי, עמ' 224 (תבנית הגוף), ועמ' 242 (תבנית הרחם). איור תבנית הגוף מופיע במקור כאשר כפופה מעט לפנייה, והוטה בכיוון השעון ב-11°, כדי להראות אשה זקופה (ראה שם, עמ' 221). על ההתייחס ומשמעה ראה להלן, בסמוך להערה 81.

א. משנת הבנין ותלמודיה

משנה נדה ב ה

משל משלו חכמים באשה, החדר והפרוזדוד² והעלייה. דם החדר טמא. נמצא בפרוזדוד ספיקו טמא, שחזקתו מן המקור.

ירושלמי ובבלי

ירושלמי נדה ב ה	בבלי נדה יז ב-יח א
כני מתניתה, דם החדר טמא ודם עלייה טהור. רב יהודה בשם שמואל,	רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה תנו נדה בי רב הונא. אשכחינהו רבה בר רב הונא דיתבי וקאמרי, החדר מבפנים והפרוזדוד מבחוץ, והעלייה בנויה על גבי שניהן, ולול פתוח בין עלייה ³ לפרוזדוד. נמצא מן הלול ולפנים ספקו טמא. מן הלול ולחוץ ספקו טהור. אתא אמר ליה לאבנה, ⁴ ספקו טמא אמר להו מר? והא אנן שחזקתו מן המקור תנן. אמר ליה אנא הכי אמרי להו, מן הלול ולפנים ודאי טמא, מן הלול ולחוץ ספקו טמא. ... לא קשיא, כאן שנמצא בגג פרוזדוד כאן שנמצא בקרקע פרוזדוד. ⁶
החדר לפנים מן הפרוזדוד, והעלייה נתונה על גבי החדר עד חצי פרוזדוד, ופיתחה שלעלייה פתוח לפרוזדוד. רב נחמן בר רב יצחק שאל לרב חונה, מתניתה בשנמצא מפתח עלייה ולפנים? אמר ליה אם בשנמצא מפתח עלייה ולפנים, (ב)[כ]ודאי היא. ⁵ אלא כן אנן קיימין, בשנמצא מפתח עלייה ולחוץ.	

הערות

הירושלמי והבבלי מקבילים בתיאור הבנין, והחילוף היחיד בעל משמעות ביניהם הוא שבירושלמי העלייה נתונה עד חצי פרוזדוד, ובבבלי העלייה בנויה על גבי שניהן [החדר והפרוזדוד]. בחילוף זה נדון להלן.⁷

לפירוש רש"י יש עוד חילוק בין התלמודים, ולא נעסוק בו עתה.⁸ מכל מקום למסקנת שני התלמודים רב הונא סובר שמן הלול ולפנים⁹ טמא ודאי, ומן הלול ולחוץ טמא מן הספק.
בשני התלמודים נראה שמקור התיאור בדברי שמואל, ותלמידו רב יהודה.

נעניין עתה בפירושים לכינויי האיברים הנזכרים במשנה ובתלמודים.

² להלן פרק ג ערך 'פרוזדוד', יתבאר שהגירסה העיקרית היא 'פרוזדוד', ולפיכך הגהתי כל ציטוט שמצאתי גירסה זו באחד ממקורותיו.

³ בקטע בולוניה (ארכיון המדינה 168) בלבד: 'בעליה'. מכמה גירסאות נראה שנוסח כ"י זה 'מתוקן' ואין לסמוך עליו.

⁴ היינו לרב הונא.

⁵ כלומר, ואם כן למה אמר התנא ספיקו טמא.

⁶ כך ברוב כה"י. ראה להלן, הערה 122.

⁷ בפרק ג, ערך 'עלייה'. עוד הפרש יש בהמשך דבריהם שלא הובאו כאן, בביאור דברי ר' יוחנן, ואינו מענייננו.

⁸ עיין מראה הפנים לירושלמי נדה שם, ד"ה אלא כן; ולהלן, הערה 132.

⁹ בלשון הירושלמי 'מפתח עלייה ולפנים', והן הן הדברים.

ב. שיטת הרמב"ם בביאור משנת הבנין והתלמודים

דברי הרמב"ם גופם יבואו ויבוארו בפרוטרוט בנספח א, שהקיצור כאן מיוסד עליו. כאן תתבאר שיטת הרמב"ם בקוצר.

שיטת הרמב"ם נתפרשה בשתי דרכים. החילוק העיקרי בינותן הוא פירוש 'צואר הרחם', שלשיטת הרמב"ם הוא 'פרוזדוד' שאמרו חכמים: בדרך הראשונה 'צואר הרחם' של הרמב"ם הוא צוואר הרחם בלשונו (Cervix); ובדרך השנייה 'צואר הרחם' הוא הנרתיק בלשונו (Vagina). מחילוק זה משתלשלים שאר החילוקים שבין הדרכים. המעיין בדברי אחרון צריך לתת ליבו, לדעת באיזו מן הדרכים החזיק. להלן יוכח כי הרמב"ם גופו כיוון לדרך הראשונה;¹⁰ אך ראוי לדון גם בדרך השנייה כשלעצמה, בייחוד אחר שהיא המקובלת בזמננו. בהמשך המאמר נכנה את שתי הדרכים רמב"ם א ורמב"ם ב.¹¹

רמב"ם א - שיטת הרמב"ם עצמו (איורים 3, 4)¹²

לשיטת הרמב"ם בניינה של אשה כך הוא: החדר וכן המקור הם שני כינויים לאבר הקרוי בלשונו רחם (Uterus). הפרוזדוד הוא צוואר הרחם (Cervix), שמשמש בית שער לרחם, ומכאן שמו. העלייה היא החצוצרות (Uterine Tubes) והשחלות (Ovaries), שעולות אל מעל לרחם ולצווארו. הלול הוא נקב בדופן האחורית (Posterior Wall) של צוואר הרחם, בחלקו הפנימי הסמוך לרחם (Supravaginal Part of Cervix); והוא מחבר בין צוואר הרחם [הפרוזדוד] לבין קצותיהן של החצוצרות והשחלות [העלייה].

אם כן, דם היוצא אל צוואר הרחם עשוי לבוא משני מקורות נבדלים: מחלל הרחם [החדר], דרך הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os), והוא טמא; או מפצע בעורקים המזינים את החצוצרות והשחלות [העלייה], דרך הלול, והוא טהור.¹³

צוואר הרחם [הפרוזדוד] מונח באלכסון, בין הנרתיק לבין הרחם (ראה איור 4). הצוואר נחלק לשני חלקים שהם שלושה: החלק הסמוך לרחם, מִנְקֵב הלול ופנימה, קרוי מן הלול ולפנים. דם הנמצא בו טמא ודאי מפני שחזקתו מן החדר-הרחם, ואין חוששים שמא נזדקרה האשה וזב לשם דם העלייה שיצא מן הלול. החלק הסמוך לנרתיק, מִנְקֵב הלול כלפי חוץ, קרוי מן הלול ולחוץ, והוא חלוק לשניים: הדופן האחורית (Posterior Wall), הגבוהה יותר (כאשר האשה עומדת), קרויה גג פרוזדוד. דם הנמצא בה טהור מפני שחזקה בא מן העלייה, דרך נקב הלול שבדופן זו. הדופן הקדמית (Anterior Wall), הנמוכה יותר, קרויה קרקע פרוזדוד. דם הנמצא בה טמא מן הספק - שמא בא מן הרחם שמא בא מן העלייה.¹⁴

בית החיצון שאשה נטמאת בו, הוא למסקנת התלמודים עד בין השיניים, והוא עד מקום שהשמש דש.¹⁵ לשיטת הרמב"ם בעת הכנסת האבר כולו, ראשו נכנס אל תוך צוואר הרחם ומגיע לפנים מנקב הלול.

¹⁰ ראה להלן, הערה 311.

¹¹ לא יידונו כאן פירושים אחרים לשיטת הרמב"ם, כגון פירוש בעל מעשה טוביה, שאינו מתיישב כלל בדברי הרמב"ם ובסוגיות (צילום להלן, עמ' 49. נדון במאמר הקצר, עמ' 140. וראה להלן, הערה 321); ופירושו הדחוקים מאוד של רמ"מ כשר (בעיקר בפרקים ב-ג). אף לא יידונו שינויים קלים בין פירושי האחרונים בשתי הדרכים. שיטת המאירי נדונה בקצרה להלן, הערות 315, 330.

¹² בדרך זו פירשו: בעל סמ"ע, בשו"ת ב"ח החדשות סימן לד, ועיין שו"ת משאת בנימין, סימן מט; בעל שו"ת משאת בנימין, שם; ר' משולם וייפוש מקראקא, בשו"ת ב"ח שם (ולבסוף נטה יותר לדרך ב); בעל ב"ח, בשו"ת ב"ח שם סימן לה, ובב"ח יו"ד קצו; בעל תוי"ט, במעדני יום טוב על הרא"ש, נדה י ה, אות ח; ר' אברהם הלוי, בקונטרס מלחמת מצוה, דף *; סדרי טהרה, יו"ד קצד כו; שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון, מהדורא בתרא, הערה (ב) [בשינוי, ואכמ"ל]. ועיין שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב סעיף לו.

¹³ על שני הפתחים של צוואר הרחם כתב הרמב"ם בפרקי משה, כג 96; ובפירוש לפרקי אבוקראט, ה 46.

¹⁴ דברים אלו נוגעים בדברי אביי בבבלי, שלא נעתקו למעלה ונדון בהם להלן פרק ה, 'קושיית אביי'. החילוק בין הגג לקרקע בא בפירוש המשנה בלבד, ובהלכות חזר בו הרמב"ם; ראה להלן, הערה 330.

¹⁵ ראה בארוכה להלן, פרק ו.

אם כן, הבית החיצון הוא הנרתיק (Vagina) יחד עם רוב צוואר הרחם (Cervix),¹⁶ שבהם האבר עובר ונע. מהו בין השיניים לא ביאר הרמב"ם, ונראה שהוא הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os),¹⁷ או מקום חיצוני לו מעט.¹⁸

הקושי בדרך א

עיקר הקושי בפירוש הרמב"ם, שהוא מיוסד על תבנית גוף (אנטומיה) מוטעית, שלמד מספרי הרפואה שהיו לפניו.¹⁹ ואלו הטעויות שבה: [1] החצוצרות מחוברות לצידי כיפת הרחם (Fundus) ולא לצוואר הרחם.²⁰ [2] אין מעבר ישיר בין השחלות לרחם. המעבר הוא באמצעות החצוצרות בלבד. [3] בדופני צוואר הרחם אין כל נקב.²¹ [4] ראש האבר אינו נכנס ואינו יכול להכנס לתוך צוואר הרחם, שפתחו ברוחב כשלושה מילימטר.²²

כיון שאין נקב-לול בין הפרוזדוד [צוואר הרחם] לבין העלייה [החצוצרות והשחלות], נמצא שהפרוזדוד אינו צוואר הרחם והעלייה אינן החצוצרות והשחלות, שהרי אמרו 'לול פתוח בין עלייה לפרוזדוד'.

דמ היוצא מצוואר הרחם מגיע ממקום אחד בלבד – מן הרחם גופו [החדר], ועל כן אין טעם להבדיל בין חלקי צוואר הרחם. אין דם עלייה; אין מקום שהוא מן הלול ולפנים או לחוץ; אין גג לפרוזדוד ואין לו קרקע.

כיון שראש האבר אינו נכנס לפרוזדוד [צוואר הרחם], אי אפשר שהמקום בו השמש דש כולל את צוואר הרחם; ועל כן לא מסתבר שבין השיניים הוא הפתח הפנימי של צוואר הרחם, או סמוך לו.

קשיים אחרים

התבנית המוטעית גרמה לרבנו הגדול להדחק בכמה דחוקים נוספים, וחלקם נוגעים אף לפירושי חכמים אחרים:

¹⁶ כך שיטתו בהלכות. בפירוש המשנה כתב שהבית החיצון הוא הנרתיק בלבד. ראה להלן, הערה 337.
¹⁷ כך פירשו בעל סמ"ע כפי המובא בשו"ת ב"ח (בשו"ת משאת בנימין הדברים סתומים), ורמ"ו מקראקא; ראה הערה 12. ועיין מאירי נדה מא ב, ד"ה המשנה השניה; פסקי רשב"ץ שם, ד"ה כל הנשים.

לפירוש אחר ראה ר"מ הלפרין, עמ' 432-435 (ובקיצור להלן, נספח ב), אך דבריו אינם מתיישבים עם שיטת רמב"ם א, שהרי השיניים מתחילות בסמוך לנקב החיצון, ולדברי הרמב"ם ראש האבר נכנס פנימה יותר. אף איני יודע אם שיניים אלו היו ידועות בזמן הרמב"ם ובזמן חז"ל: הן לא נזכרות בחיבורו של גאלנוס, להלן נספח א.ג, פרק ז [גם בקטעים שלא תורגמו]; וראה גם רמ"מ כשר, עמ' שמ בהערה.

¹⁸ כך פירש בעל שו"ת משאת בנימין (ראה הערה 12); וראה רמ"מ כשר, עמ' שג.
¹⁹ לדברי הרמב"ם גופו בפירוש המשנה, הוא נסמך על 'ספרי הניתוח'. וכן כתב במגיד משנה להל' איסורי ביאה, ה ג-ד: 'ורבינו ביאר תכונתן כפי בקיאותו בחכמת הניתוח'. הרפואה הערבית בזמנו היתה במדרגה פחותה מן הרפואה בזמן חז"ל; ראה ר"מ הלפרין, עמ' 426-427; בר-אילן, עמ' 64 הערה 119. על מעלת הרפואה האלכסנדרית והידיעות שבאו ממנה לספרות חז"ל ראה בר-אילן, עמ' 51 ואילך. על הטעויות ומקורן ראה להלן, הערות 306, 321.

²⁰ טעות זו נזכרת באגרת ר' ישעיה דאקטער לרש"י מליאדי; ראה אגרות בעל התניא, אגרת קיד, עמ' קצט, ד"ה עור המלביש. הובאה בשמו גם בשו"ת צמח צדק, יורה דעה קכח: 'עוד אמר לי שביצים של אשה הנק' בלשון הרמב"ם לול [צ"ל עלייה. גח"ו], אינן בצוואר הרחם כמ"ש הרמב"ם, אלא בתוכיות הרחם דהיינו בהחדר הנק' אם ממש'. [על תרגום Fundus ראה להלן, הערה 314].

²¹ וכן כתב רמ"ו מקראקא (ראה הערה 12): '... הדבר תמוה מאוד היאך נכנס הדם מן העלייה דרך הלול לשם. דהא אותו המעי סתום מכל צד והוא כמו קנה חלול וסתום מכל צד, ואין שם לא שום נקב ולא לול ולא שום גידין ועורקין שיצא הדם מהן לתוך אותו חלל, רק הפה שבראשו; ואם כן באיזה מקום הדם נכנס דרך הלול לפרוזדוד, אם לא דרך הפה היוצא מן הצואר'.

²² ראה הערה 337.

- א. בהל' איסורי ביאה ה' ג כתב הרמב"ם: 'הרחם שבו נוצר הולד, והוא הנקרא מקור, והוא שדם נדה זובה יוצא ממנו, קוראין אותו חדר'. אילו החדר הוא המקור, מפני מה אמרה משנתנו 'שחזקתו מן המקור', ולא אמרה 'שחזקתו מן החדר' כפי המשל שברישא.
- ב. בבבלי נדה יז ב אמרו 'נמצא מן הלול ולפנים'. לשיטת הרמב"ם היינו בעומק צוואר הרחם, סמוך לפתחו הפנימי (Internal Os). ראה איור 3). מקום זה פנימי ביותר, ואי אפשר 'למצוא' בו דם אלא על ידי מקל ארוך שנדחק בכוונה לתוך הצוואר, וכדומה. ולמה תעשה כן אשה. יתר מזו, הכנסת מקל (אפילו דק) לתעלת הצוואר, פוצעת מעט את רירית תעלת הצוואר, וכמעט תמיד גורמת לדימום קל.²³
- ג. במשנת הבית החיצון (להלן פרק ו) נאמר: 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון, שנאמר דם יהיה זובה בבשרה'. לשיטת הרמב"ם דם הנמצא ברוב רובו של הבית החיצון – בצוואר הרחם מן הלול ולחוץ, ובכל הנרתיק – טמא מן הספק בלבד; שהרי הוא מן הלול ולחוץ, ושם בא מן העלייה.²⁴ המקום היחיד שדם הנמצא בו טמא ודאי הוא חלקו הפנימי של צוואר הרחם, מן הלול ולפנים. אם כן כל המקומות העוסקים בטומאה ודאית מוסבים על מקום עמוק זה, שכאמור אי אפשר להגיע אליו באצבע; כגון הכתוב 'דם יהיה זובה בבשרה', והמקנחת מיד אחר תשמיש ומצאה דם, שחייבים היא ובעלה קרבן חטאת, ולא קרבן אשם הבא על הספק.²⁵ אך דם הנמצא מן הלול ולחוץ, שהוא הרגיל להימצא, טמא מן הספק בלבד; ואין שורפין עליו תרומה וקדשים ואין חייבין עליו על ביאת מקדש.²⁶
- ד. בבבלי שם ביאר אביו שנמצא דם מן הלול ולחוץ ספיקו טמא, 'אימר שחתה ומחדר אתא'. לשיטת הרמב"ם אין כל צורך בשחייה בשביל שייצא הדם מן החדר [הרחם] אל צוואר הרחם, שכן זו דרך יציאתו הרגילה.
- ה. בבבלי שבת פו ב ומקבילות, נאמר שלאשה יש פרוזוד ולבהמה אין פרוזוד. לשיטת הרמב"ם פרוזוד הוא צוואר הרחם; אך כפי שיתבאר,²⁷ לבהמות גסות ודקות יש צוואר רחם ונרתיק, ואין חסרות אלא את הסגירה הכפולה על פתח הנרתיק, שלשיטת הרמב"ם לא הזכירו חכמים כלל.
- ו. נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש אם בית החיצון הוא 'כל שתיוקת יושבת ונראית', או 'עד בין השיניים'.²⁸ לשיטת הרמב"ם נחלקו על כל אורך הנרתיק וחלק מצוואר הרחם, אם הוא בכלל בית החיצון אם לאו; וצידי המחלוקת רחוקים מן הקצה אל הקצה.²⁹

²³ מעין קושייה זו כתב בעל סמ"ע (ראה הערה 12), להצריך בבדיקת שפופרת. עיין מה שהשיבו בשו"ת משאת בנימין, סימן מט; וראה להלן פרק ח, 'בדיקת רואה מחמת תשמיש'.

²⁴ כלשונו בהל' איסורי ביאה ה' ה.

²⁵ רמב"ם, הל' שגגות ה' ו. על טומאה זו והקינח ראה בארוכה להלן פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ג.

²⁶ בקושייה זו הרגיש כנראה רשב"ץ, וכתב 'והנמצא בכותלי בית הרחם למטה מהפרוזדור, ודם הנמצא בעד אשה, טמא טומאה ודאית' (פסקי רשב"ץ יז ב). כלומר, מן הלול ולחוץ שטמא מן הספק היינו בתוך הפרוזדור בלבד; אבל מחוצה לו, בדופני הנרתיק, טמא ודאי. ברם הדברים קשים מאוד, שכן לשיטת הרמב"ם דם החדר ודם העלייה שניהם יוצאים אל צוואר הרחם, ולמה ייבטל הספק כשיוצא הדם ממנו לנרתיק. אי אפשר לומר שטמא מן הספק רק בלא הרגשה, אבל הרגשה טמא ודאי ואפילו נמצא מן הלול ולחוץ, מפני שההרגשה מוכיחה על וסת: [א] לא מצאנו חילוק כזה בדברי חכמים ובדברי הרמב"ם. [ב] הרמב"ם גופו בהל' איסורי ביאה א' ט, כתב שאין אשה נטמאת אלא בהרגשה, 'ואם לא הרגשה ובדקה ומצאה הדם לפנים בפרוזדור, הרי זה בחזקת שבא בהרגשה כמו שביארנו'. כוונתו למה שכתב למעלה ה' ה, שמן הלול ולפנים ודאי טמא. כלומר, אפילו מן הלול ולפנים, כשודאי הדם מן המקור, צריכה הרגשה בשביל להיטמא. אם כן גם מן הלול ולחוץ נטמאת מן הספק רק כשהרגשה; עיין בבלי נדה נז ב.

²⁷ להלן פרק ג, ערך 'פרוזדור'.

²⁸ ראה להלן, פרק ו.

²⁹ וכן כתב רמ"ו מקראקא (ראה הערה 12): 'ובודאי כל מה שנוכל לפרש לקרב מחלקותן של ר"ל ור"י יש לנו לקרב, ולא לעשות פלוגתות רחוקות, ולהוציא משמעות לשון המשנה שקראו "בית החיצון" ממשמעו'. ראה עוד להלן, בסמוך להערה 195.

ז. להלן פרק ו, נביא ארבע ראיות לכך שהבית החיצון אינו כולל את צוואר הרחם והנרתיק. ולא כשיטת הרמב"ם.

רמב"ם ב - שיטת אחרונים (איורים 5, 6)³⁰

בניינה של אשה כך הוא: החדר הוא הרחם בלשוננו (Uterus); הפרוזדוד הוא הנרתיק (Vagina), שמשמש בית שער לרחם; העלייה היא החצוצרות (Uterine Tubes) והשחלות (Ovaries), שעולות אל מעל לרחם ולנרתיק.

הלול מחבר בין החצוצרות והשחלות [העלייה] לבין הנרתיק [הפרוזדוד]. בשעת גמר ביאה ראש האבר נכנס לפנים ממנו, ואינו מגיע לסוף הנרתיק. הבית החיצון הוא חלקו החיצון של הנרתיק, עד המקום שראש האבר מגיע. מקומו של הלול אינו ברור, ואפשר לפרש בו שני פירושים.³¹

פירוש ראשון: הלול הוא נקב בדופן העליונה של הנרתיק: יש מפרשים שמקומו בסמוך לאמצעו,³² ויותר נראה שמקומו בחלקו הקדמי של הקפל שסביבות צוואר הרחם (Anterior Fornix).³³ בין השיניים הוא הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os),³⁴ או התלמים שבתעלת צוואר הרחם (Arbor Vitae, in Cervical Canal).³⁵

פירוש שני: החלק החיצוני של צוואר הרחם, שבולט אל הנרתיק (Vaginal Part of Cervix), מורכב מחיבור קצותיהן של החצוצרות והשחלות. הלול הוא הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os). הנרתיק נמשך עוד אל הקפל שמאחורי צוואר הרחם (Posterior Fornix), ושם יש נקב נוסף אל חלל הרחם, ממנו יוצא דם הווסת. בין השיניים הוא פתחו של הנקב הנוסף, או מקום סמוך לו.³⁶ פירוש זה מתיישב יותר עם דברי הרמב"ם בפירוש המשנה ובהלכות.³⁷

להלן נקצר ונפרש כפי הפירוש הראשון, כיון שכך פירשו האחרונים וכך ייקל להבין את דבריהם.

³⁰ בדרך זו פירשו: בית יוסף יו"ד קצו (עיין מעדני יום טוב על הרא"ש, נדה י ה, אות ח; שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף לח); ר' משולם וייפוש מקראקא, בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לד (אחר שנטה מדרך א); חידושי ריט"ו, עמ' מח ואילך; שו"ת פנים מאירות, חלק א, סימן ז; שו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, ד"ה ואמנם בין לדעת הט"ז; שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז (עיין שו"ת אמרי בינה, סימן ו); חידושי חתם סופר, נדה מב ב, ד"ה חוק; שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף לו, לח; ר"י קאפח, בהערות לפירוש המשנה בתרגומו. וכן מקובל בזמננו; ראה להלן, הערה 311.

³¹ פירוש שלישי כתב הרב קאפח בהערה 39 לפירוש המשנה. לשיטתו הלול ובין השיניים שניהם מקום אחד - צוואר הרחם כולו (Cervix). הדברים קשים מאוד: אין טעם לפרש מן הלול ולפנים - בקפל שמאחורי צוואר הרחם (Posterior Fornix), שהרי אין שם כל מקור לדם וודאי אפשר שהגיע הדם מן הרחם, ולמה יטור ודאי. אי אפשר לפרש מן הלול ולפנים - בתוך צוואר הרחם, שהרי לשיטתו הוא בית הפנימי ודמו טהור [ואם טעם הטומאה מפני שהוציאתו לחוק, היה הרמב"ם כותב כן בפירוש]. ועוד, למה טמא ודאי והרי דם החדר ודם העלייה שניהם יוצאים משם, כדבריו בהערה 34 שם. ולא נאריך בקושיות אחרות.

³² כגון רמ"ו מקראקא בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לד.

³³ במונחי האנטומיה של האקדמיה ללשון העברית (תשי"ז), מכונה הקפל 'כיפת הנרתיק' כתרגום שמו הלטיני (Fornix). כיון שהמונח מבלבל קראתי לו 'קפל'.

³⁴ כך פירשו רמ"ו מקראקא (ראה הערה 30); חזון איש, נדה צב כח; וכן כתב ר"א זלזניק (ראה ר"מ הלפרין, עמ' 438, 442). לאחר לידה ראשונה הופך פתח צוואר הרחם מעיגול לחריק, והצוואר שסביבו נראה כמין שפתיים-שיניים; ראה אטלס, עמ' 209; אנטומיה, עמ' 1295; גינקולוגיה, עמ' 53; ר"מ הלפרין, עמ' 435.

³⁵ כך פירשו רוזנבאום, עמ' 83; רמ"מ כשר, עמ' שיח, שכג-שכה, שמ-שמב; שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, סעיף לה, לשיטת חתם סופר (ראה הערה 30); ר"מ הלפרין, עמ' 432-435; וראה למעלה, הערה 17.

³⁶ ראה ר"מ הלפרין, עמ' 438 הערה 25.

³⁷ הנרתיק והרחם מונחים זה כלפי זה כצורת ר', בזווית של 90°-100° (ראה איור 6). נמצא שהדופן התחתון של הנרתיק וחלל הנרתיק נמשכים פנימה עוד, אל הקפל שמאחורי צוואר הרחם (Posterior Fornix), והאבר נכנס לפנים מן הלול בשעת גמר ביאה' (רמב"ם שם). ראה אנטומיה, עמ' 1295; אטלס, עמ' 208; גינקולוגיה, עמ' 51. ברם ראה להלן, הקושי, מס' 4. [מעין פירוש זה ראה אצל רוזנבאום, עמ' 83.]

דם היוצא אל הנרתיק [הפרוזדוד] עשוי להיות משני מקורות נבדלים: מחלל הרחם [החדר], והוא טמא; או מפצע בעורקים המזינים את החצוצרות והשחלות [העלייה], והוא טהור. הנרתיק-הפרוזדוד חלוק באורכו לשני חלקים: החלק שמן הקפל הקדמי ופנימה קרוי **מן הלול ולפנים**. דם הנמצא בו חזקתו מן החדר, ואין חוששים שמא נזדקרה האשה וזב לשם דם העלייה, ולפיכך טמא ודאי. החלק שמן הקפל וחוצה קרוי **מן הלול ולחוץ**, והוא חלוק ברוחבו לשניים: דופנו העליונה (Superior Wall) של הנרתיק [כאשר האשה עומדת] קרויה **גג פרוזדוד**. דם הנמצא בה טהור, שחזקתו יצא מפצע באחד מעורקי הדופן. דופנו התחתונה של הנרתיק (Inferior Wall) קרויה **קרקע פרוזדוד**. דם הנמצא בה טמא מן הספק, שמא בא מן הרחם שמא בא מן העלייה.³⁸

הקושי בדרך ב

אף כאן, עיקר הקושי הוא תבנית הגוף (האנטומיה) המוטעית: [1] החצוצרות מחוברות לקצוות כיפת הרחם (Fundus) בלבד, ולא לנרתיק או לצוואר הרחם. [2] אין מעבר ישיר בין השחלות לרחם. המעבר הוא באמצעות החצוצרות בלבד. [3] בדופני הנרתיק ובסופו אין כל נקב. הנקב היחיד הוא פתח צוואר הרחם. [4] דרך כלל אין האבר נכנס מעבר לצוואר הרחם, אל הקפל האחורי (Posterior Fornix).³⁹ ואף כאן, כיון שאין נקב-לול בין הפרוזדוד [הנרתיק] לבין העלייה [החצוצרות והשחלות], נמצא שהפרוזדוד אינו הנרתיק והעלייה אינן החצוצרות והשחלות; וכו' כפי שנכתב בדרך א. 'בין השיניים' שעל פי הפירוש השני, אינו קיים. על פי הפירוש הראשון, אין כל קושי אנטומי בענין הבית החיצון; בין השיניים; ומקום שהשמש דש.⁴⁰

קשיים אחרים בדרך ב

א. הקושיות שנכתבו בדרך א קשות אף על דרך ב, מלבד הקושי האנטומי הרביעי, וקושיות ב-ג. ב. החילוק בין גג הפרוזדוד לקרקעו, היינו דופני הנרתיק העליונה והתחתונה, יוצא מן ההנחה שהנרתיק רחב והדם לא יכול לעבור מדופן לדופן. במציאות, דפנות הנרתיק העליונה והתחתונה צמודות זו לזו.⁴¹

*

אי אפשר לנו להכחיש את המציאות שאינה מתיישבת כלל עם פירוש רבנו הגדול, ולפיכך אין אנו יכולים לילך אחר דבריו.⁴² ברי שאילו היה רבנו איש האמת יודע את בניינה האמיתי של אשה, היה מפרש את משנתו בדרך אחרת; כלשונו במורה נבוכים:⁴³ 'כל אימת שאפשר לפרש דברי אדם כדי

³⁸ כך פירש הרב קאפח את הגג והקרקע; וראה להלן, הערה 328. דומה שהאחרונים לא דנו על המציאות בענין זה.

³⁹ מפי ר' מרדכי הלפרין. קושי זה הוא לפירוש השני.

⁴⁰ לקשיים אחרים ראה להלן פרק ו, 'בין הבית החיצון לבניינה של אשה'.

⁴¹ בחתך רוחב הנרתיק דומה לצורת האות H. ראה אנטומיה, עמ' 1291; גינקולוגיה, עמ' 51; אטלס, עמ' 216. מעין זה כתב בשו"ת משאת בנימין, סימן מט, לענין אחר: 'שמעלתך עשה הפרוזדוד כאלו הוא שער גדול ובו ארובות וחלונות, והאם ככיס שיש בו שנצים'.

⁴² על פי חידושי חתם סופר, נדה יח א: 'אחרי החקירה מפי ספרים וסופרים חכמי וספרי הניתוח א"א לנו להכחיש המציאות שאינו כפרש"י ותוס' וציור מהר"ם לובלין, ואין לנו אלא מ"ש הרמב"ם בחיבורו ובפי' המשנה ... ולכן לא הטרחת כלל בביאור דברי רש"י ותוספות בשמעתין כי א"א להולמן לפי המציאות האמיתי, ואתה דע לך'. וכן כתב בשו"ת חתם סופר, יורה דעה קסז: 'אבל באמת כל זה כתבו תוס' לפי הבנתם, וכן רש"י ז"ל ... הכל לפי שכלם. אבל אחר בקשת המחילה מרבותינו הקדושים לא צדקו דבריהם בזה, כי האמת עם הרמב"ם כאשר יעיד הניסיון עפ"י חכמי וספרי הניתוח אשר לפנינו... ועיין מאירי נדה יז ב: 'זהו ביאור המשנה ופסק שלה, ובביאורה אתה מבין מה שבא בסוגיא... ואף על פי שאין דברינו מסכימים עמהם (=עם חז"ל!) מכל וכל, ולא עם דברי המפרשים, כך הסכמתי בו עם קצת חכמי הרפואה הבקיאים בנתוח האיברים וציורם'.

⁴³ חלק ג, סוף פרק יד [תרגום מ' שוורץ]. הביאור ר"מ הלפרין, עמ' 441.

שיתאימו למציאות שהוכח בהוכחה מופתית שהיא נמצאת, יהיה זה הראוי והנאות ביותר לאיש מעולה מטבעו עושה צדק. ובפרט להלכות מעשיות, כפי שנקדים בראש פרק ג. מעתה עלינו לברר פירוש משנתנו כפי הידיעות שבידינו, ופירושי ראשונים אחרים. תחילה נברר משמעות כמה כינויים הנזכרים במשנתנו ובתלמודים.

ג. בירורי לשונות; פירושי הראשונים

בדברי חכמים מצינו כמה וכמה כינויים לאיבריה של אשה. במשנת הבנין נזכרו הכינויים מקור, חדר, פרוזוד, עליה; ובבבלי נוסף הכינוי לול. במקומות אחרים נזכרו הכינויים רחם, אֵם, קבר. להלן יידונו ביאורי כינויים אלו, חלקם ברוחב וחלקם בקוצר. לאחר כל בירור יובאו פירושי הראשונים. ביסוד בירורינו תעמוד הנחה יסודית: לא באו חכמים ללמד את חכמת האנטומיה לחכמים ולרופאים, לשם חכמה, כי אם ללמד ידיעות יסודיות ופשוטות בתבנית הגוף, לצורך קיום הלכות מעשיות בענייני טומאה וטהרה. הן משנת הבנין והן משנת הבית החיצון נאמרו לצורך קיום הלכות מעשיות: משנת הבנין – לדינו של דם הנמצא בבדיקה, כמשתמע מן המשניות שלפניה וכאמור בסופה. משנת הבית החיצון – לצורך ידיעת מקום הטומאה, כאמור בראשה וכמבואר בבבלי נדה מא ב. מכך עולה כי: [א] להבדיל מדברי אגדה שנאמרו לצורך משל או לידיעה בעלמא, כאן ברי שחכמים הזכירו איברים ידועים ומוכרים להם. [ב] האיברים הנדונים עשויים להיוודע לכל אשה (כאשר יוסברו לה), מחכמנית ולמדנית עד בורה וריקנית. לא יתכן שמדובר באיברים הידועים רק לרופאים.

פרוזוד⁴⁴

ביוונית פרֹוסְטָאדֹס, צורת־משנה של פרֹוסְטָאס (προστάς; προστάδης), מבוא, חדר־מבוא, כניסה.⁴⁵ וכן אמרו 'התקן עצמך לפרוזוד' כדי שתיכנס לטריקלין (משנה אבות ד טז).⁴⁶ בתיבה זו תלוי עיקר החילוק בין שיטת הרמב"ם לשיטת הראשונים, ולפיכך נרחיב בה. פירושי הראשונים שיובאו כאן יבארו בהמשך הדברים.

בבלי שבת פו ב

'אשה היא דאית לה פרוזוד, אבל בהמה דלית לה פרוזוד לא.'

הנדון לענין שכבת זרע, שנסרחת במעי אשה לאחר שלושה ימים. נסתפק רב פפא שמא במעי בהמה אינה נסרחת, כיון שאין לה פרוזוד.

רש"י: 'דאית לה פרוזוד. בשר כותלי בית הרחם בולט מן השיניים ולחוק, ובית הרחם הוי מן השיניים ולפנים. אשה אית לה פרוזוד, לפיכך לא שליט בה אויר בגופה ומתחממת.'

⁴⁴ כך הנוסח בכ"י ובספרים מדויקים. ראה היימנס, עמ' 180; בר־אשר, עמ' 1481.

⁴⁵ במילון לידל-סקוט, עמ' 1526, תורגם: vestibule, porch, portico. וכן בפירוש הגאונים לטהרות, עמ' 111, תורגם 'דהליו', שמשמעו vestibule כאמור בהערה שם. ראה היימנס ובר־אשר שם; פרויס, עמ' 172. המונח הלטיני לפרוזוד הוא vestibulum – שטח קטן בכניסה לבית, ממנו נכנסים למדורי הבית השונים (ראה שרטוט: ויטרוביוס, על אודות האדריכלות [תרגום: ר' רייך], תל־אביב תשנ"ז, עמ' 139 [מובא להלן, סוף קונטרס האוירים]). לענין ממצא הוילות בארץ ישראל ראה י' הירשפלד, בית המגורים הארץ־ישראלי, ירושלם תשמ"ז, עמ' 26–53). ועיין פירוש רד"ק, מלכים א ז ז; ערוך השלם, ערך פרוזוד.

⁴⁶ פרויס, שם הערה 500, מקשר לעניינו את התוספתא נדה, ח ד: 'היתה בודקת בימין והיא טמאה, בשמאל והיא טהורה, לא תבדוק אלא בשמאל. בחצר והיא טהורה, בטרקלין והיא טמאה, לא תבדוק אלא בחצר.' אך לא הביא את המשך ההלכה: 'בעצמה והיא טמאה, בחברתה והיא טהורה, לא תבדוק אלא בחברתה.' מענין ההלכה כולה ברי שהדברים כפשוטם: אשה שבודקת ביד ימין או ביד שמאל; בעת עמידתה בחצר או בטרקלין; בעצמה או על ידי חברתה. אם כן אין האיברים הפנימיים קרויים 'טרקלין' כדעת פרויס.

בבלי חולין סח א (מקבילה בבכורות מו ב)
הנדון לענין ולד המוציא ראשו מן המעיין,⁴⁷ שדינו כילוד. והקשו מפני מה השמיטנו התנא דין זה גם באדם וגם בבהמה.

'וכי תימא אשמועינן באדם וקא משמע לן בבהמה, דאדם מבהמה לא יליף, דאין פרוזדוד לבהמה.'
רבנו גרשום,⁴⁸ חולין: 'דאין פרוזדוד לבהמה, וכיון דהוציא ראשו מיד חשוב כילוד.'
רבנו גרשום, בכורות: 'דבהמה כיון דלית לה פרוזדוד, לאלתר כי הוציא ראשו הוי כילוד. אבל אשה כיון דאית לה פרוזדוד דמעכב, אימא דלא ליהוי כילוד.'

רש"י, חולין: 'וכי תימא אשמועינן באדם דביציאת ראשו הוי כילוד, והדר אשמועינן בבהמה; דאדם מבהמה לא יליף, דבהמה לית לה פרוזדוד לפני בית הרחם שלה וגלוי הוא, ומכיון שהראש יוצא לידתו ניכרת. אבל אשה אין רחמה בגלוי, שהירכים הוו לה כעין פרוזדוד, ואין יציאת הולד ניכרת יפה עד שיצא רובו.'

רש"י, בכורות: 'בהמה לית לה פרוזדוד. אין רחם שלה בין ירכותיה; הלכך חשיב הראש לידה, דבגלוי הוא. אבל אשה דירכים שלה מכסים את הרחם, לא חשיב ראש לידה.'

*

בשתי הסוגיות נאמר שלאשה יש פרוזדוד ולבהמה אין פרוזדוד. עלינו לעיין עתה בגופה של אשה ובגופה של בהמה, ומן החילוף בינותן נדע איזהו הפרוזדוד:

לבהמות גסות ודקות יש את כל מערכת האיברים הפנימיים המצויה באשה: נרתיק, רחם עם צוואר, חצוצרות ושחלות.⁴⁹ אך האיברים החיצוניים חלוקים: אצל אשה יש פתח לנרתיק (Vaginal Orifice) שסגור במידה רבה על ידי הבתולים (Hymen) או שיוריהם. נקב השופכה (Urethra) סמוך לו, ושניהם פתוחים לפרוזדוד הנרתיק (Vestibule). על פרוזדוד הנרתיק סוגרים כמין שני שערים – השפתיים הגדולות והשפתיים הקטנות (Labia majora; Labia minora).⁵⁰ לעומתה אצל בהמה הפתח והשער חד הם: יש פתח יחיד, שסגור בשפתיים בולטות כלפי חוץ (Labia); לפנים ממנו נמצא הנרתיק; ואילו נפתח נקב השופכה.⁵¹ כלומר, בלשון חכמינו, לאשה יש פרוזדוד – חדר-מבוא, ולבהמה אין פרוזדוד. ידיעות אלו פשוטות לכל אדם בקי מעט, ואין צורך ללומדן מפי מומחים ומספריהם.⁵²

אם כן פרוזדוד הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות (Labia) ומה שבינותן.⁵³ ובלשון בעל הערוך, ערך פרוזדוד: 'פירוש, פרוזדוד לשון יון הוא, והוא בין השער לחצר המלך קודם שיכנס לפני המלך. ושל אשה במקום ערוה בשפתות ערוה שמו פרוזדוד.'⁵⁴ כלשון זה כתב בשו"ת בנימין זאב, סימן סח, כנראה

⁴⁷ בלשון מקרא ובלשון חכמים 'מעיים' הוא כינוי כולל לאיברים הפנימיים.

⁴⁸ מורכב מפירוש רבנו גרשום עם פירושי חכמי מגנצא עד לזמנו של רש"י לערך. ראה תא-שמע, עמ' 3–20; מבוא לפירוש רבנו גרשום לבבא בתרא, בני ברק: ספרי אור החיים, תשנ"ח. לשם הקיצור יכונה כאן בסתם 'רבנו גרשום'.

⁴⁹ ראה אנטומיה וטרינרית, עמ' 701–706.

⁵⁰ ראה אנטומיה, עמ' 1288–1289; אטלס, עמ' 202; גינקולוגיה, עמ' 49; ר"מ הלפרין, עמ' 421.

⁵¹ ראה אנטומיה וטרינרית, עמ' 704, 706. מבחינה אנטומית טהורה יש גם לבהמה פרוזדוד ונרתיק, כאמור שם. אך במבט של אדם שאינו מומחה לאנטומיה ברור שהכל נחשב נרתיק. ראה התמונה שם, עמ' 706.

⁵² וראה להלן, סמוך להערה 109.

⁵³ ראה תיאור מפורט להלן, פרק ה, 'הקדמה לביאור התלמודים'.

בדומה פירש בשו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, ד"ה ואמנם בין לדעת הט"ז. אלא שלשיטתו יש שני פרוזדורים – חיצון [כפירוש הערוך] ופנימי [כפירוש הרמב"ם], ואין לזה סמך בדברי חכמים, ולא בדברי רש"י והרמב"ם. זוהי בעיקרה שיטת ר"מ הלפרין, ועליה נדון להלן, נספח ב.

גם פרויס, עמ' 171 (ואחריו ח' אלבק, משנה סדר טהרות, ירושלים-תל-אביב תשל"ב, עמ' 383; ראה שם, עמ' 585), כתב שפרוזדוד הוא הפות (Vulva). על משמעה המדויק ראה להלן, סמוך להערה 228. בדבר זה בלבד מכוונים דבריו לשיטת בעל הערוך.

⁵⁴ מובא גם בפירוש הגאונים לטהרות, עמ' 110–111, והוא גליון מועתק מן הערוך; ראה בהערות שם.

על פי הבנתו בדברי רש"י:⁵⁵ 'פרוזדור הוא מקום של ערות האשה בשפתות הערוה'. וכן משמע קצת מלשון רבנו חננאל, שבת פז א: 'זָכַר דלית ליה פרוזדור'.⁵⁶ גבולו המדויק של הפרוזדור יידון להלן, פרקים ז-ח.

*

אף רש"י בשבת פירש כבעל הערוך, אלא שלשם הבנת דבריו עלינו להתבונן בתיבה 'רחם':⁵⁷

רחם

בלשון מקרא נראה מכמה מקומות שמשמעו רחם שלנו (Uterus), וכן הוא בערבית ובעוד לשונות.⁵⁸ אך בלשון חכמים הוא הנרתיק (Vagina) בלבד, כמוכח מהרבה מקומות בדברי חכמים;⁵⁹ ולא מצאתי מקום בלשון חכמים שמשמעו מוכיח כלשון מקרא. אף בלשון הרמב"ם בכמה מקומות 'רחם' הוא הנרתיק.⁶⁰

*

ביאור לרש"י שבת פו ב

רש"י משתמש בלשון 'רחם' הן לנרתיק [כך ברוב המקומות, כלשון חכמים],⁶¹ והן לרחם שלנו.⁶² אך רש"י בשבת המובא למעלה ערך 'פרוזדור' השתמש בלשון 'כותלי בית הרחם', שהוא לשון הבבלי בשלושה מקומות;⁶³ ועל פי האמור למעלה לענין לשון חכמים, בכולם משמעו 'דופני הנרתיק', וביתר דקדוק – השפתיים, שהן מעין המשך לבשר שסביבות הנרתיק. כלשון בעל הערוך, ערך גס א: 'נגממו כותלי בית הרחם מהו. פי' נתעכלו שפתי בית הרחם'.

גם מן הענין גופו מתבאר שרש"י דיבר על הנרתיק והשפתיים, וזה ביאור דבריו: **בשר כותלי בית הרחם**, השפתיים (Labia),⁶⁴ **בולט מן השיניים ולחוף**. מפתח הנרתיק (Vaginal Orifice) כלפי חוץ.⁶⁵ **ובית הרחם**, חלל הנרתיק (Vagina), **הוי מן השיניים ולפנים**. אשה אית לה פרוזדור. שפתיים סוגרות מחוץ לפתח

⁵⁵ עיין שם, סימנים קמד, קנד.

⁵⁶ עיין שם; ובתוס' שם פו א, ד"ה אבל פירשה.

⁵⁷ בפירושו לחולין ובכורות נדון להלן.

⁵⁸ ירמיהו כ יז: אֲשֶׁר לֹא מוֹתֵתִי מִרְחֵם וְתִהְיֶה לִי אִמִּי קִבְרִי וְרִחְמָה הָיָה עוֹלָם. תהלים כב יא: עֲלִיךָ הַשְׁלֵכְתִּי מִרְחֵם מִבֶּטֶן אִמִּי אֵלֵי אֶתָּה. איוב לא טו: הֲלֹא בִּבְטֶן עֲשִׂי עֲשִׂהוּ וְיִכְנְנוּ בִּרְחֵם אֶחָד. ראה מילון קדרי, ערך 'רחם', ושם לענין לשונות אחרות; ר"מ הלפרין, עמ' 421-423. [אמנם יש שמשמעו 'אשה': רחם רחמתיים לראש גבר (שופטים ה ל). וכן במצבת מישע, שורה 17: 'ורחמתי' (הניקוד מהמהדיר; הכתב והמכתב, עמ' 381). נראה שמשמעו המדוקדק 'אהובה' כמשמעות שורש רח"מ בארמית, ונראה שמשורש זה בא המשמע 'נרתיק', שחביב על הבועל; עיין בבלי עירובין נד ב ומקבילות. (שם, עמ' 388, כתב המהדיר פירוש אחר שאינו נכון לענ"ד, ואכמ"ל.)]

⁵⁹ משנה בכורות ב ט; מכילתא דפסחא טז; ירושלמי חלה ב א, שבת ו ד, שבת יח ג, נדה ג ד; בבלי שבת נד ב, סד א, קכח ב, עירובין נד ב, ב"ב טז ב, חולין נא א, סט ב-ע א, בכורות ז ב, יט ב, נדה ג א, כה ב, מא ב. ראה עוד מלאך, עמ' 354-355, שביאר כמה מקורות; ר"מ הלפרין, עמ' 422.

במעט מקומות יש לשון 'בכור קדושתו ברחם', אך הלשון ברוב המקומות 'קדושתו מרחם', כלומר משיצא מן הרחם-הנרתיק אל החוץ; עיין רש"י חולין צ א, ד"ה אלא הכא; בכורות ג ב, ד"ה קודם שיצא.

⁶⁰ ראה ר"מ הלפרין, עמ' 423; מלאך, עמ' 356.

⁶¹ כגון סנהדרין צב א, ד"ה שאול; נדה כא ב, ד"ה בבשרה; שם, ד"ה אבל היכא; שם מא ב, ד"ה כשהתינוקת יושבת (לפירושו ראה להלן, בסמוך להערה 188). ראה עוד מלאך, עמ' 355-356.

⁶² כגון בכורות כח ב, ד"ה האם שלה: 'רחם שלה' [בכ"י ירושלים NLI 4° 13, דף 24 א: 'רחמה']. אמנם במקבילה בסנהדרין לג א, כתב רש"י: 'בית הריון, ונקראת טרפחת ושלפוחית, ובלעז מטריצ"ה [=רחם שלנו]'. ולא הזכיר 'רחם'. ראה עוד מלאך, עמ' 356.

⁶³ חולין ע א; נדה ג א; נדה כה ב.

⁶⁴ כלשון רש"י ברכות כד א, ד"ה תכשיטין שבפנים: 'כומז דפוס של בית הרחם שהיו עושין לבנותיהן, ונוקבין כתלי בית הרחם כדרך שנוקבין את האזנים ותוחבין אותו'. וכן בשו"ת מהרי"ל, סימן קעג: '... ואחר ההשתנה תקנח יפה יפה. ואם צריך לה תרחוץ באותו מקום שמקנחת, דהיינו מקום הכתלים או בית החיצון'.

⁶⁵ ראה להלן פרק ז, ערך 'בין השיניים'.

הנרתיק, לפיכך לא שליט בה אויר בגופה ומתחממת ושכבת זרע נסרחת. אבל בהמה אין לה אלא פתח בעל סגירה חיצונית, כפי שנתבאר למעלה; ולפיכך שולט בה אוויר יותר מאשה. פירוש רש"י מכוון בדקדוק לידיעותינו על בנייה של אשה לעומת בנייה של בהמה, ותואם לפירוש בעל הערוך שהבאנו למעלה.

פירושי רש"י ורבנו גרשום בחולין סח א ובכורות מו ב בשבת פירש רש"י כי הפרוזדוד הוא מקום השפתיים, כפי שנכתב. אך בחולין ובכורות פירש כי הפרוזדוד הוא ירכי האשה, ש'הו' לה כעין פרוזדור'. טעם החילוף בין פירוש רש"י בחולין ובכורות לבין פירושו בשבת נתבאר בתוספות:⁶⁶ בחולין ובכורות הנדון אם נחשב הולד כילוד משהוציא ראשו חוץ לפרוזדוד; ואילו נפרש שפרוזדוד הוא מקום השפתיים כמו בשבת, 'מה היה יכול הפרוזדוד לעכב הלידה, כיון שהראש חוצה לו'.⁶⁷

ברם רבנו גרשום חלוק על רש"י, ופירש בבכורות 'אבל אשה כיון דאית לה פרוזדור דמעכב...'. יש ליישב פירושו כאשר נקדים שברגיל תינוק יוצא כשקדקדו כלפי חוץ,⁶⁸ ואילו ולד בהמה יוצא כשחרטומו כלפי חוץ, ורגליו הקדמיות יוצאות יחד עם ראשו או מעט לפניו.⁶⁹ אם כן יש להעמיד את שמועתנו בשהתחיל הולד להוציא ראשו, ועדיין לא יצא לגמרי. לבהמה אין פרוזדוד, והשפתיים בולטות החוצה ואינן דחוקות על ידי הירכיים.⁷⁰ על כן, כיון שהתחיל הולד להוציא את חרטומו אינו ממנה לחזור, ולפיכך דינו כילוד. לאשה יש פרוזדוד – השפתיים סוגרות על פתח הנרתיק ומשמשות מעין צווארון, ודוחקות את קדקדו העגול של הולד לשוב אל הנרתיק; ולפיכך היינו סבורים לחלק בין אשה לבהמה. למסקנה אין חילוק ביניהם.⁷¹ נמצאנו למדים שיש מקום לפרש 'פרוזדוד' בכל המקומות בהם הוא נזכר, בדרך שווה: מקום השפתיים, כפירוש בעל הערוך למשנת נדה.

חדר

בלשון מקרא ובלשון חכמים משמעו בייחוד 'חדר פנימי'.⁷² בבבלי נאמר 'החדר מבפנים והפרוזדוד מבחוץ', ובירושלמי נאמר 'החדר לפניו מן הפרוזדוד'. למעלה נכתב כי 'פרוזדוד' הוא חדר־מבוא, כניסה. אם השפתיים הן הפרוזדוד המקדים לחדר, הרי שהחדר גופו הוא הנרתיק (Vagina).⁷³

⁶⁶ חולין, ד"ה אדם מבהמה; בכורות, ד"ה דאדם מבהמה; נדה מב ב, ד"ה שהוציא. ⁶⁷ מכאן נראה שסברו כרש"י, ומפני כך נדחקו לפרש פרוזדוד-ירכיים; עיין שו"ת פנים מאירות, חלק א, סימן ז. [לענין תוס' נדה מא ב, ד"ה וסבר, ראה להלן הערות 171, 224.] ⁶⁸ בלשוננו 'מצג ראש', או 'מנח ראש' (להבדל ביניהם ראה מדרך מרק, עמ' 1180). ראה אטלס, עמ' 210; אנטומיה, עמ' 1309.

⁶⁹ ראה למשל מיילדות וטרינרית, עמ' 179.

⁷⁰ בפרט בשעת ההמלטה; ראה אנטומיה וטרינרית, עמ' 712.

⁷¹ על דרך זה יש לפרש 'גזרה שמא יוציא ולד ראשו חוץ לפרוזדוד' (בבלי חולין עב א; נדה מב ב), היינו 'לאויר העולם' (בבלי יבמות עא ב, ע"ש). כלומר יוציא את קדקדו חוץ לשפתיים, ועדיין לא יצא רוב הראש. [נראה שלזה כיוון רש"י נדה שם, ד"ה כגון שהוציא, מעין מה שביאר בשו"ת פנים מאירות, חלק א, סימן ז; ונשתמש בלשון 'בית החיצון' להורות שהוא מקום טומאה. בזה תיושב קושית הב"ח בשו"ת ב"ח החדשות, ראש סימן לה.] לא נאריך כאן בסוגיה זו; וראה להלן, בסמוך להערה 303.

⁷² בלשון מקרא: כגון בראשית מג ל: 'וַיָּבֹא הַחֲדָרָה וַיִּבֶן שָׁמָּה'; שמות ז כח: 'בְּבֵיתֶךָ וּבְחֲדָרְךָ מִשְׁפָּכֶךָ'; וראה מילון קדרי בערכו. בלשון חכמים: משנה אהלות ח ו: 'וכן שני חדרים שהן פתוחין לבית'; בבא בתרא ג ז: 'בונה את החדר לפניו מביתו'; שם ד א: 'המוכר את הבית לא מכר... ולא את החדר שלפנים ממנו'. ועיין עוד משנה עירובין ו ו; ולהלן פרק ז ערך 'בית חיצון'. ראה עוד רוזנבאום, עמ' 59.

⁷³ לשיטת ר"מ הלפרין, ראה נספח ב.

וכן פירש רבנו חננאל: 'הרואה דם בשפופרת. כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור, ונמצא הדם שותת ויוצא דרך השפופרת.⁷⁴ החדר הוא הנרתיק, והמקור הוא צוואר הרחם.⁷⁵ וכן משמע מפירושו רש"י ומפירושו רבנו גרשום, שיובאו להלן פרק ד.

וכן כתב השואל ר' אליעזר, בשו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן ח: ⁷⁶ '... בירכיים, ששם מקום השתן לפני מן הרחם. והרחם (אם) יש בו שני נקבים. האחד הוא המקור הנקרא חדר בלשון המשנה, ומשם יוצא דם הטמא, (לשם) [ושם] שנכנס הזרע בו נקלט בתוכו ומתעברת. ועוד נקב אחר בצדו, והוא מוציא השתן. והנשים החכמות כשמכניסות אצבע שלהם ברחם עם העד לבדוק, הם יודעות להבחין בין נקב זה לזה. בלשונו 'רחם' הוא מקום השפתיים,⁷⁷ ו'חדר' הוא הנרתיק.⁷⁸

עלייה

משמעה: חדר שעל גבי חדר; קומה שנייה.⁷⁹

בשני התלמודים נאמר שהעלייה היא על גבי החדר והפרוזדוד, כמשמעות שמה. מאחר שנתברר כי 'פרוזדוד' הוא מקום השפתיים ו'חדר' הוא הנרתיק, הרי העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שעומדת מעל השפתיים והנרתיק. וכן כתב רבנו חננאל: '... דעלייה שהיא מקום השתן מי רגלים', כלומר המקום ממנו יוצאים מי הרגלים להשתנה.⁸⁰

בענין מקומה של העלייה יש חילוף בין התלמודים: בירושלמי נאמר שהיא 'נתונה על גבי החדר עד חצי פרוזדוד'; ואילו בבבלי נאמר שהיא 'בנויה על גבי שניהן [על החדר והפרוזדוד]'. אין זו סתירה, שכן 'על גבי שניהן' הוא לשון סתום, ואפשר לפרשו 'על גבי זה כולו ועל גבי זה עד חציו'. מכל מקום יש לדון בדבר על פי ידיעותינו.

בציורים מסויימים אנו רואים שכאשר אשה עומדת, השלפוחית מונחת אמנם מעל רובן של השפתיים, אך כיון שצורתה מעין משולש ישר-זווית מוטה על צידו, וזוויתו הישרה כלפי פנים הגוף, נמצא שעיקר רוב השלפוחית עומד מעל חציין הפנימי של השפתיים (וראה איורים 1, 7, שם כל השלפוחית מעל מקום השפתיים). אם כן יש מקום לשתי הנוסחאות שבאו בתלמודים, ובירושלמי נאמרו הדברים בדקדוק יותר.⁸¹

⁷⁴ פירוש ר"ח, עמ' 54. וכן כתב על פיו בעל הערוך, ערך שפופרת: 'הרואה דם בשפופרת מהו. פי' כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור, ויורד הדם בחלול של שפופרת ואינו נוגע בבשרה.' [וראה דיון עם ר"מ הלפרין על משמעו של פירוש ר"ח במאמר הקצר, עמ' 144, הערה *21].

⁷⁵ ואילו הרמב"ם, הל' איסורי ביאה ה טז, כתב לשיטתו: 'האשה שהכניסה שפופרת בפרוזדוד...'.
⁷⁶ על פי כ"י פרנקפורט, ספריית האוניברסיטה Ms. hebr. qu. 4 (על פיו נדפס הספר), דף 14ב ואילך. התיקונים בשו"ת מהר"י ברונא, סימן רמו.

⁷⁷ כלשון רש"י בכמה מקומות; ראה למעלה, הערות 61, 64; מלאך, עמ' 355. וכן בשו"ת מהרי"ל, סימן קעג: '... ואחר ההשתנה תקנח יפה יפה. ואם צריך לה תרחוץ באותו מקום שמקנחת, דהיינו מקום הכתלים או בית החיצון, כי הנשים יודעות באיזה מקום מגיעין מי רגלים לרחם'.

⁷⁸ ראה עוד להלן, ערך 'מקור'. דברי המשיב יובאו להלן, בסמוך להערה 217.

⁷⁹ כגון משנה בבא בתרא ג ז: 'בנה עלייה על גבי ביתו'; אהלות ז א: 'היתה עלייה אחת על גבי שני בתים'.
⁸⁰ מובא בשמו בספר הנר, בבא בתרא כד א, ומצוטט בערוך, ערך פרזדוד. השווה פירוש ר"ח, עמ' 105 והערה 360. וראה גם להלן, הערה 101. סוגיית בבא בתרא שם תבואר להלן, סוף פרק ה.

⁸¹ הדבר תלוי גם בזווית גוף האשה, אם היא זקופה לגמרי או מוטה מעט לפניה; וראה למעלה, סוף הערה 1. אך אין צורך לחקור בזה יותר מדאי, שהרי ברי כי שמואל בעל המאמר לא עמד עם סרגל ומד-זווית על פרטי הדברים לדקדוקי דקדוקיהם, וכנודע אין גופו של אדם שווה לגמרי לחבירו. אלא אמר דרך כלל שהשלפוחית מעל השפתיים, וביתר דקדוק עיקרה עד חצי השפתיים. אף בימינו אם תעמוד למדוד תמצא חילוקים בין הספרים: ראה מדרין מרק, עמ' 1070; לעומת אנטומיה לסטודנטים, עמ' 424; לעומת אטלס, עמ' 180; לעומת תמונת הדמייה מגנטית (MRI) באנטומיה, עמ' 1294 תמונה A; לעומת גינקולוגיה, עמ' 207; לעומת ציור ב-Encyclopædia Britannica, המהדורה המקוונת, ערך Uterus. וראה עוד היסטרוסקופיה, עמ' 22.

משמעו: מעבר צר או חלל צר.⁸² בירושלמי הוא מכונה 'פיתחה שלעלייה'. בבבלי נאמר שהלול 'פתוח בין עלייה לפרוזדוד', ובירושלמי 'פיתחה שלעלייה פתוח לפרוזדוד'. אם כן 'לול' שבסוגייתו הוא מעבר צר – השופכה (Urethra), דרכה יוצא השתן מן השלפוחית אל הפרוזדוד וחוצה.⁸³ בלשון 'לול' כיוונו חכמים להבדיל בין פתח הנרתיק הרחב, לפתח העלייה הצר.

מקור

משמעו: מקום מוצא לנביעה.⁸⁴ בלשון מקרא מכוון כנראה לפתח הנרתיק.⁸⁵ בלשון התנאים וחכמי ארץ-ישראל מכוון לגוף הרחם שלנו,⁸⁶ או לצוואר הרחם.⁸⁷ לשון אחר: הרחם עם צווארו, לפי ששניהם איבר אחד.⁸⁸ לא מצאתי יוצא מכלל זה, מלבד סוגיה אחת בסתם תלמוד בבלי, בה 'מקור' הוא אזור פתח הנרתיק (Vaginal Orifice).⁸⁹ אף רבנו חננאל ובעל הערוך כתבו: 'הרואה דם בשפופרת. כגון שנתנה פי השפופרת בתוך החדר במקור'.⁹⁰ אם כן לשיטתם המקור הוא צוואר הרחם.⁹¹ וכן משמע מפירוש רבנו גרשום שיובא בפרק ד.

⁸² כגון משנה מידות ד ה: 'ולולין היו פתוחין בעלייה לבית קודש הקדשים, שבהן משלשלים את האומנים בתיבות'; תוספתא סוכה ג טו (ומקבילות): 'לול קטן היה בין האולם ולמזבח למערבו של כבש. אחת לשבעים שנה פרחי כהונה יורדין לשם ומלקטין משם יין קרוש כעגולי דבילה'; תוספתא ב"ב א ד: 'יש לו גג ברשות הרבים ומבקש לבנות על גביו עלייה ... כיצד הוא עושה. עושה לו לול ופותחה לתוך ביתו'; בבלי פסחים לד א: 'לול קטן היה בין כבש למזבח במערבו של כבש, ששם היו זורקין פסולי חטאת העוף ותעובר צורתן ויוצאין לבית השריפה'. וראה מילון קדרי, ערך 'לולים'; רוזנבאום, עמ' 61–62.

⁸³ ראה אנטומיה, עמ' 1255; אטלס, עמ' 180. פרויס מציין שכך פירשו רבינוביץ, עמ' 79, וקצנלסון, עמ' 278. לדבריו 'אין ספק שקיימת תופעה של דימום משלפוחית השתן, והיא נפוצה יותר במזרח מאשר אצלנו' (פרויד, עמ' 176). פרויס שם הקשה כמה קושיות על פירוש זה, ואין בהן ממש.

⁸⁴ ללשון מקרא ראה מילון קדרי, ערך 'מקור'. לא מצאתי בלשון חכמים 'מקור' מלבד מקור של נידה הנדון כאן, ומקור של זב ובעל קרי (ספרא זבים פרק ב, ח). מקור של זכר הוא ודאי פתח השופכה.

⁸⁵ ויקרא כ יח: 'וְגִלָּה אֶת עֲרֹתָהּ אֶת מִקְדָּהּ הָעֶרְהָ וְהָיָה גִלְתָּהּ אֶת מְקוֹר דָּמֶיהָ'. ועיין בבלי נדה מא ב: 'דא"ר יוחנן משום רשב"י, מנין שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה, שנאמר ... וגלה את ערותה את מקורה הערה'. בשו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, פירש כי 'מקור' שבכתוב הוא פתח הנרתיק, וכן מסתבר. וראה עוד להלן פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ד; ולהלן סוף פרק ז.

⁸⁶ תוספתא סוטה ו ד ומקבילות: 'ר' מאיר אומר אפילו עוברין שבמעיי אמותן אמרו שירה, שנאמר במקלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל'. ואמרו בבבלי ברכות נ א: 'ממקור נפקא', כלומר ר' מאיר דרש את התיבה 'מקור', היינו הרחם שהעובר נתון בו (ועיין בבלי כתובות ז ב). תוספתא נדה ח ב (ובבלי שם סו א): 'הרי שהיתה נשאת וראת דם בשעת תשמיש ... כיצד בודקין אותה. מביא שפופרת ונותן לתוכה מכחול, ומביא מוך ונותן בראש המכחול. נמצא על ראשו הרי זו טמאה, מפני שהוא דם המקור'. בבבלי שם: 'בידוע שמן המקור הוא בא', ומשמע יותר שהמכוון לרחם עצמו. ירושלמי נדה ג א: 'מקור הוא, שהוא מגדל חתיכה', והיינו הרחם. בבלי נדה מא ב: 'מקור מקומו טמא', והנדון דם שיצא דרך הדופן בניתוח קיסרי.

⁸⁷ ויקרא רבה יד ט: 'אום שלאשה מלא דם ועומד, וממנו יוצא למקור נידתה. וברצונו שלהקב"ה הולכת טיפה שלבלונית [=של לבנונית] ונופלת לתוכו, מיד הולד נוצר'. האום הוא הרחם (ראה להלן, ערך 'אום; קבר'), והדם יוצא למקור – צוואר הרחם. וכן הטיפה נכנסת לתוכו.

⁸⁸ מעין זה כתב רמ"ו מקראקא (ראה הערה 12) לפי דרכו: 'צריך לפרש שהמקום שקורין אותו אום שבו יצירת הולד, עם הצואר היוצא ממנו והפה החיצון שלו, הכל נקרא בשם חדר; שהכל בריאה אחת ומעי אחד, רק שהוא מתקצר בראשו קצת עד הפה שבמקום הקצר. הכל בשם חדר א' יקרא, שאין שום דבר ח[וץ] ללק ביניהם'.

⁸⁹ נדה נז ב: 'הדור מי רגלים למקור ואייתו דם'. וכן במקבילה, שם נט ב. לפירוש הסוגיה ראה להלן, פרק ח.

⁹⁰ ראה למעלה, הערה 74.

⁹¹ וכן משמע קצת מדברי הערוך ערך מקרב: 'שחזקתו מן המקור, פי' מקור הנידות'.

אך לשיטת רש"י ורמב"ם 'מקור' שבמשנתנו הוא החדר, ואלו שני שמות למקום אחד.⁹² זהו הדבר היחיד שבו נחלק רש"י על חבריו לשיטה, אך גם רש"י מודה שמקור הדם הוא סוף החדר.⁹³

אום; קבר

להשלמת העניין יכתב בקצרה ששני שמות אלו הם ודאי כינוי לרחם שלנו (Uterus).⁹⁴ קרוי 'אום'⁹⁵ או 'אם' על שם שהעובר נוצר בו;⁹⁶ וקרוי 'קבר' על שם שהולד נתון בתוכו ודומה למת בקבר.⁹⁷

ד. בניינה של אשה לשיטת הקדמונים (איור 7)

מבירורינו עולה שבניינה של אשה כך הוא: המקור הוא הרחם שלנו (Uterus) עם צוואר הרחם (Cervix), שמהם שופע הדם; החדר הוא הנרתיק (Vagina); הפרוזדור הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות (Labia majora; Labia minora) ופרוזדור הנרתיק שבינותן (Vestibule), ומשמש מבוא לחדר ולעלייה; העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שבנויה על גבי החדר והפרוזדור; הלול הוא השופכה (Urethra) שמחברת בין העלייה לבין הפרוזדור, ופתחה מעל לפתח החדר.

דברים אלו מכוונים לפירוש רבנו גרשום, בבא בתרא כד א: 'זה המקור הוא פנימי מכולן, והחדר סמוך למקור, והפרוזדור הוא החיצוני, ועליה בנויה על גבי שתיהן על גבי החדר והפרוזדור, ולול פתוח בין עליה ופרוזדור'.^{98, 99}

אף רש"י נדה יז ב לכך כיוון: 'חדר מבפנים ופרוזדור מבחוץ'. שניהם זה אצל זה בעובי גופה; חדר לצד אחוריה ופרוזדור לפניה. וכותלי רחם למטה¹⁰⁰ באמצע פרוזדור, ודרך שם דמים יוצאים.¹⁰¹ ולול פתוח כו'. ודמי עלייה באין לפרוזדור דרך הלול.¹⁰²

⁹² רש"י נדה יז ב, ד"ה דם החדר, ד"ה שחזקתו (ועיין שם כא ב, ד"ה שמטמאה); ב"ב כד א, ד"ה ספיקו טמא. מסתבר שמקורותיו של רש"י הם הפסוק שבהערה 85, והסוגיה שבהערה 89. [יש להעיר שבכ"י אוקספורד לרש"י ב"ב (להלן, הערה 137), הנוסח 'דם החדר טמא והוא מן המקור'. אך בכ"י המבורג (להלן שם) הנוסח כבדפוסים.] רמב"ם הל' איסורי ביאה, ה ג. וראה למעלה פרק ב, קשיים אחרים א.

⁹³ ראה להלן, סמוך להערה 136. עיין עוד בבלי נדה מא ב, שם מוכח שהמקור הוא הרחם, ורש"י שם ד"ה רבנן. וכן כתב ר"מ הלפרין, עמ' 422.

⁹⁴ כך הכתיב והניקוד בכתבי יד, ומכל מקום משמעו 'אם'; ראה בר"אשר, עמ' 283-284. ⁹⁵ עיין משנה בכורות ד ד (עליה ראה בהרחבה בר"אילן, עמ' 57-61); ויקרא רבה המובא למעלה, הערה 87; ערוך ערך אס"ה. [דבר זה קרוי בלעז סינקדוכה - החלק קרוי על שם הכל. גם ביוונית הרחם קרוי μήτρα (מטרה; מילון לידל-סקוט, עמ' 1130), כינוי גזור מ'מקדוק', אם (מטר; שם, עמ' 1129), ואם כן אפשר שהלשון הוא תרגום-שאילה מיוונית. השווה הכינוי 'מטרינ' לרחם בפי האמוראים (כגון בראשית רבה, נג ה).]

⁹⁷ עיין משנה אהלות ז ד. שלושת השמות 'רחם' 'אם' 'קבר', באים בפסוק בירמיהו, שהובא למעלה הערה 58. ⁹⁸ וכן נכתב בפירוש קדום מלפני זמנו של רש"י (ר"א מושקוביץ, עמ' צח): 'דם החדר טמא. דקרב למקור. ... החדר מבפנים למעלה בצד המקור, והפרסדור למטה בצד החדר, ועלייה בנויה על גבי שניהם.' כלומר החדר עליון וסמוך למקור, והפרוזדור תחתון וסמוך לתחתית החדר. [פרויס, עמ' 176, כותב: 'דבריו של רבינו גרשום נראים לי מוזרים, באומרו ש"מקור" של המשנה "הוא פנימי מכולן והחדר סמוך למקור", כלומר ש"מקור" הוא איבר בפני עצמו.' כאמור הדברים מדויקים.]

⁹⁹ ראה הערת העורך ותשובתי במאמר הקצר, עמ' 147 הערה *36. ¹⁰⁰ כך בדפוסים; בכ"י וטיקן 127, דף 107 ב; ובכ"י גינצבורג 1452, דף 175 ב. 'למטה' חסר בכ"י פארמה 2903, דף 74 א.

¹⁰¹ בשו"ת בנימין זאב, סימן קנד, גורס 'ודרך שם מים יוצאים', ומפרש 'דהיינו השתנת מי רגלים'; ועיין שם, סימן קמד. שלושת כתבי היד הנזכרים גורסים כלפנינו.

¹⁰² מעין זה כתב רש"י בבבא בתרא כד א, ד"ה ספיקו טמא: 'החדר מבפנים בעובי גופה לצד אחוריה, והפרוזדור מבחוץ לצד פניה, והעלייה בנויה על גבי שניהם ודם העלייה טהור, ולול פתוח מעלייה לפרוזדור.'

כלומר, הנרתיק נוטה למלטה למעלה באלכסון, כלפי אחוריה;¹⁰³ והשפתיים נוטות למלטה למעלה באלכסון, כלפי פניה. [השלפוחית על גבי שני האלכסונים; ראה איור 7.7] דופני הנרתיק¹⁰⁴ נפתחים למטה בין השפתיים, ודרך שם יוצא דם הנידות. דמי השלפוחית (מדלקת בדרכי השתן) באים דרך השופכה אל בין השפתיים.¹⁰⁵ אף דברי רש"י בהמשך הסוגיה מתיישבים בדרך זו, ולא נאריך.¹⁰⁶ שיטת פירוש זו תכונה להלן 'שיטת הקדמונים'.

*

כאן המקום לשתי הערות כוללות:

א. חלקי הבנין תלויים זה בזה. כך שאם אנו מוצאים לבעל הערוך שפירש פרוזדוד – בשפתות ערוה, יש ללמוד מכך שסבר כרבנו חננאל בפירוש העליה – מקום השתנת מי רגלים, שהרי ממנה פתוח לול אל הפרוזדוד; ואם כן החדר הוא הנרתיק.¹⁰⁷ וכן בהיפוך, מפירוש רבנו חננאל יש ללמוד שסבר כבעל הערוך. שהרי לולה של עליה פתוח לפרוזדוד, ועל כרחק הפרוזדוד הוא שפתות הערוה; ואם כן החדר הוא הנרתיק. ואף לאידך גיסא. אם נמצא חכם שמפרש פרוזדוד – נרתיק, יש ללמוד מכך שהוא מפרש את הבנין כולו כשיטת רמב"ם ב, שהרי אין שם לול אלא נקב צוואר הרחם; ואם כן החדר הוא רחם שלנו. וכן על זה הדרך.

ב. אם כן אפשר שהיתה מסורת פירוש למשנת הבנין, ביד הראשונים שלא היו רופאים: רבנו חננאל במזרח; רבנו נתן בעל הערוך באיטליה; רבנו גרשום ורש"י, ר' אליעזר ור' חיים אורזרוע, באשכנז ובצרפת; שכן דברי כל אלו מקבילים ונארגים זה בזה.¹⁰⁸ עד שבא הרמב"ם, שמלבד חכמתו הגדולה בתורה גם היה רופא מומחה, ועיין במשנה ופירשה על פי ידיעותיו בדרך אחרת. רבים הלכו בדרכו, עד שנשתכחה הדרך הראשונה.

ה. ביאורים למשנה ולתלמודים

למעלה נתבררו משמעותן של לשונות שבאו במשנה ובתלמודים, על פי שיטת הקדמונים. ראוי לבאר עתה את המשנה והתלמודים שעליה, על פי העולה מבירורי הלשונות.

¹⁰³ כלשון ר"ד בפסקיו על אתר: 'החדר הוא המקור, ועומד בפנים לצד אחורי האשה'.
¹⁰⁴ עיין רש"י יבמות עה ב, ד"ה והאי לא גריד. להבדיל מן השפתיים, אותן מכנה רש"י 'כותלי בית הרחם'; ראה למעלה פרק ג, ערך 'רחם'. [בזה סרה קושיית בית דוד, נדה ב, דף קכב ע"ב; ועיין פתחי נדה יז ב, ד"ה חדר מבפנים].

¹⁰⁵ ראה ר"י לוי, עמ' 343–345; נשמת אברהם, עמ' קמג-קמד.
¹⁰⁶ אי אפשר לפרש את דברי רש"י כשיטת הרמב"ם, שכן לדבריו כותלי הרחם דרכם יוצאים הדמים נמצאים 'למטה באמצע פרוזדוד', ולשיטת הרמב"ם אמצע פרוזדוד הוא אמצע צוואר הרחם או הנרתיק (קושיה זו יישב בדוחק בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לה, לדרך רמב"ם א). אף דבריו בהמשך הסוגיה אינם מתיישבים לשיטת הרמב"ם, כגון בד"ה ספקו טמא (הראשון והשלישי). ואין צורך להאריך אלא די לעיין בביאורים שלהלן, פרק ה, ולהשוותם לפירוש רש"י בכל הסוגיה, ולראות שהם עולים בו יפה. גם מפירושו לפרוזדוד בשבת פו ב, ומן העיון בגוף אשה ובהמה, עולה שלשיטתו פרוזדוד הוא מקום השפתיים; כפי שנתבאר בפרק ג, ערך 'פרוזדוד'.
אחרונים רבים סברו שרש"י פירש כשיטת הרמב"ם, ומתוך כך נדחקו בדבריו. כגון שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד-לה; קונטרס מלחמת מצוה, דף *; בית דוד, למעלה הערה 104; חידושי ריט"ו, עמ' מח-מט; סדרי טהרה, יו"ד קצד כו; חזון איש, יו"ד קה א. אך כבר בעל חתם סופר עמד על כך שהם חלוקים (ראה למעלה, הערה 42).
[ראה הערת העורך ותגובתי במאמר הקצר, עמ' 148 הערה 39].
¹⁰⁷ אמנם בערך 'פרוזדוד' הביא בעל הערוך את פירוש רבנו חננאל ל'עליה', ואף ראינו שהוא קורא לנרתיק 'חדר'. אבל גם בלא דבריו המפורשים היה עלינו לפרש כך את שיטתו.
¹⁰⁸ לענין המחלוקת בפירוש 'מקור' ראה להלן, סמוך להערה 136.

ביאור משנת הבנין

משנתנו באה לענין מעשי – כיצד תדע אשה איזה דם טמא ואיזה דם טהור; איזה ספק ואיזה ודאי. לשם כך פירשה את בניינה של אשה, למען תדע כל אשה, אפילו אינה משכללת, את איבריה.¹⁰⁹ כל האיברים והמקומות הנזכרים במשנה ובתלמודים, הם איברים שנקל להרגיש בהם.¹¹⁰ אין המשנה באה ללמד אנטומיה לשם חכמה.

סדר האיברים במשנה הוא על פי חומר דיניהם: דם החדר טמא ודאי; דם הפרוזדוד טמא מן הספק; דם העלייה טהור.¹¹¹

וזה פירושה: דם החדר-הנרתיק, טמא מפני שהוא בא מן המקור-הרחם. דם העלייה-השלפוחית טהור, מפני שהוא בא מחולי בדרכי השתן ואינו דם וסת.¹¹² נמצא דם בפרוזדוד. במקום השפתיים; והרי ספק אם בא מן המקור, והוא טמא, או שמא בא מן העלייה דרך הלול, והוא טהור; ספיקו טמא. טמא מן הספק, לפי שחזקתו מן המקור-הרחם, מפני שחולי בדרכי השתן אינו מצוי כדם וסת.¹¹³

הקדמה לביאור התלמודים

לצורך פירוש התלמודים יש להקדים ולבאר את צורת הפרוזדוד – מקום השפתיים, כפי שהוא נראה מקדמת הגוף כלפי אחור, באשה עומדת:¹¹⁴

פנימה לשפתיים הגדולות (Labia majora), לאחר תלתול בשר (Glans Clitoris), מתחילות השפתיים הקטנות (Labia minora) שבינותן פרוזדור הנרתיק (Vestibule). באמצעה לערך נמצא פתח הלול-השופכה (External Urethral Orifice), והוא בולט מעט מן השטח שסביבותיו. סמוך ופנימה ממנו נמצא פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). סמוך לאחר פתח הנרתיק מסתיימות השפתיים הקטנות והגדולות. כל המקום כולו מלא קפלים וקמטים.

ביאור התלמודים

בשני התלמודים הבדיל רב הונא בין דם הנמצא מן הלול ולפנים,¹¹⁵ שטמא ודאי; לדם הנמצא מן הלול ולחוץ, שטמא מן הספק. על פי ההקדמה הדברים פשוטים: דם שנמצא מפתח השופכה ופנימה בסמוך לפתח הנרתיק, טמא ודאי, מפני שודאי בא מן הנרתיק.¹¹⁶ לעומתו דם שנמצא מפתח השופכה כלפי חוץ (כלפי מעלה), אפשר שמקורו בשופכה הסמוכה לו. עדיין מסתבר יותר שהדם בא מהנרתיק ממנו

¹⁰⁹ ראה פרויס, עמ' 171: 'בדיקה זאת מבוצעת ... כאשר הפרטים על האיברים האנטומיים לא היו ידועים לנשים באותה תקופה ואינם ידועים לנשים גם בימינו. עובדה זאת צריכה להיות לנגד עינינו, כי הוראות הבדיקה היו מיועדות לשימוש ביתי, ולא דווקא לנשים משכילות אלא גם לאישה הפשוטה ביותר מן העם.'

¹¹⁰ צוואר הרחם ניתן למישוש באצבע (עין שו"ת ב"ח החדשות, תחילת סימן לד; שו"ת משאת בנימין, ראש סימן מט). מקומה של שלפוחית השתן ניכר בעת הצורך להטיל מי רגלים. הרחם נגלה בעת הריון ובעת ניתוח קיסרי ('יוצא דופן').

¹¹¹ כך פירשה מיטשם, עמ' 225, 230.

¹¹² על פי הירושלמי: 'כניי מתניתה, דם החדר טמא ודם עלייה טהור'. פני מתניתה – כן היא המשנה, כלומר כך פירוש המשנה; ראה מבוא לנוסח המשנה, עמ' 485-486. לענין חולי בדרכי השתן עין רש"י נדה נט ב, ד"ה מזנקת: 'ומכה יש בה'.

¹¹³ ראה תוספת ביאור למשנתנו להלן, פרק ו, 'בין הבית החיצון לבניינה של אשה'.

¹¹⁴ על פי אנטומיה, עמ' 1288; אנטומיה לסטודנטים, עמ' 523; אטלס, עמ' 202; גינקולוגיה, עמ' 135.

¹¹⁵ בלשון הירושלמי 'מפתח עלייה ולפנים', והן הן הדברים.

¹¹⁶ מפתח השופכה ופנימה אין חוששים שמא בא הדם מן השופכה: אשה עושה צרכיה בישיבה, ודרכה להתכופף לפני מעט. נמצא שפתח השופכה בזווית ישרה (או קרובה לישרה) עם הקרקע, ודם השלפוחית יוצא בקילוח ההשתנה היישר אל החוץ. אף הבליטה שבולט פתח השופכה מן השטח שסביבותיו כאמור, גורמת לדם שלה – שיוצא בקילוח ההשתנה – לצאת לחוץ, ולא לרדת אל פתח הנרתיק. מעין זה כתב רש"י, ד"ה ספקו טמא (הראשון): 'דאי מעלייה אתא מן הלול ולחוץ איבעי ליה לאשתכוחי, דהא כי נחית מן הלול לפרוזדוד כלפי חוץ הוא יורד, ויוצא דרך יציאה ואינו חוזר לצד אחוריה'.

יוצאים רוב הדמים, ויצא כלפי חוץ בשעה שהאשה נכפפה (שחתה) לפנים. לפיכך טמאה מן הספק.¹¹⁷
[על פי פירוש זה מתורצות קושיות התוספות, ד"ה מן הלול.¹¹⁸]

ביאור הבבלי, נדה יז ב-יח א

קושיית אביי

אביי הקשה על רב הונא, 'מאי שנא מן הלול ולחוץ דספקו טמא, אימר שחתה ומחדר אתא. מן הלול ולפנים נמי, אימר איזדקרא ומעליה אתא'. כלומר, מן הלול ולחוץ טמא מן הספק אף שהדם סמוך יותר ללול, מפני שאתה חש שמא נכפפה וזב דם הוסת אל לפניה. אף מן הלול ולפנים יש לך לחוש שמא נטתה לאחור וירד דם השלפוחית אל פתח הנרתיק, ועליך לטמא מן הספק ולא ודאי.¹¹⁹ כאן נדלג אל סוף הסוגיה, שנוגע לעניינו.

גגו וקרקעו של פרוזדוד, לשיטת רש"י

בראש הסוגיה אמרו רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה, 'נמצא מן הלול ולפנים ספקו טמא, מן הלול ולחוץ ספקו טהור'.¹²⁰ עתה הביאו שתי ברייתות בדין דם הנמצא בקרקע פרוזדוד. בברייתא של ר' חייא הדם טמא ודאי, ובברייתא של רב קטינא¹²¹ הדם טמא ספק. והקשו כיצד יעמידו רמי ורב יצחק את הברייתא של ר' חייא, והרי לדבריהם אף מן הלול ולפנים אין טמאה ודאית. ואמרו 'לא קשיא, כאן שנמצא בגג פרוזדוד כאן שנמצא בקרקע פרוזדוד'.¹²²

כאן יש להקדים שכל הפרוזדוד – מקום השפתיים, בנוי באלכסון. חלקו החיצון עליון, והוא משתפל ויורד כלפי פנים עד לסיום השפתיים (ראה איור 7). ממשוטו של ענין עולה שהגג והקרקע מצויים שניהם מן הלול ולפנים, וכן פירש רש"י.¹²³ אם כן קרקע פרוזדוד היא החלק הפנימי של מקום השפתיים, שנמוך יותר כאמור. שם פתח הנרתיק, ועל כן דם הנמצא בו טמא ודאי.¹²⁴ גג פרוזדוד הוא השטח הקטן שבין פתח הנרתיק לפתח השופכה, הגבוה יותר. שם יש להסתפק קצת שמא בא הדם מפתח השופכה, ולפיכך טמא מן הספק.¹²⁵

[ביאור זה הוא לשיטת רש"י בפירוש הילוך הסוגיה. אך הרמב"ם בפירוש המשנה¹²⁶ כתב שהגג והקרקע שניהם מן הלול ולחוץ. עוד כתב שנמצא בגג פרוזדוד טהור, ובקרקע פרוזדוד טמא מן הספק – מעין דברי רמי ורב יצחק גופם. נראה שפירש את הילוך הסוגיה בדרך אחרת, ואין הדבר תלוי בשיטתו האנטומית.¹²⁷ כיון שאין זה מעיקר עניינו נדון בדבר להלן, נספח א.ד.]

¹¹⁷ זה פירוש 'ספקו טמא' שבמשנה על פי הירושלמי, בשינוי מפירוש רש"י (במשנה, ובד"ה מן הלול ולפנים ודאי טמא). ראה למעלה, בסמוך להערה 8, ולהלן, בסמוך להערה 160. הובלע כאן ביאור לסוגיית רוב וקרוב (בבלי בבא בתרא כד א), וראה ביאור נוסף להלן בסוף הפרק.

¹¹⁸ כפי שיתבאר בהערה 132.

¹¹⁹ לביאור דעת רב הונא כתב ריטב"א על אתר: 'ומיהו רב הונא לא חייש בהא, דסבר דשחתה שכיח אזדקרה לא שכיח'. ועיין שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון, מהדורא בתרא, ד"ה אבל אם נמצא; חזון איש, יו"ד קז ב.

¹²⁰ ריטב"א ד"ה אנא הכי, כתב שאמרוה מדעת עצמם. ביאור הספק לשיטתם כדרך שביארנו למעלה את שיטת רב הונא, אלא שנחלקו עליו במשקל הדברים לענין הלכה. ועיין שו"ע הגר"ז שם; חזון איש, יו"ד קז א.

¹²¹ כך ברוב כתבי היד: 'תני רב קטינא'.

¹²² כך ברוב כה"י. בדפוסים ובכ"י וטיקן 111 בהיפוך: 'כאן שנמצא בקרקע פרוזדוד כאן שנמצא בגג פרוזדוד'. כנראה על פי רש"י.

¹²³ ד"ה בקרקע פרוזדוד.

¹²⁴ בזה יתבאר דברי רש"י, ד"ה בקרקע פרוזדוד: 'שהחדר נמוך ושוה לפרוזדוד', שכן פתח הנרתיק הוא בסופן הפנימי של השפתיים.

¹²⁵ ועיין רש"י שם, בארוכה. להבנת דבריו ראה גם הערה 116.

¹²⁶ להלן, סמוך להערה 326.

¹²⁷ המאירי מפרש את תבנית הגוף כרמב"ם ואת הילוך הסוגיה כרש"י; ראה להלן, הערה 330.

החילוק בין גג הפרוזדוד לקרקעו הוא דק, והיישוב דחוק; ולפיכך לא אמרו חילוק זה למעלה.¹²⁸ נראה שמפני כך פסק הרמב"ם כרב הונא,¹²⁹ על פי הכלל שאין סומכים על יישוב דחוק.¹³⁰

סוגיית רוב וקרוב

בבבלי, בבא בתרא כג ב: 'אמר ר' חנינא, רוב וקרוב הולכין אחר הרוב.' כלומר, כשאפשר לנו להכריע על ידי רוב או להכריע על ידי קרבה, הולכים אחר הרוב. ושם כד א: 'אמר אביי, אף אנן נמי תנינא [כר' חנינא]: "דם הנמצא בפרוזדוד ספיקו טמא שחזקתו מן המקור", ואף על גב דאיכא עלייה דמקרבא.' על פי שיטת הקדמונים הדברים פשוטים: השלפוחית קרובה אל מקום השפתיים יותר מצוואר הרחם והרחם, ודרכו של הדם מהשלפוחית אל מקום השפתיים קצרה יותר מדרכו מן הרחם לשם.¹³¹ אף על פי כן הולכים אחר רוב הדמים, שמקורם ברחם ולא בשלפוחית, והדם טמא.¹³²

מכאן למד רבנו גרשום¹³³ שהמקור אינו החדר אלא מקום אחר, פנימי יותר [הרחם], ולפיכך הדרך ממנו אל הפרוזדוד ארוכה יותר: אילו המקור הוא החדר-הנרתיק, אין הוא רחוק מן השפתיים יותר מן הלול-השופכה. דברי רבנו גרשום על צורת הבנין הובאו למעלה,¹³⁴ וסוף דבריו: 'ודם הבא מן החדר טמא, דמן המקור בא. ומן העליה טהור. מן הפרוזדוד ספיקו טמא, שחזקתו מן המקור בא. ואע"ג דאיכא עלייה דדמה טהורה, דמקרבא לגבי פרוזדוד ממקור; אזלינן בתר רוב, דרוב דמים מן המקור באין.' וכך נראה שפירש רבנו חננאל על אתר:¹³⁵ 'ואף על גב דעלייה שהיא מקום השתנת מי רגלים קרובה לפרוזדוד מן המקור, כיון דרוב דמים מן המקור חזקתו מן המקור.'

אך רש"י שפירש כי מקור הוא החדר,¹³⁶ כתב כך: '... וקתני נמצא בפרוזדוד חזקתו מן המקור זב ויצא אל החוק, הואיל ורוב דמים מצויין בו. ולא אמרינן מן העלייה נטף דרך הלול, ואע"ג דעלייה מקרבא לפרוזדוד שהיא על גביו.¹³⁷ כלומר, העלייה קרובה לפרוזדוד יותר מן החדר, מפני שהיא על גביו. נראה

¹²⁸ ועיין תוס' נדה יז ב, ד"ה מן הלול; ר"ן שם יח א, ד"ה לימא פליגא; ועוד הרבה ראשונים ואחרונים.

¹²⁹ הל' איסורי ביאה ה. ה. וראה בארוכה להלן, הערה 330.

¹³⁰ הלכות גדולות, ברכות פרק ה (מהדורת מכון ירושלים, עמ' נט); תשובה"ג הרכבי, סימן רנז; רי"ף, ברכות כד א; ועוד.

¹³¹ אורך השופכה הממוצע הוא 4 ס"מ; ראה אנטומיה, עמ' 1264. לעומתו אורך הנרתיק הממוצע, מפתח צוואר הרחם ועד לפתח הנרתיק, הוא כ-8 ס"מ; ראה אנטומיה, עמ' 1291; גינקולוגיה, עמ' 51. וראה איור 1.
¹³² מכאן תשובה לקושיות התוספות נדה יז ב, ד"ה מן הלול: בעלי התוספות למדו כרש"י, שפירש במשנה שם 'נמצא בפרוזדוד ספקו טמא' - 'מספק טמא טומאה ודאית', ובדברי אביי שם פירש על הצד דבתר חזקה אזלת 'ומתניתין דקתני שחזקתו מן המקור, נמי מן הלול ולפנים'. אם כן המשנה דנה בנמצא מן הלול ולפנים, ודינו טמא ודאי. מתוך כך הקשו בתוספות כמה קושיות.

אבל מן הירושלמי עולה שפירוש המשנה שונה, והדברים מתיישבים גם בבבלי (עיין מראה הפנים לירושלמי נדה ב ה, ד"ה אלא כן): המקרה שטמא ודאי נזכר במשנה בהבלעה, במשפט 'דם החדר טמא' (ראה להלן, בסמוך להערה 160); אך 'נמצא בפרוזדוד ספקו טמא' הוא מקרה שטמא מן הספק - מן הלול ולחוק. על ספק זה אמר ר' יוחנן להלן יח א 'בשלושה מקומות הלכו חכמים אחר הרוב ועשאו כודאי', ואחד מהם משנתנו שדנה את הדם כודאי, אף שקביעת הדין באה מתוך ספק והליכה אחר הרוב.

על כך אמר אביי בב"ב שהולכים אחר הרוב, 'ואע"ג דאיכא עלייה דמיקרבא'. הדברים אמורים לשיטתו בנדה 'אי בתר חזקה אזלת, מן הלול ולפנים ודאי טמא'. אביי בב"ב מבאר שאמנם מן הלול ולפנים טמא ודאי, אך בעיקרו של דבר אין זו טומאה ודאית, שהרי העלייה קרובה ועשוי להגיע משם דם בהזדקרות [או בהשתנה], ורק מפני הרוב אנו אומרים שטמא ודאי. אביי בנדה השתמש בלשון 'חזקה' מפני שכך לשון המשנה 'שחזקתו'; אך חזקה זו באה מתוך שרוב דמים מן המקור, כדברי ר' יוחנן, וכפירוש רש"י יח א, ד"ה הא דאמרינן. מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (להלן נספח א.א, ד"ה ואם נמצא דם בצוואר הרחם), נראה שפירש בדומה לאמור כאן. כמדומה שמעתה מתורצות כל קושיות התוספות בפשטות, ואין צורך להגיע לדוחק הגדול שנדחקו בפירושו על אתר.¹³³

¹³⁴ פרק ד.

¹³⁵ מובא בספר הנר, ומצוטט בחלקו גם בערוך, ערך פרוזדוד.

¹³⁶ ראה למעלה, סמוך להערה 92.

¹³⁷ הנוסח מבורר מכ"י אוקספורד, אופנהיים 249, דף 24א; וכ"י המבורג 63, דף 14א. נוסח הדפוסים משובש מעט.

שאף לשיטתו הדם בא מסוף החדר-הנרתיק, כפי המציאות, ולפיכך עלייה שעל גביו קרובה לפרוזדור יותר מן החדר. אם כן דבריו ודברי רבנו גרשום שווים במציאות, אף שנחלקו בפירוש הלשון 'מקור'.¹³⁸

*

נמצא שמשנת הבנין ותלמודיה מתפרשים יפה על פי שיטת הקדמונים, ואך ורק על פיה. נפנה עתה למשנת הבית החיצון.

ו. משנת הבית החיצון ותלמודיה

משנה נדה ה א

כל הנשים מיטמות בבית החיצון, שנאמר דם יהיה זובה בבשרה. אבל הזב ובעל קרי אינן מיטמין עד שתצא טומאתן לחוץ.

המשנה מחלקת בין נשים לאנשים. כל הנשים – נדה זבה ופולטת שכבת זרע,¹³⁹ נטמאות משיצאה הטומאה לבית החיצון, אף שלא יצאה עדיין לחוץ והיא טומאת בית הסתרים.¹⁴⁰ שנאמר דם יהיה זובה בבשרה, כלומר בתוך בשרה.¹⁴¹ אבל אנשים נטמאים רק משתצא טומאתם לחוץ. הבית החיצון הוא המקום שבו אשה נטמאת, ועל כן הוא המקום שבו אשה בודקת אם נטמאה. בתלמודים דנו בגבולו של הבית החיצון.

ירושלמי ובבלי

ירושלמי יבמות ו א	בבלי נדה מא ב
... אי זו היא הערייה? רב יהודה בשם שמואל, עד כדי שתהא אצבע נראית בין השפיות. ¹⁴² רבי יוחנן אמר, עד ¹⁴³ שתיכנס העטרה. ¹⁴⁴ ר' בא בר חייא ¹⁴⁵ בשם ר' יוחנן, נכנסה העטרה זו היא גמר ביאה. ...	«עין בבלי יבמות נה ב.»
תמן תנינן, כל הנשים מטמאות בבית החיצון. אי זה בית החיצון? ר' יוחנן אמר, עד מקום שהתינוקת יושבת למים ונראת.	כל הנשים מטמות בבית החיצון. הי ניהו בית החיצון? אמר ריש לקיש, כל שתינוקת יושבת ונראת. ¹⁴⁶

¹³⁸ ראה מה שתירץ ר"י לוי, עמ' 343; אך ראה למעלה, הערה 92.

¹³⁹ ספרא זבים, פרשה ד, ד; בבלי נדה מא ב.

¹⁴⁰ עיין ספרא זבים, פרק ד, ה; בבלי שם.

¹⁴¹ 'בשר' בלשון מקרא משמש לעתים כינוי לערוה בלשון נקייה, כגון: 'כי יהיה זב מבשרו ... רר בשרו ... או החתים בשרו ...' (ויקרא טו, ב-ג; ועיין טז, ד). ומסתבר שאף כאן זה משמעו.

¹⁴² בקטע מינון, ספריית האוניברסיטה Cod. MS XVII 2° (ירושלמי אשכנזי, עמ' 96; גנזי הירושלמי, עמ' 468): 'הספיות'; ועל פיו הניקוד, מלשון שפּה.

¹⁴³ בקטע מינון: 'כדי'.

¹⁴⁴ כלומר, ואינה נראית.

¹⁴⁵ בקטע מינון: 'ר' חייא'.

¹⁴⁶ בפירוש ר"ח, עמ' 92 (הוגה מכה"י. קטע ניו-יורק, בהמ"ל ENA 2099.1): 'כל שתינוקות יושבות להשתין (ונראית) [ונראות]'.

ירושלמי יבמות ו א	בבלי נדה מא ב
<p>אמר ליה ר' שמעון בן לקיש, והלא כל הטמאות שהיא מטמא אינה מטמאה [אלא משם].¹⁴⁷</p> <p>אלא עד בית¹⁴⁸ השיניים.</p> <p>תני ר' זכאי, עד בין¹⁵⁰ השיניים.</p> <p>ומבין¹⁵¹ השיניים ולפנים.</p> <p>ר' יוסי בר' בון בשם שמואל, כל בית הבושט קרוי בית החיצון.</p>	<p>אמר ליה ר' יוחנן, אותו מקום גלוי הוא אצל שרץ.</p> <p>אלא אמר ר' יוחנן, עד בין¹⁴⁹ השיניים.</p> <p>איבעיא להו, בין השיניים כלפנים או כלחוץ?</p> <p>תא שמע דתני¹⁵² רבי זכאי, עד בין השיניים.</p> <p>ובין השיניים עצמו¹⁵³ כלפנים.</p> <p>במתניתא תנא, מקום דישה.</p> <p>מאי מקום דישה?</p> <p>אמר רב יהודה, מקום שהשמש דש.¹⁵⁴</p>

הערות

שיטות ר' יוחנן וריש לקיש מחולפות בתלמודים.¹⁵⁵ מכל מקום בשניהם המסקנה היא 'עד בין/בית השיניים'.

נראה שמאחר דחיית השיטה 'מקום שתינוקת יושבת ונראית', כל הסימנים האחרים שנאמרו: 'בין/בית השיניים'; 'מקום דישה'; 'בית הבושט', מכוונים כולם למקום אחד; שהרי בשני התלמודים אין רמז שסימנים אלו חלוקים.¹⁵⁶

בין הבית החיצון לבניינה של אשה

לכאורה היה מקום לומר שהבית החיצון אינו תלוי במשנת הבנין שעסקנו בה למעלה (פרקים א-ה), ואף על גב שנתבררו והוכחו חלקי הבנין הנזכרים בה כשיטת הקדמונים, אין בהם ראייה למקומו של הבית החיצון; ועדיין אפשר שהבית החיצון הוא הנרתיק, כשיטת הרמב"ם;¹⁵⁷ ואם כן כל הכתוב

¹⁴⁷ נראה שנוסח כ"י ליידן שבפנים נחסר מעט מטעות הדומות אלא-אלא, והשלמתי מסברה על פי נוסח קטע מינכן: 'והלא טמאות (שהוא) [שהיא] מטמא (משום) [משם] היא מטמא' [התיקונים מאתי]. ועיין שערי תורת ארץ-ישראל, עמ' 349.

¹⁴⁸ בקטע מינכן: 'בין'; וכן בשורה הבאה.

¹⁴⁹ בפירוש ר"ח: 'בית'.

¹⁵⁰ כך בקטע מינכן (בכ"י ליידן: בית), וכמו בשורה הבאה. וכן משתמע מגירסת ר"ח בבבלי. אם כן בשני התלמודים ר' יוחנן (או ר"ל) אומר 'עד בית השיניים', ור' זכאי אומר 'עד בין השיניים'.

¹⁵¹ בקטע מינכן: 'ומין'.

¹⁵² בפירוש ר"ח: 'ותני'. כל האיבעיא עד 'ותני' אינה שם, ונראה שזו גירסה ולא קיצור, שכן נוסחו בדברי ר' יוחנן 'בית' ובדברי ר' זכאי 'בין', ואם כן אין טעם וצורך באיבעיא.

¹⁵³ בפירוש ר"ח: 'עצמן'.

¹⁵⁴ בפירוש ר"ח: '[שהוא] מקום שהשמש דש. מחוי רב יהודה, מקום שהמכחול דש'. והיא גירסה מקוצרת מן הנוסח שבקטע גניזה T-S G1.60, שם נכתב גם המאמר הראשון בשם רב יהודה, כלפינו. לפירושה ראה להלן, הערה 216.

¹⁵⁵ ראה מבוא לנוסח המשנה, עמ' 680.

¹⁵⁶ וכן שיטת הרבה ראשונים, שבין השיניים ומקום דישה מקום אחד הם. עיין ספר והזהיר, דף נז ע"א; רמב"ם הל' איסורי ביאה, ה ב: 'ועד היכן הוא בין השיניים, עד מקום שיגיע אליו האבר בשעת גמר ביאה'. היינו עד מקום שהשמש דש (ועיין תוי"ט נדה ה א; שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז); הלכות נדה לרמב"ן, ג א; פסקי הרא"ש נדה, פרק ה א; ואחריהם עוד ראשונים. [כל אלו לא הזכירו את 'בית הבושט'; וראה להלן פרק ז, בערכו].

¹⁵⁷ ראה פרק ב, ואיורים 4-6.

בפרקים א-ה הוא הלכה לימות המשיח, לזמן שבית המקדש קיים ושורפים תרומה וקדשים שנטמאו.¹⁵⁸

אבל אי אפשר לומר כן. משנת הבנין דקדקה ואמרה 'נמצא בפרוזדוד ספקו טמא, שחזקתו מן המקור'; וכבר ראינו שבלשון חכמים 'מקור' הוא הרחם וצווארו, ו'חדר' הוא הנרתיק.¹⁵⁹ אילו דם שבתוך החדר- הנרתיק היה מטמא, היתה המשנה תולה את הטומאה בנרתיק, שעליו אמרה בפירוש 'דם החדר טמא', ולא במקור שעדיין לא נזכר.

אלא הדבר ברור שהמשנה כולה דנה בדם שכבר אינו בנרתיק, ויצא לפרוזדוד שמחוצה לו. תחילה ביארה את דינו של דם החדר, היינו דם שיצא בוודאות מן הנרתיק אל הפרוזדוד, ובפרוזדוד בלבד הוא מטמא. אחריו ביארה את דינו של דם בפרוזדוד כשאין ודאות שיצא מן החדר, ועליו אמרה 'ספקו טמא שחזקתו מן המקור' - מקור הדמים, רחם שלנו, ולא מן השלפוחית-העלייה.¹⁶⁰

ואמנם כך מפורש בתוספתא נדה ג ט: 'דם הנמצא בפרסדוד שורפין עליו ... והיוצא מן החדר, אם ידוע שדם מכה טהור, ואם לאו טמא'.¹⁶¹ אף 'דם העלייה טהור' שבירושלמי, הוא ודאי דם שיצא מן העלייה לפרוזדוד וכבר אינו בתוכה, שהרי השופכה צרה ביותר ואי אפשר להכניס בה אצבע. כלומר, כל הדמים שבמשנת הבנין נמצאו בפרוזדוד, ואנו דנים מאין יצאו.

אם כן החדר והעלייה הם בתים פנימיים, שהדם שבתוכם אינו מטמא; והפרוזדוד הוא הבית החיצון, שדם היוצא אליו מן החדר מטמא (מן הלול ולפנים מטמא ודאי, מפני שהוא דם החדר; ומן הלול ולחוץ מטמא מן הספק).¹⁶²

ואמנם כבר כתבו רש"י ובעלי התוספות שהפרוזדוד הוא הבית החיצון.¹⁶³ את הלשון 'מטמאה בפנים כבחוף', שנאמרה על משנת הבית החיצון,¹⁶⁴ פירש רש"י נדה כא ב: 'מאחר שיצא מן המקור לפרוזדוד והעמידו כותליה, מיד היא מטמאה'.¹⁶⁵

¹⁵⁸ עיין בבלי נדה יז ב; רמב"ם הל' איסורי ביאה ה ה.

¹⁵⁹ למעלה פרק ג, ערך 'מקור' וערך 'חדר'. אף שיטת רש"י מכוונת לצוואר הרחם, כפי שנכתב בסמוך להערה 136.

¹⁶⁰ זה מקורו של שמואל לחילוק בין פנימה ללול שטמא ודאי, ועליו אמרו 'דם החדר טמא'; לחוץ מן הלול שטמא מן הספק, ועליו אמרו 'נמצא בפרוזדוד'. וראה למעלה, הערה 132.

¹⁶¹ וכן פירש הרמב"ם הל' איסורי ביאה ה ה: 'דם הבא מן החדר כולו טמא'.

¹⁶² בית החיצון ופרוזדוד הם מונחים קרובים במשמעם (ראה פרק ג, ערך פרוזדוד), ואפשר ששני תנאים שנו כל אחד בלשוננו. [עייין תוספתא אהלות יח יב, שם נמנו בית החיצון ובית שער בנפרד. אך מפירוש הר"ש שם יח י עולה שהוא גורס 'בית החיצון' = החיצים, מעין לשון המשנה 'מקום החיצים'].

¹⁶³ רש"י ב"ב כד א: 'נמצא בפרוזדוד. נמצא דם לאשה בין כותלי רחם מבחוץ הקרוי בית החיצון'; שבת פו ב: 'דאית לה פרוזדוד. בשר כותלי בית הרחם בולט מן השיניים ולחוץ. ובית הרחם הוי מן השיניים ולפנים' [השיניים הן גבול הבית החיצון]; ועיין עוד דבריו בנדה ב ב, ד"ה הגס הגס. תוספות חולין סח א, ד"ה אדם מבהמה, ובכורות מו ב, ד"ה דאדם מבהמה: 'פרוזדוד דהתם (נדה מב ב) הוא בית החיצון'. [אף המאירי כתב שהבית החיצון הוא הפרוזדוד (נדה מא ב; ד"ה המשנה השניה; מב א, ד"ה כשם שהנדה). אלא שכוונתו לשיטת הרמב"ם א, שעל פיה חלק מן הפרוזדוד כלול בבית החיצון (ראה למעלה, פרק ב, דרך א)].

¹⁶⁴ בבלי נדה מא ב.

¹⁶⁵ לפירוש המקור הפרוזדוד והכתלים, ראה למעלה, פרקים ג-ד.

אי אפשר לפרש שהפרוזדוד הוא מקום השפתיים הגדולות בלבד, והבית החיצון כולל אף את מקום השפתיים הקטנות; שכן למעלה (פרק ג, ערך 'פרוזדוד') התבאר אנטומית שהשפתיים הקטנות כלולות בפרוזדוד. גם החילוקים בין מן הלול ולפנים ולחוץ ובין גג הפרוזדוד לקרקעו יוכיחו, שהרי כל אלו נמצאים בין השפתיים הקטנות (ראה פרק ה, 'הקדמה לביאור התלמודים'; גגו וקרקעו של פרוזדוד). אף 'בית הבושת' שבירושלמי מְטָה שפירוש זה אינו נכון; ראה פרק ז, ערך 'בית הבושת'. וכן רש"י ובעלי התוס' המובאים בהערה 163 סוברים שהפרוזדוד והבית החיצון שווים. [כל זה לשיטת שמואל הסובר כמסקנה (בבלי ר' יוחנן); ראה להלן פרק ז, 'בית הבושת'. אך שיטת ריש לקיש שונה, ואמנם על פיה אי אפשר לחלק בין מן הלול ולפנים למן הלול ולחוץ]. האחרונים דנו אם הבית החיצון הוא חלקו החיצון של הפרוזדוד, או שהבית החיצון חיצוני לפרוזדוד (עייין תו"ט, אהלות ז ד-ה, נדה ה א; בית דוד, אהלות ז ז, דף ק ע"א-ע"ב; שם נדה ב ה, דף קכב ע"א; פתחי נדה, יז

ראיות למקום הבית החיצון

להלן נביא ארבע ראיות לכך שהבית החיצון אינו כולל את הנרתיק-החדר, כאמור.
א. בירושלמי נדה א א הקשו על שיטת שמאי הזקן שאמר 'כל הנשים דיין שעתן', מדין שרץ שנמצא במבוי, ומטמא למפרע ולא דייא שעתו. ויישבו ואמרו 'שמי אומר, הדא אשה, על ידי שהיא רגילה במי רגלים עשו אותה כמבוי שהוא מתכבד ושטף שלגשמים עובר בו והוא טהור'. כלומר, לשיטת שמאי האשה טהורה מפני שמי רגלים שוטפים את הבית החיצון, ואילו היה בו דם היה יוצא עמהם והיתה רואה.¹⁶⁶

הדבר ידוע שאין מי רגלים נכנסים לעומק הנרתיק.¹⁶⁷ אם כן למה טהורה האשה, והרי אינם שוטפים את כל הנרתיק וודאי אפשר שהיה בעומקו דם. אלא הבית החיצון הוא מקום השפתיים בלבד, ואין הנרתיק נכלל בו.

ב. פולטת שכבת זרע היא אחת מן הנשים עליהן אמרו 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון'.¹⁶⁸ בשעת ביאה יוצא רוב רובו של הזרע אל הנרתיק.¹⁶⁹ אילו הנרתיק כלול בבית החיצון נמצא שהאשה פלוטה ועומדת משעת ביאה כל זמן שהזרע שם; ואין מקום לקרותה 'פולטת', ואין מקום לדון על פליטה שנתחדשה כגון 'נדה שפליטה שכבת זרע'.¹⁷⁰ על כן מוכרח שפליטתה של האשה היא אל מחוץ לנרתיק, ושם הבית החיצון.¹⁷¹

ג. במשנת נדה ב ב שנינו: 'נמצא על שלה איוותיאוס [תכף ומיד]',¹⁷² טמאין וחייבין בקרבן. נמצא על שלה לאחר זמן, טמאין בספק ופטורין מן הקרבן. כלומר, רק אם נמצא דם מיד עם סיום התשמיש אנו דנים שודאי נטמאה תוך כדי תשמיש. בתוספתא ובתלמודים משלו את הדבר לשמש ועד שהיו עומדים בצד המשקוף, 'יצא השמש ונכנס העד, זה היותיאוס'. כלומר זמן קצר ביותר, שנייה

ב, ד"ה מתניתין; שו"ת משאת בנימין, סימן מט; ועוד). כל הנדון הוא לשיטת הרמב"ם שפרוזדוד הוא צוואר הרחם (רמב"ם א) או הנרתיק (רמב"ם ב); וראה להלן הערה 337. ברם לשיטת הקדמונים הפרוזדוד הוא כל מקום השפתיים [לשיטה אחרונה (ר' יוחנן בבבלי) שהלכה כמותה], ואין מקום לדון מפני שאין מקום חיצוני יותר.

¹⁶⁶ אפשר שלכך כיוונו בבבלי נדה ג א: 'ושמאי? כותלי בית הרחם לא מוקמי דם'.

מדברי המאירי נדה ב א, משמע שפירש מאמר זה על דברי חכמים, שאמרו מפקדה לפקידה ממעטת על יד מעת לעת: 'מתוך שהיא רגילה במי רגלים שחורית וערבית עשאוה כמבוי המתכבד ושטף מים עוברת בו'. וכן נראה שהיתה גירסתו 'שני [=שאני] אומר', תמורת 'שמי אומר'; ראה הערת ר"ש ליברמן בתוך מאירי נדה, מהדורת ר"א סופר, עמ' 235. לענייננו אין בזה שינוי.

¹⁶⁷ לכל היותר 1-2 ס"מ (מפי ר"מ הלפרין).

¹⁶⁸ ראה הערה 139.

¹⁶⁹ ראה רבינוזון, הערה 3, עמ' 137-138; ר"מ הלפרין ב, עמ' 150.

¹⁷⁰ משנת ברכות ג; וכן משנת מקוואות ח ד ועוד.

¹⁷¹ על ענין זה עמדו בתוס' נדה מא ב, ד"ה וסבר, ותירצו שני תירוצים: [א] מדובר בגדול וקטנה, והזרע נכנס לבית הפנימי (היינו צוואר הרחם) ונפלט אל הבית החיצון. תירוצו זה אינו מתיישב במציאות, שבה תמיד יוצא רוב הזרע אל הנרתיק. [ב] דין הפליטה אינו אלא כשהזרע היה בבית הפנימי ונפלט לחיצון, אך אם היה בחיצון מלכתחילה אינו מטמא (עיין בארוכה אור שמח, הל' איסורי ביאה ו טו). גם תירוצו זה אינו מתיישב במציאות, שכן רק כמות זעירה ביותר של זרע נכנסת אל צוואר הרחם, והיא אינה חוזרת ונפלטת לנרתיק. ואפילו תאמר שחוזרת, אינה מורגשת כלל. אף לא יועיל לה כיבוד הבית הנזכר במשנת מקוואות ח ד, שהוא ניגוב הנרתיק משיירי הזרע, ותכליתו למנוע פליטה כמבואר שם. [כל זה על פי ר"מ הלפרין ור"י רבינוזון (לעיל הערה 169)]. שניהם דנו בשאלת הפליטה, ונתקשו בה מאוד. אך לשיטת הקדמונים אין כל קושי בדבר, ואדרבה ראה גדולה היא.

שני תירוצים אלו אינם בתוספי הרא"ש שעל הדף, ד"ה כאן, ונראה שנוספו בזמן מאוחר על פי שיטת הרמב"ם (ראה עוד להלן, הערה 224). לשון תוספי הרא"ש שם: 'ומשמשת טימא הכתוב אפי' נכנס הזרע לבית הפנימי ולא נגע כלל בחיצון'. הדברים מתיישבים על פי שיטת הקדמונים, כלומר אפילו נשאר הזרע בנרתיק ולא נפלט כלל לחוץ.

¹⁷² *εὐθὺς* (מילון לידל-סקוט, עמ' 714, 716). וכך פירשו הראשונים: פירוש הגאונים לטהרות, עמ' 110; ערוך, ערך אוותיאוס; רש"י, נדה יד א; רמב"ם, פירוש המשנה. ראה היימנס, עמ' 25.

או שתים. ועוד אמרו, 'וסת [היותיאוס] שאמרו, לקינוח ולא לבדיקה'.¹⁷³ כלומר במקנחת ולא בבודקת, מפני שבבדיקה היא מתעכבת ואין בעלה טמא ודאי.

לשון קינוח משמעה בכל מקום ניגוב חיצוני.¹⁷⁴ ואמנם בירושלמי שם אמר רב הונא 'כדי שתקנח פי הבית מבחוץ, אבל לא מה שבחדרין [צ"ל שבחדרין = שבחורים]¹⁷⁵ ולא מה שבסדקין'. כלומר, מקנחת את פי הנרתיק.¹⁷⁶ וכך פירשו ראשונים ואחרונים את הבבלי.¹⁷⁷

אילו הנרתיק הוא הבית החיצון ושם אשה נטמאת, אף לאחר היותיאוס צריכים להיות טמאים ודאי; שהרי הקינוח מבחוץ, ועדיין יש זמן מעת יציאת הדם מצוואר הרחם, שם היא נטמאת, עד שיגיע אל פי הנרתיק, שם היא מקנחת. ועוד, למה אמרו לקנח בפי הבית מבחוץ ולא אמרו לנגב בתוך הבית בפנים; אדרבה, מוטב לנגב בפנים, בסמוך למקום הטומאה ובסמוך לזמן שאולי יצאה בו.

אלא מכאן אתה למד שמקום הטומאה הוא מחוץ לנרתיק, במקום הקינוח, ומפני כך אם קינחה לאחר היותיאוס יש להסתפק, שמא בא הדם לאחר ביאה. [ענין בדיקה וקינוח על פי דרכנו יתבאר להלן פרק ט, 'בדיקה וקינוח']

ד. בבבלי נדה מא ב דנו באשה שיצאו ממנה ולד ודם דרך דופן, כלומר עברה 'ניתוח קיסרי'. לשיטת ר' יוחנן האשה טהורה, 'דאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי, מניין שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה, שנאמר "ואיש אשר ישכב את אשה דוה וגלה את ערותה את מקורה הערה" (ויקרא כ יח). מלמד שאין אשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה'.¹⁷⁸ וכן הלכה. כתוב זה שהובא כאן, הוא אותו כתוב גופו ממנו למדו חכמים שהמערה באשה חייב, אף שלא גמר את ביאתו.¹⁷⁹ מקום ההערה באשה הוא חיצוני לגמרי, ואין בזה חולק.¹⁸⁰ אם כן מסתבר שאף מקום הטומאה הנלמד מכתוב זה הוא חיצוני, ושניהם מכוונים לפתח הנרתיק. ואכן בירושלמי יבמות המובא למעלה, נראה שסוגיית מקום ההערה וסוגיית הבית החיצון קשורות זו בזו.¹⁸¹

*

מאחר שנתברר כי הבית החיצון הוא הפרוזדוד – מקום השפתיים, עלינו לפרש מתוך כך את הלשונות שנאמרו בתלמודים, בו ובגבוליו.

¹⁷³ תוספתא נדה ג ה; ירושלמי שם ב ב; בבלי שם יד ב, יב א (הציטוט הראשון מירושלמי והשני מבבלי). כגון 'ומקנחות מבחוץ' (תוספתא נדה ה ד; בבלי שם י ב); 'קינחה בת שבע בשלש עשרה מפות' (בבלי סנהדרין כב א); קינוח של בית הכסא; ועוד הרבה.

¹⁷⁵ כך יש לגרוס גם בתוספתא נגעים א ח: 'נראה הנגע בחדרין או בסדקין אין נזקק לו'. והיא ראייה לכאן, שהרי לא יתכן שנגע הנראה בחדר אין נזקק לו. וכן גרס שם ר"ש, נגעים ב ג: 'בחורין'.

¹⁷⁶ לענין 'פי הבית' ראה להלן, בסמוך להערה 248.

¹⁷⁷ רש"י יב א: 'לקינוח. מבחוץ'. רש"י יד ב: 'לקינוח. מבחוץ, ולא לבדיקה מבפנים' (וראה הערה 270). וכך משמע מלשון הרא"ש, נדה י ה: 'ולא שתכניסנו מעט לקנח את עצמה, דההוא קינוח מיקרי ולא בדיקה'. ראה גם לשון מהרי"ל, למעלה הערה 64. וכן דקדק מלשון הרמב"ם ועוד ראשונים בשו"ת נודע ביהודה קמא, יו"ד מו. ובשו"ת חתם סופר, יו"ד קסז: 'ידוע כי הקינוח הוא רק בפה הרחם משקופו של שמש, כמבואר בש"ס'.

¹⁷⁸ רמב"ם, הל' איסורי ביאה י ה; הל' מטמאי משכב ומושב א ט; טור יו"ד קצד; שו"ע שם יד.

¹⁷⁹ ספרא קדושים, פרק יא ב; ירושלמי סנהדרין ז ה (ומקבילה); בבלי יבמות נד א; הוריות ד א.

¹⁸⁰ האמוראים נחלקו בשיעור הכנסת האבר, אך לא במקום ההערה; והכל מודים שמתחילת הנרתיק נחשב לגמר ביאה. לביאור מקום ההערה בדקדוק עיין היטב בלשונות הירושלמי והבבלי (ראה בראש הפרק); שו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, עם הערת רמ"מ כשר, עמ' שכ. [יש להעיר שהערה משמעה גילוי; ראה להלן, הערה 226; מילון קדרי, ערך I' ערה' וערכים סמוכים]. ראה עוד למעלה, הערה 85.

¹⁸¹ ראה הערה 190.

ז. פירושי לשונות

נזכיר כאן שוב את ההנחה שביסוד פירושינו: המשנה נאמרה לצורך קיום הלכות מעשיות, ועל כן מוכרח שהאיברים הנזכרים בה עשויים להיות ידועים ומוכרים לכל אשה ואפילו פשוטה שבפשוטות, כאשר יוסברו לה.¹⁸²

בית חיצון

בלשון חכמים בהרבה מקומות ושמה בכולם, 'בית' הוא חדר שלנו – כשהוא בנוי לעצמו או כשהוא חלק מבנין בן כמה חדרים.¹⁸³ בית חיצון הוא חדר הסמוך לחוץ. כיון שבבניינה של אשה יש כמה חדרים, כאמור במשנת הבנין שנדונה למעלה, הסברה נותנת שבית החיצון הוא החיצוני שבהם – הפרוזדוד; וכך כתבו הראשונים, כאמור.¹⁸⁴ לשיטת הקדמונים פרוזדוד הוא מקום השפתיים, ועל כן בית החיצון הוא מקום השפתיים. בעוד שאצל איש הדבר ברור היכן פנים גופו והיכן החוץ, אין הדבר ברור אצל אשה, שבניינה עשוי פתח לפניו מפתח.¹⁸⁵ מפני כך אשה נטמאת כבר משיצאה הטומאה לבית החיצון; מתוך כך נחלקו ר' יוחנן ורש' לקיש היכן גבולו הפנימי של הבית החיצון; ומפני כך נתנו בו כמה סימנים.

כל מקום / עד מקום שהתינוקת יושבת [למים] ונראית

נוסח הירושלמי 'מקום שהתינוקת יושבת למים ונראית'. ובדומה פירש או גרס רבנו חננאל בבבלי: 'יושבות להשתיין'. כלומר, בית החיצון הוא מן החוץ ועד מקום הנראה כאשר ילדה יושבת להטיל מים;¹⁸⁶ דהיינו בין השפתיים הגדולות (Labia majora).¹⁸⁷ רש"י מפרש 'כשהתינוקת יושבת נפתח רחמה קצת', היינו השפתיים, שהן המשך דופני הנרתיק לשיטתו.¹⁸⁸ לא מצאתי בזה חולק. מקום זה הוא 'בין השפתיים' – השפתיים הגדולות,¹⁸⁹ שהזכיר שמואל בירושלמי לענין הערה.¹⁹⁰ אלא שאף מקום השפתיים הקטנות (שבו נחלקו ר"י ור"ל כמו שיתבאר), נמצא בין השפתיים הגדולות; ולפיכך דקדקו ואמרו 'מקום שיושבת ונראית', ובישיבה אין השפתיים הקטנות נראות. הקושיות בתלמודים על מקום זה, מכוונות שתיהן לדבר אחד: בירושלמי הקושיה שממקום זה היא מטמאה כל הטומאות – כלומר, מקום זה חיצוני לגמרי וכל טומאה שנוגעת שם מטמאת, ואם כן אין אשה שונה מאיש. והיא הקושיה שבבבלי 'אותו מקום גלוי הוא אצל שרץ' – כלומר חיצוני הוא לגמרי ואם יגע שם שרץ יטמאנה, ואין זו טומאת בית הסתרים.

בין השיניים / בית השיניים

מסתבר שהנוסחים 'בין השיניים' ו'בית השיניים' מכוונים שניהם למקום אחד.¹⁹¹

¹⁸² ראה למעלה, ראש פרק ג; ובסמוך להערה 109.

¹⁸³ כגון תוספתא בבא בתרא ג ג: 'המוכר את המרחץ מכר בתים הפנימיים ובתים החיצונים, בית היורות בית הקמין ובית האוליאריין' (וראה ר"מ הלפרין, עמ' 430). תוספתא סנהדרין י יא: 'מוסרין לו שני תלמידי חכמים בבית הפנימי והוא יושב בבית החיצון'. ירושלמי ברכות ג ה (ומקבילה בבבלי שם כה ב): 'לא ישמש אדם את מיטתו וספר תורה עמו בבית'. וראה למעלה פרק ג, ערך 'חדר'; רונבאום, עמ' 59.

¹⁸⁴ סמוך להערה 163; וראה הערה 162.

¹⁸⁵ היינו השפתיים הגדולות; השפתיים הקטנות; פתח הנרתיק. ראה למעלה, סמוך להערות 50, 114.

¹⁸⁶ אמרו 'תינוקת', מפני שבגרת יש לה סימנים ואין המקום ניכר. [או מפני שרגילה להטיל מים בפני אחרים (הערת הרב יואל קטן)]. לפירוש אחר ראה ר"י לוי, עמ' 346.

¹⁸⁷ ר"מ הלפרין, עמ' 430, מפרש שמקום זה הוא פרוזדוד הנרתיק (Vestibule) שבין השפתיים הקטנות (Labia minora). אך השפתיים הקטנות אינן נראות כאשר תינוקת יושבת להטיל מים; וראה ר"י לוי, שם.

¹⁸⁸ ראה למעלה פרק ג, ערך 'רחם', ביאור לרש"י שבת פו ב.

¹⁸⁹ עיין שו"ת נודע ביהודה תנינא, אה"ע כג, ד"ה ועתה נבוא לדברי הירושלמי.

¹⁹⁰ מפני כך הביאו סוגיה זו בירושלמי יבמות, להראות שר' יוחנן אינו חלוק על שמואל, ואף לשיטתו מקום זה מן הערוה ועל כן יש בו הערה, כר' בא בר חייה שם.

¹⁹¹ לגירסת ר"ח כך מוכח מלשון הבבלי: 'אמר ר' יוחנן עד בית השיניים, ותני ר' זכאי עד בין השיניים'.

רש"י: 'כמין שיניים יש בתוך הרחם תלתולי בשר'.¹⁹² אי אפשר לפרש 'בתוך הרחם' – בעומק הנרתיק,¹⁹³ מפני שלשיטת רש"י והראשונים שעמו הנרתיק הוא החדר, כפי שנכתב,¹⁹⁴ ואי אפשר שעומק החדר, שהוא בית פנימי כאמור, יהיה גבול הפרוזדור – הבית החיצון. ועוד, כלל גדול הוא שאין מרבים במחלוקת שלא לצורך.¹⁹⁵ אף כאן, לא מסתבר שנחלקו ר' יוחנן וריש לקיש בכל אורך הנרתיק, או בחלק גדול ממנו, אם נכלל הוא בבית החיצון אם לאו.¹⁹⁶

חכמים משלו את אותו מקום לפה שיש לו שפיות-שפתיים. כשם שפֶּה של מעלה יש לו שיניים סמוכות לאחורי השפתיים, כך פה של מטה יש לו שיניים סמוכות לאחורי השפתיים. אפשר לפרש בשתי דרכים:

א. דפנות הנרתיק עשויות מראשו עד לסופו קפלים-קפלים, תלמים-תלמים של בשר הנראים כמין שיניים (Vaginal Rugae).¹⁹⁷ דבר זה נראה לעיניים במבט מן החוץ.¹⁹⁸ הפירוש עולה יפה בלשון הירושלמי ובגירסת ר"ח בבבלי 'בית השיניים', על דרך 'בית הכוסות',¹⁹⁹ כלומר מקום העשויה שיניים שיניים; כלשון רש"י 'כמין שיניים יש בתוך הרחם תלתולי בשר'.²⁰⁰

ב. בפתח הנרתיק נותרים שיורי הבתולים (Remnants of Hymen), והם משמשים לו כמין סוגר.²⁰¹ שיורים אלו משני הצדדים דומים לשיניים.²⁰² הפירוש עולה יותר בלשון רש"י בשבת.²⁰³ רבנו חננאל גורס בדברי ר' יוחנן 'בית השיניים' ובדברי ר' זכאי 'בין השיניים', בדומה לירושלמי.²⁰⁴ אפשר שפירוש א הוא פירוש 'בית השיניים', ופירוש ב הוא פירוש 'בין השיניים'.²⁰⁵ שני הפירושים מכוונים למקום אחד – פתח הנרתיק (Vaginal Orifice).²⁰⁶

¹⁹² הרמב"ם לא מפרש מהן שיניים אלו; עיין לשונו בהל' איסורי ביאה ה ב (ועיין הל' שאר אבות הטומאות ה יא). בפירוש משנת נדה ה א (להלן, נספח א.ב), לא הזכיר כלל את בין השיניים. וראה למעלה, פרק ב. ¹⁹³ כדרך שפירשו כמה וכמה אחרונים, בניגוד למציאות; ראה למשל ר"מ הלפרין, עמ' 428-430.

¹⁹⁴ למעלה פרק ג, ערך 'חדר'. ¹⁹⁵ ריטב"א הוא כנראה הראשון שהעמיד על כלל זה במקומות רבים, כגון ב"ב קנ"ד א, ד"ה ואחרים פירשו. לא מצאתי שקדמו לו, ומכל מקום סברה פשוטה היא שאין להרחיק את הדעות בלא הכרח. ראה עוד דברי רמ"ו מקראקא למעלה, הערה 29. ¹⁹⁶ ראה דברי ר"מ הלפרין, 'וגינומוס אמיתי' – רקע רפואי ובעיית הבדיקה ההלכתית, אסיא פז-פח (סיון תש"ע), עמ' 162.

¹⁹⁷ ראה אנטומיה, עמ' 1291. וראה הציורים שם, עמ' 1255; אטלס, עמ' 180, 207; אנטומיה לסטודנטים, עמ' 424.

¹⁹⁸ ראה אנטומיה, עמ' 1288 תמונה C; אנטומיה לסטודנטים, עמ' 523 תמונות B, C; אטלס, עמ' 217. ¹⁹⁹ משנה חולין ג א-ב.

²⁰⁰ מצאתי שכך כתבה מיטשם, עמ' 237: 'כנראה כונת הביטוי "שיניים" היא הרקמה המקומטת של נרתיק הבוגרת'. הפירוש על דרך פירושו של ר"מ הלפרין, עמ' 433-434, אלא שהוא פירש על מקום אחר. על פירושו ראה להלן, נספח ב.

²⁰¹ ראה אנטומיה לסטודנטים, עמ' 523 תמונה C; אנטומיה, עמ' 1288 תמונה C; אטלס, עמ' 218; גינקולוגיה, עמ' 49.

²⁰² כך פירש ר"י לוי, עמ' 346, וקדם לו קצנלסון, עמ' 277. ²⁰³ פו ב, ד"ה דאית לה פרוזדור. הובא למעלה פרק ג, 'בבלי שבת פו ב'.

²⁰⁴ ראה למעלה, הערות 149-150.

²⁰⁵ הדברים מתיישבים יפה בסוגיית התלמוד: ר' יוחנן האומר 'בית השיניים', היינו קפלי הנרתיק, לא הוצרך לומר 'ובית השיניים כלפנים' מפני שהנרתיק כולו בכלל, וברי שהוא הפנים. ר' זכאי האומר 'בין השיניים', היינו שיורי הבתולים, הוצרך לומר 'ובין השיניים כלפנים' מפני שהם בפי הנרתיק בלבד, ויש מקום לדון על מה שביניהם.

²⁰⁶ לשני הפירושים השווה בבלי חולין טז ב (ומקבילה): 'המקנח בדבר שהאור שולט בו שינוי נושרות'. ופירש רש"י: 'שינוי נושרות'. שיני הפרק ושיני הכרכשא שהיא מחוברת בהן לעצמותיהן כעין תלתולי בשר'. שמא יש לקשר לכאן אף את הלשון 'כרסה בין שיניה' (משנה ר"ה ב ח, ועוד), שבסוף ההריון הכרס נראית כיורדת אל בין השיניים.

ביאור מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש

ר' יוחנן וריש לקיש שניהם מודים שתחילת הבית החיצון היא תחילת השפתיים הגדולות, ונחלקו על גבולו הפנימי של הבית החיצון; שהוא עיקר הנדון מפני שממנו וחוצה הטומאה מטמאת. [מפני כך אמרו את הסימנים בלשון 'עד' – במבט מן החוץ אל הפנים.] כלומר, השיטה 'עד בין השיניים' כוללת את המקום החיצון 'שתינוקת יושבת ונראית', ומוסיפה עליו עוד עומק.

מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש היא על המקום שבין השפתיים הקטנות (Labia minora), עד לפתח הנרתיק. הראשון סבר שהוא כבר בית פנימי, שכן אינו נראה כשתינוקת יושבת למים. השני סבר שהוא כלול בבית החיצון, ועליו נאמר בבשרה – בתוך בשרה; וכן הלכה.²⁰⁷ 'ובין השיניים עצמו כלפנים' – כלומר, מפתח הנרתיק ופנימה זהו הבית הפנימי.²⁰⁸ המקום שבין השפתיים הקטנות אינו גלוי אצל שרץ,²⁰⁹ ועליו אמרו 'שמטמאה בפנים כבחוף'.

מקום דישה – מקום שהשמש דש

יש לפרש בשתי דרכים:

א. מקום דישה הוא הנרתיק, כפירוש הרמב"ם;²¹⁰ אך פירושו עד מקום דישה, עד מקום שהשמש דש.²¹¹ כלומר, עד ולא עד בכלל: הבית החיצון הוא עד הנרתיק, והנרתיק עצמו כבר אינו כלול בו.²¹² [כמו הסימן הקודם 'עד בין השיניים', שאף הוא עד ולא עד בכלל – 'ובין השיניים עצמו כלפנים'.]

ב. 'דישה' הוא כינוי בלשון נקייה לפעולת התשמיש, שנועשית בחבטה ובמיעוץ.²¹³ משלו חכמים את הדבר לפעולת הדישה בשדה, שעיקרה חיבוט התבואה ומיעוץ [לצורך פירוד חלקיה].²¹⁴ כיון שאצל רוב בני אדם השמש לא מגיע לסוף הנרתיק,²¹⁵ נמצא שהמקום הנידוש הוא חיצוני – גזע השמש וסביבותיו לעומת מקום השפתיים.²¹⁶ אף סימן זה מכוון לפתח הנרתיק: המקום הנידוש הוא הבית החיצון, והנרתיק אינו נידוש.

²⁰⁷ בזה נמצאנו מקיימים דברי רמ"ו מקראקא, שהובאו בהערה 29.

²⁰⁸ מתחילה סברתי לפרש שהשיניים הן השפתיים הקטנות (Labia minora), כפי שכתב ידידי ר"י הלוי במאמרו. אך לפירוש זה אין חילוק בין הסובר 'מקום שתינוקת יושבת ונראית' לבין הסובר 'בין השיניים', ושניהם כוללים את השפתיים הקטנות בבית הפנימי; שהרי הגבול הוא עד בין השיניים, ובין השיניים גופו חשוב בית פנימי.
²⁰⁹ התמונה שבספרים (אנטומיה, עמ' 1288 תמונה B; אנטומיה לסטודנטים, עמ' 523 תמונה A) היא בפיסוק רגלים, כפי שניכר מתחתיתה.

²¹⁰ ראה להלן, נספח א.ב, והערה 337. וראה עוד ר"מ הלפרין, עמ' 431.

²¹¹ כלשון ר' אברהם מטול: 'המתניתא דאמרה עד מקום שהשמש דש הוי בית החיצון' (להלן, הערה 260). וכך לשון הרא"ש ועוד ראשונים ואחרונים; ראה להלן, הערה 261. [יוער כי הראשונים הנזכרים אינם מפרשים כפירוש שבגוף המאמר, והובאו כאן רק לציון תוספת התיבה 'עד'.]

²¹² פירוש זה מידידי ר' ישעיהו הלוי, והוא פשוט וקל יותר. בעיני נראה שהפירוש השני עיקר.

²¹³ כגון תוספתא נדה ב ו ומקבילות: 'דש מבפנים וזורה מבחוץ'. [בשו"ת ב"ח החדשות, סימן לה, כתב: 'דהטעם שנקרא מקום דישה אינו אלא מפני שבגמר ביאה הוא מוציא זרע, וזה ודאי תולדה דדישה'. היינו מפרק, שהוא תולדת דש (בבלי שבת צה א, ועוד). וזה על דרך רמז, שכן הוצאת הזרע נקראת זרייה].

²¹⁴ ראה בארוכה פליקס, עמ' 222-234. לדבריו הדישה נעשתה בארבע דרכים: מורג נגרר על ידי בהמה; גלגלים למיניהם; חבטה במקל; רגלי בהמה. ברי שהמשל מכוון לשתי האחרונות, ובייחוד לאחרונה. דרך זו נזכרת במשנה ב"מ ו ד; מכשירין ג ח.

²¹⁵ ראה ר"מ הלפרין, עמ' 431 הערה 13.

²¹⁶ וכן משמע מגירסת רבנו חננאל שהובאה בהערה 154: 'מחוי רב יהודה, מקום שהמכחול דש'. נראה שרב יהודה הראה לתלמידיו במכחול ושפופרת ממש. שפופרת היא בדרך כלל קנה חלול ופתוח משני צידיו, כגון 'שפופרת היתה לו לרבן גמליאל שהיה מביט וצופה בה' (בבלי עירובין מג ב); ובדיקת שפופרת (ראה למעלה, הערה 86). אם כן כאשר המכחול נע הלך ושוב בדומה לשמש, הוא נחבט רק בפי השפופרת.

וכך נראה שפירש בשו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן ח: ²¹⁷ 'ומן הנקבים שכתבת ²¹⁸ לא שמעתי יותר, ומי יודע, שמא אחד פרודור ואחד עלייה או מקור ²¹⁹ ... ושמא נקבים של מטה נקבים של מעלה, שמי החוטם נגרין דרך הפה כשיש חולי כרכס ²²⁰ (לדודם) [לאדם], וכן גם למטה. וכן נראה, כי כשיצאו מי רגלים חוץ לנקב ובאים לבית החיצון למקום שהשמש דש, שוב לא תוכל כלל לעצור עצמה שיחזרו מים אחוריהם ויכנסו למקור ...'. ²²¹ לדבריו השתן יוצא מן הנקב אל המקום שהשמש דש. אם כן מקום שהשמש דש הוא חוץ לפתח השופכה, והיינו מקום השפתיים כפי שונכתב. ²²²

מעתה מבואר למה אמר רב יהודה 'מקום שהשמש דש', ולא אמר 'מקום שהשמש מגיע אליו' וכדומה, כפירוש הרמב"ם; מפני שלא נתכוון לראש האבר. אף לא מסתבר שכיוון אליו, שהרי אין כל האצבעות שוות ואין כל הנרתיקים שווים, ²²³ ומקום שראש האבר מגיע אליו אינו גבול חתוך כלל. ²²⁴ אלא כיוון לגזעו, ומקום זה שווה בכל.

שני הפירושים עולים כשיטת הרמב"ם ועוד, שבין השיניים ומקום דישה מכוונים למקום אחד. ²²⁵

²¹⁷ על פי כה"י; ראה למעלה, הערה 76. התיקונים משו"ת מהר"י ברונא, סימן רמז.

²¹⁸ ראה לשון השואל למעלה, סמוך להערה 76.

²¹⁹ בשו"ת מהר"י ברונא: ומקור.

²²⁰ כנראה שם החולי בלעז. חסר בשו"ת מהר"י ברונא.

²²¹ 'מקור' בלשונו הוא הנרתיק; עיין בלשון השואל למעלה, סמוך להערה 76, ובהמשך התשובה שיובא בסמוך. ואף שמהר"ח כותב כאן שאינו יודע את כינויי הנקבים, נראה מן התשובה שהשתמש בכינוייהם שבפי השואל. להשלמת הענין יובא המשך התשובה: 'ואם כלומר, ואף אם' הייתה יכולה לעצור עצמה, למה יכנסו למקור, [יכנסו למקום] שיצאו משם. אלא כך הפירוש. כשנעצין המים קודם שיצאו לחוץ לנקב שיוצאין ממנו, או מחמת חולי או כשנעצרת עצמה, אז מתמלא מקום השתן, עד שמשם דרך סדק או נקב יוצאים, ונכנסים למקור ומביאים עמהם דם. ולא כשנכנסים למקור (כ) שהיו יוצאים דרך המקור, אלא כשמשנתנת אז חוזרים למקומם דרך נקב שיצאו, ומביאים דם המקור עמהם. והמקור לא נפתח, שאם נפתח המקור היה לה לראות בבדיקה, כי כשהוא נפתח אין נסתם כל כך במהרה, ובברור היה בא דם בתר דתמו מיא. וכפי זה לא יועיל אפי' אם תסתום הנקב (של המקור) בשעת הטלת מים. על תשובה זו עיין שו"ת מהר"י וייל, סימן כה.

²²² אמנם איני יודע לכלכל את דברי מהר"ח אור זרוע בסימן קיב: 'סבור אני שאין לתלות בצדדין אלא כשראתה מחמת תשמיש ובודקת קודם ואחר כך מוצאה טהור, שמוכחא מילתא שהשמש הביא דבר זה. ואז יש לתלות שמן הצדדין הביאו; לפי שאינו מגיע למקור, כר' יוחנן דאינו משמש אלא בבית החיצון'. נראה שהוא כולל את הנרתיק בבית החיצון; ואם כן שמא סבר שנקב השתן נמצא בעומק הנרתיק, וכך יתפרשו דבריו שבפנים, ואין להביא מהם ראיה. ברם קשה מאוד לומר שלא ידע עד כדי כך. שמא ראה את דברי הרמב"ם ושינה דעתו מסימן ח. וצ"ע.

²²³ לענין אורך האצבעות עיין בבלי פסחים קיב ב; נדה סו א; רמב"ם, הל' איסורי ביאה ה ד; ר"מ הלפרין, עמ' 431 הערה 13 [בספרים שברשותי לא מצאתי מידות]. לענין אורך הנרתיק ראה גינקולוגיה, עמ' 51; ר"מ הלפרין, שם. על קושיה זו כבר עמד בתוי"ט נדה ה א; ועיין תוס' נדה מא ב, ד"ה וסבר.

²²⁴ בתוס' הנזכר העמידו באיש בינוני ובאשה בינונית (אינו בתוספי הרא"ש שעל הדף, ד"ה כאן, ונראה שנוסף בזמן מאוחר על פי שיטת הרמב"ם. ראה עוד למעלה, הערה 171). הדברים קשים, שכן הסימן ניתן לכל אשה לדעת מהיכן היא נטמאת, ומה יועילנה אם אינו מכוון עליה; וכי נותנים סימן לנשים בינוניות שבעליהן בינוניים בלבד; ומאין תדע אם היא בינונית ואם בעלה בינוני?

ר"מ הלפרין, עמ' 431, מפרש שכל הנרתיק בגדר מקום דישה. אך לפי מה שכתב שם הערה 13, רוב האצבעות אינן מגיעות לסופו לגמרי.

²²⁵ ראה הערה 156.

בית הבושת

בושת היא ערוה,²²⁶ על שם שבושים בגילויה. נראה שבית הבושת הוא החלק החיצון והגלוי הקרוי בלעז Vulva, שבו אשה בושה כשנגלה, ובלשוננו מכונה פות.²²⁷ Vulva כולל את כל החלקים הנראים לעיניים בפיסוק רגלים, עד פתח הנרתיק;²²⁸ ואם כנים הדברים, לזה מכוון הלשון 'כל בית הבושת קרוי בית החיצון'.²²⁹

נמצא שאף סימן זה מכוון למקום שהסימנים האחרים מכוונים אליו.²³⁰

*

שמואל האומר בירושלמי 'כל בית הבושת קרוי בית החיצון', הוא רבו של רב יהודה, האומר בבבלי 'מקום שהשמש דש', ומסתבר שמסר את תורת רבו שמואל. שמואל שהיה רופא מומחה²³¹ ורב יהודה תלמידו, הם המפרשים את משנת הבנין; הם המפרשים את גבולו של הבית החיצון; והם המפרשים היכן מקום העראה. והכל הולך אל מקום אחד, הוא פרוודוד הוא בית החיצון והוא מקום ההעראה.²³²

ח. הבית החיצון, מקומו וגבולו

עלה בידינו ש'פרוודוד' ו'בית החיצון' הם שני שמות למקום אחד.²³³ תחילתו של הבית בין השפתיים הגדולות, ובגבולו הפנימי נתנו חכמים שלושה סימנים: בין/בית השיניים; מקום דישה – מקום שהשמש דש; בית הבושת. סימנים אלו מכוונים כולם למקום אחד: פתח הנרתיק (Vaginal Orifice). חוץ לפתח זהו הפרוודוד, הבית החיצון, ופנימה לפתח זהו החדר, הבית הפנימי.²³⁴ אם כן הבית החיצון מקביל לפות (Vulva). שלושת הסימנים פשוטים ומובנים לכל אשה, וענינם להודיעה שהיא נטמאת משיצאה הטומאה אל מקום זה.

מעתה נמצאנו מקיימים את דברי ר' משולם וייפוש מקראקא:²³⁵ '... משמע דכל מה שנוכל למצוא מקום חיצוני יותר ויהא נקרא "בבשרה", הוא מיקרי בית החיצון. רק שלא יהא גלוי אצל השרץ, באופן שיהא נקרא "בבשרה" שפיר'. המקום שבין השפתיים הקטנות, שלמסקנה הוא בכלל הבית החיצון, אינו גלוי אצל שרץ;²³⁶ ועליו אמרו 'שמטמאה בפנים כבחוף'.

יישובי הקושיות שעל שיטת הרמב"ם

כל הקושיות שנכתבו בפרק ב על שיטת הרמב"ם, מיושבות מאליהן על פי שיטת הקדמונים: משנת הבנין והתלמודים מדויקים אנטומית. המקור אינו החדר, ועל כן נשתנתה לשון המשנה מן הרישא לסיפא. משנת הבנין לא הזכירה את הבית החיצון, מפני שהוא הפרוודוד הנזכר בה. הפרוודוד ישנו

²²⁶ עיין מיכה א יא 'עריה בשת', ומפרשיו. יונתן תרגם 'גלן עריא', גלויית ערוה. בדומה פירש רש"י 'גלויית בית הבשת'. וכבר בבראשית ב כה, 'ולא יתבששו'.

²²⁷ עיין רש"י סוטה ח א, ד"ה שכולה ערוה. מכאן לשון גילוי וראייה שנאמר בערוה בפסוקים הרבה, ועיין עוד משנה בכורות ו ה פירוש הרמב"ם; בבלי ברכות י א. [השם 'פות' נטול מישעיהו ג יז. ועיין מלכים א ז ג; משנה כלים יא ב; ודוק.]

²²⁸ ראה אנטומיה, עמ' 1288; אטלס, עמ' 202; גינקולוגיה, עמ' 48. החלקים העיקריים נתבארו למעלה פרק ה, 'הקדמה לביאור התלמודים'.

²²⁹ אף מצינו במשנת חולין ט ב 'עור בית הבושת', ומסתבר שהמכוון למקום החיצון שבו יש עור. ועיין רש"י שם קכב א, ד"ה בית הבושת.

²³⁰ כפי שנכתב למעלה, בסמוך להערה 156. ועיין פני משה לירושלמי יבמות ו א, ד"ה ור' יוסי בר בון.

²³¹ ראה תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 1122.

²³² ראה עוד למעלה, בסמוך להערה 190.

²³³ ראה הערה 162.

²³⁴ ראה למעלה פרק ג, ראש ערך 'חדר'.

²³⁵ שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד.

²³⁶ ראה הערה 209.

באשה ואינו בבהמה. הולד יוצא מן הפרוזדוד לאויר העולם ממש.²³⁷ הלול הוא פתח השופכה, ועל כן אפשר 'למצוא' דם ממנו ולפנים או ממנו ולחוץ. כשיוצא דם מן החדר אל הבית החיצון, ונמצא מן הלול ולפנים, האשה נטמאת ודאי ולא ספק. דם החדר מגיע אל המקום שמן הלול ולחוץ רק על ידי כפיפה. ר' יוחנן וריש לקיש נחלקו על מקום השפתיים הקטנות בלבד, ולא על כל אורך הנרתיק.

ביאורים קצרים בכמה סוגיות²³⁸

כותלי בית הרחם העמידוהו (בבלי נדה ג א)
 כותלי בית הרחם אלו כותלי הבית החיצון – מקום השפתיים עד פתח הנרתיק.²³⁹ מפני שיש בו קפלים וקמטים,²⁴⁰ יש מקום לחוש שיצא לשם מעט דם ולא זב החוצה; ועל כך נחלקו שמאי והלל.²⁴¹
 בהמשך הסוגיה אמרו 'ושמאי? כותלי בית הרחם לא מוקמי דם'. והקשו 'משמשת במוך מאי איכא למימר'. פירש רש"י, 'ממלאה אשה אותו מקום מוכין לשאוב את הזרע שלא תתעבר, ואינה נוטלתן משם אלא בשעת הצורך לגמרי. ושמא מוך העמיד את הדם'.²⁴² כלומר, אחד המוכין²⁴³ עשוי להיספג בדם ולצאת מעט אל בין השפתיים שלא בשעת תשמיש ולהעמיד שם את הדם, והאשה נטמאת בלא לראות דם זב.²⁴⁴ 'אמר אביי, מודה שמאי במשמשת במוך. רבא אמר, מוך נמי אגב זיעה מכווץ כוויץ'. כלומר המוך מתכווץ מפני זיעה (הפרשות), ונותן מקום לדם לצאת החוצה. 'ומודה רבא במוך דחוק' שאינו נותן לדם לצאת.

בבשרה ולא בשפופרת (בבלי נדה כא ב)
 לשיטת הרמב"ם יכולה אשה לראות דם וסת בשפופרת ואינה נטמאת.²⁴⁵ אף שאין האשה נטמאת עד שיצא הדם אל מקום השפתיים, צריכה לתחוב את השפופרת עד לפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os); מפני שאם תתחב פחות מכך יש לחוש, שמא לא יכנס כל הדם אל השפופרת, ויצא אל מקום השפתיים ויגע שם ותיטמא.²⁴⁶

בדיקת רואה מחמת תשמיש בשפופרת (תוספתא נדה ח ב; בבלי שם סו א)
 ענין הבדיקה לדחוק מעט את צוואר הרחם כדרך שהשמש דוחק; ולראות אם משם יוצא הדם וטמאה, או מדפנות הנרתיק וטהורה. על כן אין צורך להכניס את המכחול אל תוך הצוואר.²⁴⁷

²³⁷ ראה הערה 71.

²³⁸ רוב הדברים פשוטים וכמעט אין צורך לאומרם; אלא שיש בהם מקום לטעות, ומפני כך נכתבו בקיצור.

²³⁹ ראה למעלה, סמוך להערה 64.

²⁴⁰ ראה למעלה פרק ה, 'הקדמה לביאור התלמודים'.

²⁴¹ בזמן חכמים לא היו רוחצים בכל יום, ולא בסבון כשלנו (עיין סדר אליהו זוטא, סוף פרק כב), ועל כן יש מקום לחוש שמא יצא דם והרגישה בו, וסברה שהוא הפרשה ולא בדקה, ונותר שם. בזה תתפרש אף לשון רש"י נדה מב א: 'ונעקר דם לבית החיצון ועמד שם יום או יומים'. ראה עוד למעלה פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', א.

²⁴² מוגה מעט על פי כ"י פארמה 2903, דף 63א. [רש"י האריך לבאר כאן את צורת הכנסת המוכין, בשונה מן המקומות בהם נזכרו ג' נשים המשמשות במוך, אותם פירש בקיצור (כתובות לט א וש"נ)].

²⁴³ דוק בלשון רש"י, שפתח במוכין וסיים במוך.

²⁴⁴ יש להוסיף שלשיטת רש"י המשמשת במוך מניחה את המוכין לאחר תשמיש (רש"י כתובות לז א, ד"ה משמשת במוך). ואם כן אפשר שממלאה את הנרתיק עד לבין השפתיים. [העמידני בזה ר' ישעיהו הלוי]

²⁴⁵ הל' איסורי ביאה ה טז; וראה רמ"מ כשר, פרק ה. מלשון רש"י על אתר משמע שהדם יצא על ידי הכנסת השפופרת ואין זה דם וסת, אבל דם וסת טמא מכל מקום; ועיין מאירי שם, ובהמשך הסוגיה. עיין עוד שו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב, בייחוד סעיפים ו-ז; והשגותיו של רמ"מ כשר, פרק א ופרק ה.

²⁴⁶ ועיין שו"ת חתם סופר, יו"ד קעא, ד"ה הנה מה ענין. הדברים קשים מאוד וזרים, אף לשיטתו שלו.

²⁴⁷ עיין לשון הרמב"ם, הל' איסורי ביאה ד כב. ועיין שו"ת משאת בנימין, סימן מט; שו"ת ב"ח החדשות, סימן לד; רמ"מ כשר, עמ' שיא-שיב. [לענין 'מכה יש לי במקור' (בבלי שם) ראה למעלה, הערה 87].

כיבוד הבית

משנת מקוואות ח ד: 'האשה ששימשה את ביתה, וירדה וטבלה ולא כיבדה את הבית, כאילו לא טבלה.' הבית שבכאן הוא הבית הפנימי, החדר.²⁴⁸ כלומר, אם לא תגב את הנרתיק משירי הזרע, ודאי תפלוט זרע לבית החיצון ותיטמא; מפני שרוב הזרע יוצא לנרתיק, ורק מיעוטו נכנס לצוואר הרחם.²⁴⁹

פולטת שכבת זרע (בבלי נדה מא ב)

כלומר, פולטת מן הנרתיק אל מקום השפתיים שהוא הבית החיצון, ובכך נטמאת.²⁵⁰

אותו מקום בלוע הוי או בית הסתרים הוי (בבלי נדה מב ב) העמידו את המחלוקת 'כגון שתחבה לה חברתה כזית נבלה באותו מקום'. אם כן 'אותו מקום' הוא הנרתיק, ועליו נחלקו אם בלוע הוא או בית הסתרים.²⁵¹ וכן מוכח מראייתו של רבא מן הברייתא, שמדברת על טומאה בתשמיש בלא שנפלט זרע לחוץ (לעיל מא ב).

הדור מי רגלים למקור ואייתו דם (בבלי נדה נט ב; שם נז ב) דרך גופה של אשה שכאשר אינה מזנקת, מי הרגלים נוזלים אל פתח הנרתיק, שהוא נמוך יותר.²⁵² משתנת בעמידה וראתה דם טמאה ודאי, מפני שבעמידה 'אי אפשר לה לזנק' (רש"י). אף המקום כולו צר יותר, מפני תנוחת הגוף ומתח השרירים; ועל כן ברי שמי רגלים נזלו אל אזור פתח הנרתיק, וחזקת הדם שבא משם. אך המשתנת בישיבה תנוחתה רחבה יותר ושריריה רפויים, ועל כן אפשר שבמזנקת לא ייזלו מי הרגלים אל פתח הנרתיק, אלא בסיום ההשתנה כאמור שם. לכך כיוון רש"י נז ב ד"ה עומדת טמאה, וביאר שהשתנה בעמידה מפני שלא יכלה לעצור בעצמה.²⁵³

²⁴⁸ ראה למעלה, בסמוך להערה 176.

²⁴⁹ ראה רמ"מ כשר, עמ' שח, מפי רופא מומחה. על פי האמור כאן יתיישבו קושיות ר"מ הלפרין, עמ' 439.

²⁵⁰ ראה בארוכה למעלה פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון', ב.

²⁵¹ עיין רמב"ן נדה מב א, ד"ה ונעקר ממנה דם, ודוק. וראה ר"מ הלפרין ב, עמ' 145-147.

²⁵² ראה הערה 167.

²⁵³ הדברים נתאשרו על ידי ר"מ הלפרין. בזה יסורו הקושיות שהקשו על סוגיה זו בשו"ת מהר"ם מלובלין, סימן ב; שו"ת שב יעקב, סימן לט, תשובה ראשונה; שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז. [ללשון 'מקור' שבכאן ראה למעלה, בסמוך להערה 89.]

שריאל (ראה שריאל) מפרש 'הדור מי רגלים למקור' כך: לשיטת ר' מאיר השופכה נפתחת אל הנרתיק, כשיטת אריסטו (וכמו אצל בהמות; ראה למעלה, סמוך להערה 50). השתן מטפס במעלה הנרתיק לכיוון הרחם, ומביא עמו דם משם (כך במכתבו אלי, ג אלול תשע"ח). אך לשיטת ר' יוסי המטהר תמיד, אין חיבור בין שלפוחית השתן לנרתיק, וכפי שאנו יודעים. על זה הדרך ביקש לפרש את משנת הבנין: הלול-השופכה מחבר בין שלפוחית השתן (העלייה) לבין הנרתיק (הפרוזדוד), כשיטת ר' מאיר. פירושו אינם מתיישבים כלל: [א] אין כל אפשרות שהשתן יטפס במעלה הנרתיק, בניגוד לכוח הכבידה. אין לייחס דבר כזה לשמואל, שהוא בעל המאמר שם והיה רופא בקי, בפרט באנטומיה של המקום (ראה למעלה, סמוך להערה 231). [ב] אין ביאור לחילוקו של ר' מאיר בין עומדת ליושבת. אילו הלחץ על השלפוחית (בעומדת) גורם לטיפוס השתן אל הרחם, היה הדין שמזנקת ודאי טמאה; והרי הדין בהיפך. [ג] אין כל רמז במשנה ובתלמוד לכך שר' מאיר ור' יוסי חלוקים באנטומיה של הגוף. [ד] אילו נחלקו בכך היה התלמוד מבאר שמשנת הבנין היא אליבא דר' מאיר בלבד. [ה] בבבלי נדה יז ב אמר אביי שמן הלול ולחוץ ספקו טמא, 'אימר שחתה ומחדר אתא'. לשיטת שריאל אין כל צורך בשחייה בשביל שייצא הדם מן החדר אל הלול ולחוץ. [מהר"ח אור זרוע כתב על חיבור בין השלפוחית למקור, בדרך שונה (למעלה הערה 221). ואין להוכיח ממנו על שמואל הרופא.] ראה עוד במאמר הקצר, עמ' 164.

י. קצרון של דברים

בפרקים שקדמו נדונו משנת הבנין ומשנת הבית החיצון על פי ידיעותינו האנטומיות; על פי משמעי לשונות חכמים; ועל פי סוגיות התלמודים. עלה בידנו ששיטת רבנו הגדול הרמב"ם מוטעית אנטומית, וגרמה לו להדחק דחוקים גדולים בפירושי הלשונות ובביאורי הסוגיות (פרק ב).

נתבררה שיטת הקדמונים החלוקים על הרמב"ם בפירוש בניינה של אשה: רבנו חננאל, רבנו גרשום, בעל הערוך ורש"י. למדנו ששיטה זו בלבד מתיישבת עם לשונות חכמים כולן; עם ידיעותינו על תבנית גופה של אשה; ועם כל סוגיות התלמודים (פרקים ג-ה). עוד למדנו שהבית החיצון הוא הפרוזדוד, ואם כן שתי המשניות עסקו במקום אחד (פרק ו). מתוך כך נתפרשו גבולי הבית החיצון, שהוא מקום השפתיים עד לפתח הנרתיק (פרקים ז-ח).

כשם שמשנת הבנין ומשנת הבית החיצון באו לצורך הלכות מעשיות, ולשם כך נזקקו לחכמה, כך מאמר זה בא לצורך הלכות מעשיות, ולשם כך נזקק לחכמות. חלק מן ההלכות נדונו בפרק ט, ואף בהן מיושבות התמיהות על פי שיטת הקדמונים; ולוואי ואזכה לעמוד על כולן.

*

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, שלא נטמא את הטהור ולא נטהר את הטמא, שלא נאסור את המותר ולא נתיר את האסור, ונימצא מתביישים בעולם הזה ולעולם הבא. ואל תעשנו שיחה בפי כל הבריות, ואל תעשנו קללה בפי כל הבריות. לא תעלה שנאתנו על לב אדם, ולא שנאת אדם תעלה על לבנו. לא תעלה קנאתנו על לב אדם, ולא קנאת אדם תעלה על לבנו. ותהא תורתך מלאכתנו כל ימינו. ונעשה רצונך כרצונך בלבב שלם.³⁰⁵

בע"ה ערב חג השבועות, תשע"ח

---

³⁰⁵ על פי ירושלמי ברכות, ד ב.

נספח א: פירוש הרמב"ם וביאוריו

א. פירוש הרמב"ם, משנת נדה ב ה; ³⁰⁶ משנה תורה, הלכות איסורי ביאה ה ג-ה; ³⁰⁷ מאירי נדה יז ב ³⁰⁸

חדר הוא חלל הרחם ³⁰⁹ איזה משני החללים שיהיה, לפי שיש לרחם שני חללים. ³¹⁰ ופרוזדוד צואר הרחם. ³¹¹ ועליה הם שתי הבליטות הדומות לקרנים שהם על עורף הרחם ³¹² ולפניהם שתי הביצים. ³¹³

³⁰⁶ תרגום ר' יוסף קאפח. ידידי הרב יהודה זיבלד הגיה את התרגום, בעיקר על פי תרגום ר' עזרא קורח, והעיר הערות חשובות להבנת הדברים. יישר חילו.

בדברי הרמב"ם נעניין מתוך שתי הנחות יסודיות: [א] הדרך היחידה שאפשר על ידה לדעת בבירור את תבנית האיברים הפנימיים, היא ניתוח מתים. ניתוחים כאלו לא נהגו כלל בזמן העתיק, וודאי לא נהגו בזמן הרמב"ם. על כן נסמכו הרופאים בימי הביניים על ספרי הרופאים היוונים שקדמו להם בכאלף שנים, שניתחו כנראה גוויות אסירים (עיין תוספתא נדה ד יז; בבלי שם ל ב; וראה בר-אילן, עמ' 54-55). מתיאוריו המדויקים של גאלנוס נראה שהאיברים עמדו לנגד עיניו (או לנגד עיני הרופילוס ממנו העתיק; ראה גוס, עמ' 77). אך ספרי הרפואה לא כללו ציורים, וציור הרחם הקדום ביותר שידוע לנו הוא מן המאה התשיעית למנינים (ביולוגיה, עמ' 3). אם כן לרמב"ם היו כנראה תיאורים כתובים בלבד, מתורגמים לערבית מיוונית ומלטינית (ראה פגל, עמ' קיט הערה 14; פיקסלר, עמ' 387 הערה 10), ואפשר שנתפרשו אצלו ואצל רופאי זמנו בדרך שונה מכוונת המחברים. [ב] אף הרופאים היוונים לא הבינו נכונה כל מה שראו. ראה למשל להלן, הערה 321.

לשם הבנת דברי הרמב"ם הובאו להלן, אות ג, קטעים מחיבורו של גאלנוס 'על האנטומיה של הרחם'. איני יודע אם חיבור זה גופו היה לפני הרמב"ם (אינו ברשימה שבפרקי משה, עמ' 400 ואילך), או שמא 'ספרי ניתוח' אחרים (ראה למעלה, הערה 19), שמיוסדים עליו או על שכמותו; וכך מסתבר. מכל מקום יש בדבריו תועלת רבה להבנת שיטת הרמב"ם. הקושיות על שיטת הרמב"ם נסדרו למעלה, פרק ב.

³⁰⁷ המקבילות ממשנה תורה (בקיזור משנ"ת) מובאות בהערות, ומצוינות לפי מספר ההלכה בלבד. ³⁰⁸ המאירי כתב כשיטת הרמב"ם למעט כמה שינויים, ובסוף דבריו כתב: 'כך הסכמתי בו עם קצת חכמי הרפואה הבקאים בנתוח האיברים וציורם'. דבריו מובאים בהערות.

³⁰⁹ רחם בלשוננו (Uterus). 'הרחם שבו נוצר הולד, והוא הנקרא מקור, והוא שדם נדה וזבה יוצא ממנו, קוראין אותו חדר לפי שהוא לפני לפני' (משנ"ת, ג).

³¹⁰ הרב קאפח מפרש שאלו שני קצוות כיפת הרחם (Fundus), מהם מתפשטות החצוצרות (ראה איור 2); וראה דבריו שם, הערה 39. ואמנם כבר גאלנוס מזכיר את שני החללים שברחם, ומן התיאור כולו נראה שהוא מכון לקצוות אלו; ראה להלן אות ג, פרק ג. אחרים סברו שהרחם חלוק לשני חדרים ממש, ואף לשבעה; ראה שבילי אמונה, דף סא ע"ב; ביולוגיה, עמ' 5. שני החדרים נראים בבירור בציור ידוע של ליאונרדו דה'וינצ'י, המכונה *Studies of the Fetus in the Womb* (במחברתו Quaderni d'Anatomia). מה סבר הרמב"ם איני יודע. את שני החללים מזכיר הרמב"ם עוד בפרקי משה, א 64, טז 25; פירוש לפרקי אבוקראט, ה 48. והשווה פרקי משה, כד 18.

³¹¹ מה שאנו מכנים צוואר הרחם (Cervix). כך פירשו כמה אחרונים (ראה למעלה, הערה 12), וכן ישראלס, עמ' 38. יש שפירשו כי צוואר הרחם בלשון הרמב"ם הוא הנרתיק (Vagina); ראה למעלה, הערה 30. כך כתב פרויס, עמ' 174 (משם באנציקלופדיה תלמודית ז, ערך דם נדה, ציון 13א; משם בשו"ת מנחת שלמה תנינא, סימן עב סעיף לו, לח; ומשם בנשמת אברהם, עמ' קמג, ור"מ הלפרין, עמ' 436 הערה 21. וראה רמ"מ כשר, עמ' רצט-ש); בדומה פירש הרב קאפח; וכן סברתי בתחילה. ברם ארבע ראיות מוכיחות שכוונת הרמב"ם לצוואר הרחם שלנו (Cervix):

[א] בהלכות כתב הרמב"ם 'וצואר הרחם כולו, והוא המקום הארוך שמתקבץ ראשו בשעת העיבור כדי שלא יפול הולד ונפתח הרבה בשעת לידה, קוראין אותו פרוזדוד, כלומר שהוא בית שער לרחם. ובשעת גמר ביאה האבר נכנס בפרוזדוד, ואינו מגיע עד ראשו שמבפנים אלא רחוק ממנו מעט לפי האצבעות' (משנ"ת, ג-ד). דברים קרובים כתב הרמב"ם בפרקי משה, כג 96; ובפירוש לפרקי אבוקראט, ה 46; וראה הערות המהדיר בשני המקומות. [1] צוואר הרחם שלנו הוא זה שמתכווץ ומתקשה כדי לשמור על העובר (ראה אנטומיה, עמ' 1308; וראה דברי גאלנוס להלן, בסמוך להערה 344; פרקי משה, טז 29). הנרתיק אינו מתכווץ או מתקשה בשעת ההריון. [2] האבר נכנס בנרתיק הרבה קודם גמר ביאה, שהיא 'הכנסת כל האבר' (מאירי). לענין כניסת האבר לצוואר הרחם ראה להלן, הערה 337.

[ב] בפירוש משנת נדה ה א (להלן, אות ב) כתב הרמב"ם 'ובית החיצון כנוי למקום שהוא מחוץ לצוואר הרחם, והוא מקום שדרכו עובר האבר בשעת התשמיש'. המקום דרכו עובר האבר הוא הנרתיק והוא בית החיצון, וצוואר הרחם פנימי לו.

וצורה זו נתבארה בספרי הנתוח. ומתחברים בשקע הרחם³¹⁴ והוא הנקרא חדר, עורקים, בהם זורם דם הנדה ונשפך ברחם ויוצא לצואר הרחם הנקרא פרודוד.³¹⁵ ומתחברים באותן הבלטות והביצים והן

[ג] בהל' איסורי ביאה ד כב, כתב הרמב"ם צורת בדיקה בשפופרת לרואה מחמת תשמיש: '... ומכנסת השפופרת עד מקום שהיא יכולה ... ודופקת אותו עד שיגיע המוך לצוואר הרחם.' כלומר, מכנסת את השפופרת לנרתיק, ודופקת עד שיגיע לצוואר הרחם שלנו; שהרי להגיע לנרתיק די בהכנסה ואין צורך בדפיקה. [ד] בפרקי משה, טז 10, כתב הרמב"ם על היפוך האיברים שביין איש לאשה (ראה להלן, הערה 313), וכתב 'וְיָשׁוּב צוֹאֵר הָרֵחַם דּוֹמָה לְאֵמָה', כלומר לאברו של האיש. תיאור זה מתאים אך ורק לצוואר הרחם שלנו, בחלקו הבולט אל הנרתיק (Vaginal Part of Cervix); ראה אטלס, עמ' 209; אנטומיה, עמ' 1292.

ויותר מכל הראיות, 'צוואר הרחם' הוא מונח רפואי מדויק לחלק מסוים, שמקורו כבר בספרי הרופאים היוונים, וכך שמו עד היום הזה (ראה למשל תיאורו המדויק של גאלנוס להלן אות ג, פרק ז; גינקולוגיה, עמ' 53). כלומר, יש ביד הרופאים מסורת חיה מזה כאלפיים שנה על המונח והחלק עליו הוא מוסב. הרמב"ם שהיה רופא מומחה, ודאי לא נשתמש בכינוי זה למקום אחר. אף הכינוי 'צוואר הרחם' כשלעצמו, מוכיח שהמכוון לחלק מן הרחם, ולא לנרתיק שהוא אבר נפרד. [עוד דחוקים שנדחק הרב קאפח לפי דרכו ראה בהערות 31, 328; וראה גם דבריו החוזרים בהערותיו על 'הסתעפות החצוצרות', או 'כיפוף החצוצרות', שאין להם הבנה ואין בהם טעם. ראה עוד תשובתו בטהרת משה, עמ' קצח, שם כתב: 'הדברים שקולים וניתן לומר בהם לכאן ולכאן.']

³¹² החצוצרות (Uterine Tubes), שעל פי גאלנוס דומות לקרניים; ראה להלן אות ג, פרק ג וראש פרק ט. לשיטת הרמב"ם הקרניים-החצוצרות מחוברות לעורף הרחם, כלומר לדופן האחורית של צוואר הרחם (ראה איורים 3, 4), ולא לכיפת הרחם (Fundus) כפי הידוע לנו (ראה איור 2); ראה דבריו להלן, ד"ה ושתי הבלטות, ודבריו להלן, הערות 321, 327. וכן בשבילי אמונה, דף סא ע"א: 'סמוך לרחם הם שני ביצי האשה ... ומהם ישפך זרע האשה לחלל הרחם דרך גורונו'. ובשו"ת ב"ח החדשות, סימן לד: 'שראיתי בציור בספר הניתוח שמצייר מקום התוספת הדומה לב' קרניים למעלה, בין האם והצואר ...'.

[בימי הביניים סברו שהקרניים יוצאות מצידו התחתון של הרחם, והדברים קרובים לשיטת הרמב"ם; ראה למשל הציור בבילוגיה, עמ' 5; וראה הול. (יש אמנם כמין קרניים, והן הרצועות המכונות Uterosacral Ligaments, שנראות במבט מאחור כקרניים היוצאות כלפי מטה; ראה מעשה טוביה, אות ס'; גינקולוגיה, עמ' 71; היסטורוסקופיה, עמ' 16 ציור B-2.2. רצועות אלו אינן צינורות). גאלנוס גופו והרופאים היוונים האחרים כיוונו לחצוצרות, כמוכח מתיאורו של גאלנוס להלן אות ג, פרק ג; מן הציור הקדום שהובא בבילוגיה, עמ' 3; ומעוד ציורים קדומים שברשותי. החצוצרות נתגלו מחדש במאה ה-16 על ידי האנטום גבריאל פאלופיו, ועל שמו הן נקראות כיום Fallopian Tubes; ראה מעשה טוביה, אות ז (צילום להלן עמ' 49).]

³¹³ השחלות (Ovaries). 'למעלה מן החדר ומן הפרודוד בין חדר לפרודוד, והוא המקום שיש בו שתי ביצים של אשה [השחלות] והשבילים שבהן מתבשלת זרע שלה [החצוצרות], מקום זה הוא הנקרא עליה' (משנ"ת, ד). השחלות והחצוצרות אמנם עולות מעט מעל לכיפת הרחם (Fundus), ומעל חלל הרחם העיקרי (Body of the Uterus); ראה איור 1; אטלס, עמ' 180; אנטומיה, עמ' 1295. וכך כתב כבר גאלנוס, להלן אות ג ראש פרק ג. [יסוד הלשוניות 'ביצים' ו'שכבת זרע' ברפואה היוונית, על פיה איברי הזכר והנקבה מקבילים אך הפוכים. ראה דברי הרמב"ם בפרקי משה, טז 10; בראייל, עמ' 46 הערה 55].

³¹⁴ הרב קאפח מתרגם 'בקרקעית הרחם', ומפרש 'כפת הרחם'. פירושו התמוה בא לו כנראה ממונחי האנטומיה של האקדמיה ללשון העברית (תשי"ז). ראה גם 'מפעולות ועד הלשון [ד]', לשוננו יא [תש"א]. עמ' 75, שם תורגם Fundus - הקרקעית [זה אמנם התרגום המילולי של התיבה הלטינית, אך משמעה האנטומי הוא 'הקצה הרחוק ביותר מן הפתח, באיבר קעור', ועל כן אין זו קרקעית הרחם אלא כיפתו]. אך אין הפירוש מסתבר בדברי הרמב"ם, ונראה יותר שכיוון לצד התחתון, הסמוך לנרתיק ולצוואר הרחם. לפי הידוע לנו אין עורקים שמנקזים את הדם מן הרחם, אלא דם הווסת בא מעורקים קטנים שמזינים את רירית הרחם ומתפרקים בשעת הווסת; ויוצא דרך צוואר הרחם (מפי ר"מ הלפרין).

³¹⁵ מאירי: 'וביניהם [בין החדר לפרודוד] מקום הנקרא עליה ששם שני ביציה של אשה, ושכבת הזרע מתבשל לשם בשבילין שבה. ועומד באלכסון, ראשו הפנימי לחדר וראשו החיצון לפרודוד למעלה מאמצעית הפרודוד. ונקב פתוח מעליה לפרודוד, ששכבת הזרע [של האיש] נכנס דרך בה מפרודוד לעליה להתבשל בתוכו. ודם היוצא מן החדר לפרודוד, יוצא דרך עורקים שמן החדר לפרודוד למעלה מן הלול, ושותת משם ויורד בכל הפרודוד ויוצא חוצה לו.' להלן, הערה 321, תתפרש שיטת הרמב"ם בענין הלול. שיטת המאירי שונה במקצת, וכך היא:

החצוצרות יוצאות מכיפת הרחם (Fundus) ומתחברות אל השחלות. השחלות מתחברות אל צוואר הרחם באמצעות צינורות. זרע האיש נכנס אל צוואר הרחם [הפרודוד]; עובר אל צינורות השחלות דרך נקב שמעל אמצעית הצוואר [הלול]; דרכם אל השחלות ואל החצוצרות [העלייה] 'להתבשל'; ומן החצוצרות אל כיפת

הנקראין עליה, עורקים אחרים, והם הזנים אותה כשאר עורקי הגוף ואינם מעביר למותרות הדמים.³¹⁶ ואם נפרץ אחד מאותן העורקים³¹⁷ ירד גם מהן דם לצואר הרחם, והוא דם טהור לפי שהוא כדם האף או דם הטחורים.³¹⁸ הנה נתבאר מזה כי דם החדר טמא³¹⁹ ודם העליה טהור.³²⁰ ואם נמצא דם בצואר הרחם והוא פרוזוד. אם היה בין המקום שבו שתי הבליטות³²¹ ובין חלל הרחם³²² הרי זה טמא, ולא נאמר שמא מן העליה זב לשם.³²³ וזה הוא אָמרו כאן ספקו טמא שחזקתו מן המקור, לפי שרובו של דבר לא ימצא שם אלא דם הנדה, וכיון שהדבר על הרוב קבועה חזקה.³²⁴ וכך אמרו בתלמוד בשלשה מקומות הלכו חכמים אחר הרוב ועשאו כודאי, ואחד מהם זה שהזכרנו.³²⁵ ואם נמצא דם בפרוזוד והוא צואר הרחם, בין המקום שבו שתי הבליטות ובין פי הרחם הפונה אל מחוץ לגוף,³²⁶ יש בכך חלוק. והוא שאם נמצא למעלה, כלומר כלפי הראש כשהיא עומדת, והוא הנקרא

הרחם ואל חללו [החדר]. מעל גובה הלול נמצא הפתח הפנימי של צוואר הרחם (Internal Os), שמחובר אל העורקים בשקע הרחם; מהם יוצא דם הווסת ועובר בצוואר הרחם עד שיוצא דרך פתחו החיצון (External Os). על הטעות בשתי השיטות ראה להלן, הערה 321.

³¹⁶ אינם כעורקים שהזכיר למעלה, בסמוך להערה 314. [הדברים מיוסדים על שיטת הרפואה הקדומה שדם הנידות הוא 'מותרות הדמים', כלומר דמים מיותרים שלא שימשו ליצירת הריון, והגוף דוחה אותם החוצה; ראה דברי הרמב"ם בפרקי משה, טז ו 20. הערת ר"י זיבלד].
³¹⁷ המתחברים לחצוצרות ולשחלות.

³¹⁸ 'ודם העליה כולו טהור, שהוא כמו דם מכה שבמעיים או בכבד או בכליה וכיוצא בהן' (משנ"ת, ה). 'ויש בעליה עורקים שמתבקעים לפעמים ומצד הבקוע נוזל ממנו לפרוזוד, והוא דם טהור כדם שמרעיפת הגידין' (מאירי). לשיטתם שני מיני הדמים יוצאים דרך הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os).
³¹⁹ דם שמקורו בחלל הרחם.

³²⁰ דם שמקורו בעורקים הזנים את החצוצרות והשחלות.
³²¹ להלן, ד"ה ושתי הבליטות, מבאר הרמב"ם שקצותיהן החדים של הבליטות [החצוצרות] נפגשים עם הביצים [השחלות], ויוצרים נקב בדופן של צוואר הרחם, בחלקו העליון. דרך נקב זה, הוא הלול, נכנס זרע האיש, ויוצא דם העליה כאשר אחד מעורקיה נפרץ. ואלו דברי ר' תנחום הירושלמי: 'ובדימוי והשאלה אמרו על הנקב אשר במעי האשה המוליך אל איברי ההולדה לול ... והמקום שהזרע שרוי בו בהריון נקרא עליה, והנקב המוליך מן הפרוזוד אל העליה לול' (אלמרשד אלכאפי, עמ' 281, ערך לול). ראה עוד דברי המאירי למעלה, הערה 315. למקומו המדויק של הלול בצוואר הרחם ראה הערה 327.

לפי הידוע לנו אין כל חיבור פתוח בין החצוצרות או השחלות לצוואר הרחם, ואין כל נקב בדפני צוואר הרחם; ראה אנטומיה, עמ' 1300; אטלס, עמ' 207; גינקולוגיה, עמ' 54. וכן כתב כבר רמ"ו מקראקא; ראה למעלה הערה 21. [וראה שו"ת חתם סופר, יו"ד קסז: 'שם במעשה טוביה יש טעות קצת בציור הלול', מפני שאינו מתאים לדברי הרמב"ם].

נראה שמקור הטעות הוא זה: בצידן המרוחק מן הרחם מתחברות החצוצרות אל השחלות (Ovaries). לשחלות גופן, בצידן המרוחק מן החצוצרות, מחוברות הרצועות השחלתיות (Ovarian Ligaments) שמתחברות אל הרחם בסמוך לחיבור החצוצרות לרחם, ונמצא שהכל נראה כמין לולאה (ראה אזור 2; אטלס, עמ' 206; אנטומיה, עמ' 1296, 1298). גאלנוס סבר בטעות שרצועות אלו הן צינורות; ראה להלן אות ג, פרק ט והערה 345. הרמב"ם לשיטתו (ראה הערה 312), סבר שגם החצוצרות וגם 'צינורות' אלו מחוברים אל צוואר הרחם, ולא אל כיפת הרחם (Fundus) כפי הידוע לנו; כנראה מפני עמימות לשונו של גאלנוס, או של רופא אחר שנשמך עליו (ראה אזור 3). וראה עוד להלן, הערה 327.

³²² בחלק הפנימי של צוואר הרחם, בין נקב הלול לבין חלל הרחם.
³²³ תשובה על פי המסקנה, לשאלת אביי 'מן הלול ולפנים נמי, אימר איזדקרא ומעליה אתא' (בבלי נדה יז ב). כלומר, אין לחוש שמא דם העליה שיצא מן הנקב הנזכר [הלול], עלה אל מעל לנקב, לחלקו העליון של צוואר הרחם. אלא דם הנמצא בחלק העליון בא מן הרחם, והוא טמא.

³²⁴ 'ודם הנמצא בפרוזוד, אם נמצא מן הלול ולפנים הרי זה טמא, שחזקתו מן החדר ... ואין אומרים שמא מן העליה ירד דרך הנקב. שרוב הדמים הנמצאים כאן, מן החדר' (משנ"ת, ה). 'ודם הנמצא בפרוזוד, כל שנמצא מן הלול ולפנים טמא; שבדאי רעיפת הלול אינו הולך לאחור, אלא דם החדר הוא שיצא שם דרך עורקים שביניהם ... ואף על פי שאפשר שבקפיצת האשה חזר הדם לאחוריו ומן העליה יצא, מ"מ רוב דמים הנמצאים כאן מן החדר הם, והילכך חזקתו מן המקור' (מאירי).

³²⁵ בבלי נדה יח א. וראה בארוכה למעלה, הערה 132.

³²⁶ בין נקב הלול (למעלה, הערה 321) לבין הפתח החיצון של צוואר הרחם (External Os).

אצלם גג פרזודוד³²⁷, הרי זה דם טהור לפי שהוא מעורק שנפרץ שם וחזקתו מן העליה.³²⁸ ואם נמצא הדם בו למטה כלומר לצד הרגלים,³²⁹ והוא קרקע פרזודוד, הרי זה טמא מספק לפי שאפשר שהוא מן החדר ואפשר מן העליה.³³⁰

ושתי הבליטות³³¹ שהזכרתי לך החולקות את צואר הרחם, שעושות חלק ממנו שכנגד פנים הגוף בחזקת טמא ומה שכנגד חיצוניותו העליון בחזקת טהרה והתחתון טמא מספק, אינן הבליטות בכללותן, כי הן רחבות,³³² אלא כוונתינו בהם קצותיהן החדין, אשר ראש כל בליטה מהן כעין ראש הדד,³³³ ומתהווה ממפגש אותן שני הקצוות עם שתי הביצים כעין נקב בעליונו של פרזודוד והוא שקורין אותו לול שבעליה,³³⁴ ועליו אמרו מן הלול ולפנים ודאי טמא מן הלול ולחוץ ספקו טמא, כמו שבארתי לך וביררתי. ומי שיש לו ידיעה כל שהיא במלאכת הנתוח יובן לו כל מה שאמרנו, ואף על פי שתיאור כל מה שאמרנו קל מאד לפי שכבר הפלגנו בבירור הדבר.

---

³²⁷ את גג הפרזודוד הזכיר הרמב"ם בהלכה ד': 'וכמו נקב פתוח מן העליה לגג הפרזודוד'; ומן ההלכה כולה עולה שהגג חיצוני ונמוך יותר מראשו הפנימי של הפרזודוד. נראה שהמכוון לחלקו הפנימי של צוואר הרחם (Supravaginal Part of Cervix), לאחר שהוא מתעגל כלפי הפנים ומונח באלכסון, ודופנו האחורית (Posterior Wall) גבוהה יותר מן הדופן הקדמית (Anterior Wall). ראה איור 4; אנטומיה, עמ' 1295; אטלס, עמ' 180). נקב הלול נפתח לשיטתו אל הדופן האחורית שהיא מעין גג, 'בעליונו של פרזודוד' (לשונו להלן), כלומר בחלקו העליון של הצוואר; ומכאן הלשון 'עורף הרחם' למעלה, סמוך להערה 312 (על התרגום 'עורף' ראה הערת הרב קאפח 22). על כן, אילו היה הדם מן הרחם היה נמצא בקרקעו של צוואר הרחם, כלומר בדופן הקדמית הנמוכה יותר.

³²⁸ הרב קאפח מפרש: 'אין הכוונה מן העליה ממש, כלומר החצוצרות ... אלא הכוונה וחזקתו טהור כדם העליה ודפנות הצוואר והנרתיק'. שיטתו בביאור 'צוואר הרחם' הנרתיק, היא שדחקתו; ראה הערה 311. ברם לשיטתנו הדברים כפשוטם, וחזקתו מן העליה לפי שהוא סמוך לנקב הלול.

³²⁹ הדופן הקדמית של צוואר הרחם, הנמוכה יותר. ראה הערה 327.

³³⁰ בהלכות לא חילק הרמב"ם בין גג פרזודוד לקרקע פרזודוד, אלא כתב בסתם 'נמצא הדם בפרזודוד חוץ לנקב הרי טומאתו בספק, שמא מן החדר בא או מן העליה שתת דרך הלול' (משנ"ת, ה). נראה שבפירוש המשנה פסק כרמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה (בבלי נדה יז ב), מפני ששיטתם נדונה בסוף הסוגיה, כפי הכלל הידוע מן הגאונים (ראה תשובות רנ"ג, עמ' 85); ובהלכות חזר בו ופסק כרב הונא. עיין מגיד משנה על אתר; שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון מהדורא בתרא, ד"ה להבא; חזון איש, יו"ד קז ג; ולמעלה בסמוך להערה 129. [בחידושי ריט"ו, עמ' ג, סבר שהרמב"ם לא חזר בו; ומתוך כך נתקשה. ע"ש.]

לפירוש הרמב"ם בסוגיה עיין להלן, אות ד. המאירי חלוק על הרמב"ם ומפרש את הסוגיה [ולא את האנטומיה] כפירוש רש"י שנתבאר למעלה פרק ד, 'גגו וקרקעו של פרזודוד'. לשיטתו הן הגג והן הקרקע מצויים פנימה לנקב הלול, ולא חוצה לו כשיטת הרמב"ם. קרקע הוא החלק הפנימי יותר, הסמוך לרחם; וגג הוא החלק החיצון יותר, הסמוך לנרתיק: 'כל שנמצא מן הלול ולפנים טמא ... ולא סוף דבר כשנמצא בקרקע הפרזודוד הסמוך לאחוריה, שהוא הצד הסמוך לחדר, אלא אפילו נמצא בגג הפרזודוד, והוא הצד שלפניה שהוא רחוק מן החדר, אין מספקין בו בכך אלא ודאי מן החדר הוא'. מקומם האנטומי של הגג והקרקע אינו ברור. [יש להעיר שלשיטתו שניהם טמאים ודאי, ולא מן הספק כדברי הרמב"ם; וקשה כיצד יפרש את דברי רב הונא שהלכה כמותו.]

³³¹ החצוצרות.

³³² כלומר מתמשכות, כפי שמפרש והולך [ר"י זייבלד].

³³³ ראה דברי גאלוס להלן, בסמוך להערה 341.

³³⁴ הדברים כאן נתפרשו בהערות 321, 327. המאירי חלוק, ושיטתו נתפרשה בהערות 315, 330.

ב. פירוש הרמב"ם, משנת נדה ה א

ובית החיצון כנוי למקום שהוא מחוץ לצואר הרחם,³³⁵ והוא³³⁶ מקום שדרכו עובר האבר בשעת התשמיש. אם יצא הדם אל המקום שמגיע ראש האבר הרי זו טמאה, ואף על פי שעדיין לא נפלט הדם ולא יצא מחוץ לגוף.³³⁷ והוא אמרם בגדר בית החיצון, מקום שהשמש דש.³³⁸

ג. קטעים מחיבורו של גאלנוס 'על האנטומיה של הרחם',³³⁹

פרק ב

[...] ברוחב, קרניו³⁴⁰ [של הרחם] מתפשטות עד לכל אחת מהמותניים. [...]

פרק ג

הצורה של כל גופו [של הרחם] ובפרט הכיפה דומה לשלפוחית השתן, אך כיון שיש לו בליטות דמויות-שד³⁴¹ בצדדים העולים כלפי האגפים, הוא לא דומה. הרופילוס מדמה צורתן של אלו לספירלה של עיגול שנחתך למחצה. דיוקלס מדמה אותן לקרניים מגודלות, וזו הסיבה שהוא קורא להן 'קרניים' כנגזר מן 'קרן'. אוודמוס קורא להן 'זרועות'; על אף שלא אמר מקודם שהן סבוכות ספירלית עם כלים; אבל הוא מדמה את הבליטות לזרועות. פרכאגורס ופילוטימון קוראים להן 'חללים', ומפני כך קוראים לרחם של האשה 'דורחללי', ול[רחם של] חיות המולידות הרבה וולדות 'רב-חללי'. באופן כללי זה אמת: לא רק הרחם של החזירה, אלא גם של כל חיה אחרת שיש לה הרבה וולדות הוא רב-חללי. אבל אני מזדרז להבהיר שאמירה זו אינה נכונה לגבי אשה, כי הרחם של החזירה הוא דמוי ספירלה עוד לפני שהעוברים מתעברים בחלליה. בנשים ובחיות אחרות הדומות לאשה לגבי הרחם, כמו עיזה או

³³⁵ כלומר כינוי לנרתיק, שהוא מחוץ לצואר הרחם (Cervix) - הפרוזדוד. לבירור משמעו של 'צואר הרחם' בלשון הרמב"ם, ראה למעלה הערה 311.

³³⁶ הבית החיצון, הנרתיק.

³³⁷ 'כל הנשים מתטמאות בבית החיצון. ואע"פ שלא יצא הדם לחוץ אלא נעקר מן הרחם ולא שתת, הואיל ויצא מבין השיניים הרי זו טמאה ואע"פ שעדיין הדם בבשרה, שנאמר דם יהיה זובה בבשרה. ועד היכן הוא בין השיניים, עד מקום שגיע אליו האבר בשעת גמר ביאה. ובין השיניים עצמו כלפנים' (משנ"ת, ב). 'ובשעת גמר ביאה האבר נכנס בפרוזדוד, ואינו מגיע עד ראשו שמבפנים אלא רחוק ממנו מעט לפי האצבעות ... והאבר נכנס לפנים מן הלול בשעת גמר ביאה' (שם, ה). בפירוש המשנה כאן לא הזכיר הרמב"ם את בין השיניים, אלא 'מקום שהשמש דש' בלבד.

כמו כן לא הזכיר כאן הרמב"ם את כניסת ראש האבר לצואר הרחם, ולשיטתו כאן הבית החיצון הוא הנרתיק בלבד (עיין תוי"ט נדה ה א בשתי מהדורותיו. בשנייה חזר בו גם ממה שכתב במעדני יום טוב על הרא"ש, נדה י ה, אות ח, ופירש כפירוש המשנה. רמ"מ כשר, עמ' שכט-שלא, כתב בהיפוך). נראה שבהלכות חזר בו. כניסת ראש האבר אל צואר הרחם נזכרת גם בפרקי משה, כג 96; פירוש לפרקי אבוקראט, ה 46. לפי הידוע לנו ראש האבר אינו נכנס ואינו יכול להכנס אל צואר הרחם, שפתחו ברוחב כ"מ מ"מ (מפי ר"מ הלפרין; וראה בהרחבה רמ"מ כשר, עמ' שיח-שיט).

³³⁸ בבלי נדה מא ב.

³³⁹ הקטעים תורגמו על ידי ידידי החפץ בעילום שמו, ומודה אני לו על טרחתו הרבה בתרגום מאנגלית ארכאית. על תועלת הקטעים ראה למעלה, הערה 306. עד כמה שבידי לשפוט, תיאורי גאלנוס מדויקים למדי.

הקדמת המתרגם: גאלנוס מפרגמון, רופא יווני שפעל במאה השנייה למניינם, כתב ספרים רבים על רפואה, ונחשב בשורה הראשונה של הרופאים בעת העתיקה [רוב ספרו של הרמב"ם 'פרקי משה', מלוקט מספריו]. ספריו הוהדרו ביוונית על ידי קרל גוטלוב קוהן בין השנים 1821-1823. ממהדורה זו תרגם צ'ארלס מיו גוס לאנגלית את החיבור 'על האנטומיה של הרחם' (ראה גוס), ומן האנגלית תורגם כאן לעברית. הבאנו רק קטעים הקשורים למאמר זה. פירושו של גוס הובאו בסוגרים עגולים, ומקצתם בהערות. רוב ההוספות בסוגרים מרובעים הן מאת המתרגם. [ההערות על הקטעים הן מאת כותב המאמר.]

³⁴⁰ באנגלית: Hornlets. בתרגום מילולי: קרניים קטנות. וכך גם בכל המשך (הערת המתרגם).

³⁴¹ גוס מציע שאפשר גם לתרגם: דמויות-שוט (הערת המתרגם); ואמנם החצוצרות דומות יותר לשוט מאשר לשד, כפי שנראה בתמונות ובציורים. בציור הקדום בבילוגיה, עמ' 3, ובציורים קדומים אחרים שברשותי, החצוצרות נראות דמויות-שד ממש.

פרה, העוברים אינם נמצאים בקרניים, שהן קטנות בהרבה מעובר, אלא בכל שאר הרחם. אני חושב שאלו שלא מצאו מטרה או תפקיד לייחס לקרניים, זה לא במקום להתעקש לומר כאלו דברים. כיון שהדיון יתארך, מה עוד שלא ראוי לדבר אודות המטרה והתפקיד של הקרניים מבלי לדבר על ה(תכונות) האחרות של הרחם, לפיכך אני אדון על זה בפעם אחרת.³⁴² [...]

פרק ד

[...] שחלות תאומות וכלי דם שחלתיים צומחים לקראתו [של הרחם] גם. הוא מחובר לנרתיק בקצה הצוואר. [...]

פרק ז

[...] הצוואר [של הרחם] יש לו פתח שדרכו מתרוקן המחזור הנשי; דרכו האשה מקבלת לתוכה את פליטת הזכר; ודרכו העובר יוצא מהרחם. [...] בכל שאר הזמנים [שלא בלידה], חודר לתוכו ראש המכחול או משהו מעט עבה מכך.³⁴³ באשה הרה הוא סגור לגמרי, ולא יחדור אליו שום דבר.³⁴⁴ [...] צוואר הרחם אינו מסתיים בנרתיק ישירות לגמרי אלא כפוף ממנו, ופונה לשמאל, לימין, למעלה או למטה. אשר לקדמתו ולאחורו, כבר נאמר שהם שווים בכל.

פרק ט

שחלותיה של האשה שוכבות מצידי הרחם, אחת לכל צד של כיפת הרחם, ליד הקרניים. [...] בנוסף, עורקים וורידים שתולים אל תוך השחלות, מאלו שהולכים לרחם; אחד לכל אחת. [...] (הגופים) שצומחים מהשחלות, הַרְעִיִים,³⁴⁵ שוב באופן דומה נראה שמכילים זרע, כמו אצל זכר. ליד השחלות הם רחבים ויש להם נקב ניכר, אך בהמשך הם צרים יותר עד שנראה שאין להם נקב; אבל הם מתרחבים שוב בחברת הקרניים, היכן שהם מתחברים לרחם. לא אריסטו ולא הרופילוס ולא אווריון ראו שתלים אלו. אבל זכור (אנשים) אלו לא רק פָּאָלוּ שלא ידעו, אלא שהיו גם המנתחים הטובים ביותר. והנה, לא בלתי־טבעי שדיוקלס, פרכאגורס, פילוטימון ועמם כמעט כל הזקנים (ברי־הסמכה) לא ידעו עליהם, וגם על עוד הרבה (מבנים) בגוף. כי היו להם מיומנויות אנטומיות מתאימות לגבי הכללים, אבל משום מה לא לגבי הפרטים, ולא אתייחס ל(עניינים) אלו. על אנשים אלו אין לי מה לומר, כי איני מקבל על עצמי לשפוט אותם לפי הדיוק בשאר (העניינים); ומצד שני הכלי אינו כל כך קטן שזה משהו שראוי להתעלם ממנו. אבל הם אמרו בצדק על ה(צינורות) שחודרים לתוך צוואר שלפוחית השתן, שהם נכנסים אל אותו מקום שם הם נכנסים אצל הזכר; ועוד, שהכלים האלו³⁴⁶ הם מעין בלוטות, שמחוברות ונמשכות מהשחלות לרחם. אשר ל(צינורות) שבקרניים הם לא אמרו דבר, למרות שהם מכילים נקב ניכר בדיוק כמו אלו שבצוואר (שלפוחית השתן), ונראה שיש בהם תוצרי תולדה. אנחנו נחקור אותם לעומק בהרצאה הבאה על תפקידם.

³⁴² כל התיאור כאן מתאים בבירור לחצוצרות, שיוצאות מצידי הרחם ועולות כלפי מעלה, ונראות כמין קרניים. כך מוכח גם מהציור הקדום בבילוגיה, עמ' 3, ומציורים קדומים אחרים שברשותי; וראה למעלה, הערה 312.

³⁴³ ראה למעלה, הערה 337.

³⁴⁴ ראה למעלה, הערה 311, ראה א.

³⁴⁵ גוס מפרש שאלו החצוצרות. ברם על החצוצרות כבר האריך גאלנוס בפרק ג. ועוד, בהמשך דברי גאלנוס נאמר 'הם [כלומר הגופים הללו] מתרחבים שוב בחברת הקרניים.' אם כן גופים אלו אינם הקרניים-החצוצרות. נראה שגאלנוס מכוון לרצועות השחלתיות (Ovarian Ligaments) שיוצאות מן השחלות ומתחברות לרחם בסמוך לחיבור החצוצרות. התיאור כאן מתאים להן בדיוק: ראה אזור 2; אטלס, עמ' 206; אנטומיה, עמ' 1296, 1298. כפי שגאלנוס כותב להלן, הוא סבר שרצועות אלו הם צינורות המכילים 'זרע', ועל כן תמה מדוע החכמים הקודמים לו לא הזכירו אותן. בהערה הבאה יתבאר שהם אכן הזכירו אותן, אך באופן שלא הניח את דעתו של גאלנוס.

³⁴⁶ גוס מפרש שוב שאלו החצוצרות; וכבר נכתב בהערה הקודמת שאין דבריו מסתברים. נראה שהחכמים הנזכרים כתבו על הכלים האלו, כלומר הרצועות שהזכיר למעלה, שהן מעין בלוטות וכו'.

ד. פירוש הרמב"ם לבבלי נדה יז ב-יח א

כפי שנכתב בגוף המאמר,³⁴⁷ הרמב"ם בפירוש המשנה³⁴⁸ כתב שגגו וקרקעו של הפרוזדוד שניהם מן הלול ולחוץ. עוד כתב שנמצא בגג פרוזדוד טהור, ובקרקע פרוזדוד טמא מן הספק – מעין דברי רמי ורב יצחק. כל זה בחילוף מפירוש רש"י, ואין הדבר תלוי בשיטתו האנטומית.³⁴⁹ נראה שהרמב"ם גרס ופיסק כך:³⁵⁰ 'תני ר' חייא, דם הנמצא בפרוזדוד חייבין עליו על ביאת מקדש ושורפין עליו את התרומה. ורב קטינא אמר³⁵¹ דם הנמצא בפרוזדוד אין חייבין עליו על ביאת מקדש ואין שורפין עליו את התרומה. להך לישנא דאמר אביי אי בתר חששא אזלת, מסייע ליה לרב קטינא ופליגא דר' חייא. להך לישנא דאמר אי בתר חזקה אזלת, מסייע ליה לר' חייא ופליגא דרב קטינא. לרב הונא לא פליגי, כאן מן הלול ולפנים כאן מן הלול ולחוץ. אלא לרמי בר שמואל ולרב יצחק בריה דרב יהודה דאמרי מן הלול ולחוץ ספקו טהור,³⁵² במאי מתוקמא³⁵³ מן³⁵⁴ הלול ולפנים? לימא פליגא דר' חייא? לא קשיא, כאן שנמצא בגג פרוזדוד כאן שנמצא בקרקע פרוזדוד.³⁵⁵ ונראה שפירש כך:

רב קטינא לא שנה ברייתא אחרת, אלא בא לחלוק על ר' חייא; ועל כן יש מקום לפרש דבריו בשתי דרכים: [א] דם הנמצא בפרוזדוד טהור מן הספק, ועל כן אין חייבין עליו על ביאת מקדש וכו'. [ב] דם הנמצא בפרוזדוד טמא מן הספק, ועל כן אין חייבין עליו וכו'.

אמרו בעלי התלמוד: ללשון שאמר אביי (לפני הקטע שהובא): אם אחר החשש אתה הולך, שני צידי הלול מסופקים; מסייע אביי לרב קטינא שאמר טהור מן הספק, כלומר במן הלול ולחוץ; וחלוק על ר' חייא שמטמא ודאי ולא מן הספק, במן הלול ולפנים.

ואילו ללשון שאמר אביי: אם אחר החזקה אתה הולך, מן הלול ולפנים ודאי טמא, מן הלול ולחוץ ודאי טהור; מסייע אביי לר' חייא שמטמא ודאי, כלומר במן הלול ולפנים; וחלוק על רב קטינא שמטהר מן הספק ולא ודאי, במן הלול ולחוץ.

עד כאן הלכנו בדרך ראשונה.

עוד אמרו: רב הונא שאמר 'מן הלול ולפנים ודאי טמא, מן הלול ולחוץ ספקו טמא', לא נחלק על ר' חייא ולא על רב קטינא: את דברי ר' חייא שמטמא ודאי, נעמיד במן הלול ולפנים. את דברי רב קטינא נפרש כדרך השגית הנזכרת, שמן הספק הוא מטמא מן הלול ולחוץ.

ושאלו: רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה, שאמרו 'מן הלול ולחוץ ספקו טהור', היינו כרב קטינא כדרך הראשונה; כיצד יעמידו את דבריהם 'מן הלול ולפנים ספקו טמא'? שמא נחלקו על ר' חייא שמטמא ודאי, כדרך שאמרנו ללשון ראשון של אביי?

ואמרו: אינו קשה. כשאמרו רמי ורב יצחק ספקו טהור היינו בגג פרוזדוד, שהדם בו מוחזק שבא מן העלייה. וכשאמרו ספקו טמא היינו בקרקע פרוזדוד, שהדם בו מסופק שמא בא מן העלייה, וחזקתו

³⁴⁷ ראה למעלה פרק ה, 'גגו וקרקעו של פרוזדוד'.

³⁴⁸ למעלה, סמוך להערה 326.

³⁴⁹ לא ראיתי שעמדו בזה מלבד בשו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון מהדורא בתרא, ד"ה להבא.

³⁵⁰ כל כתבי היד שבידינו לסוגיה זו הם בכתובה אשכנזית או איטלקית [קטע ירושלים 1800.535 NLI 8° הוא בכתובה ספרדית, אך אינו ניתן לקריאה כמעט]. על כן אין לנו אלא השערה כיצד גרס הרמב"ם.

³⁵¹ גירסת הדפוסים ומקצת כתבי היד; ראה למעלה, הערה 121.

³⁵² כך ברוב כה"י. בדפוסים ובכ"י מינכן 95 נוסף 'מן הלול ולפנים ספקו טמא', אך משינוי הסדר נראה שאין זו גירסה מקורית: בדפוסים החוץ קודם לפנים, אף שבכל הסוגיה הפנים קודם לחוץ; ואילו בכ"י מינכן 95 הפנים קודם לחוץ, כבכל הסוגיה. חילוף כזה הוא סימן לתוספת גליון שנכנסה אחר כך לגוף הספר, ובנוסף הדפוסים נכנסה שלא במקומה.

³⁵³ גירסת דפוס שונצינו רמ"ט ודפוסים. בכל כה"י: הני במאי; וכ"י מינכן 95 אף גורס 'מיתוקמן', בלשון רבנות [כה"י האחרים גורסים: מתוקמא; או בקיצור: מתוקמ']; ומכוון לשתי הבריות של ר' חייא ורב קטינא.

³⁵⁴ בגירסת הדפוסים וכ"י וטיקן 113. שאר כה"י גורסים: כמן/במן.

³⁵⁵ נ"א בהיפוך: כאן שנמצא בקרקע פרוזדוד כאן שנמצא בגג פרוזדוד. ראה הערה 122.

מן המקור. ושניהם – הגג והקרקע – מן הלול ולחוף. אבל מן הלול ולפנים טמא ודאי, ועליו דיבר ר' חייא.

פירוש זה דחוק, מפני שבדברי רמי ורב יצחק מפורש 'מן הלול ולפנים ספקו טמא', ואילו עתה אנו אומרים שלא דיברו אלא מן הלול ולחוף. גם הפירושים הסותרים לדברי רב קטינא הם דחוק. אך לא מצאתי פירוש אחר לשיטת הרמב"ם. שמא יבוא חכם ממני וימצא פירוש מיושב יותר. המאירי פירש את הסוגיה כרש"י, כפי שנכתב בהערה 330.

נספח ב: שיטת הרב מרדכי הלפרין

לשיטת ר"מ הלפרין³⁵⁶ (להלן רמ"ה), המשנה מדברת באשה שוכבת, שכן מקור הידיעות האנטומיות בניתוח נשים מתות שכובות. החדר הוא הרחם בלשוננו (Uterus); הפרוזדוד הוא הנרתיק (Vagina) יחד עם פרוזדוד הנרתיק (Vestibule) שבין השפתיים הקטנות (Labia minora).³⁵⁷ העלייה היא שלפוחית השתן (Bladder), שנתונה על גבי הרחם והנרתיק [באשה שכובה]; הלול הוא השופכה (Urethra); בין השיניים הוא תעלת צוואר הרחם (Cervical Canal), שיש בה תלמי בשר הנראים כמין שיניים (Arbor Vitae, in Cervical Canal).³⁵⁸

השיטה היא זיווג בין שיטת הקדמונים לשיטת רמב"ם ב: הפרוזדוד הוא גם מקום השפתיים וגם הנרתיק; החדר הוא הרחם, כפירוש הרמב"ם; העלייה היא שלפוחית השתן והלול הוא השופכה, כשיטת הקדמונים. להלן נפרט את הקושיות העיקריות על שיטת רמ"ה.³⁵⁹

קשיים בשיטת ר"מ הלפרין

- א. קושיות א, ו שהקשינו על שיטת הרמב"ם,³⁶⁰ קשות אף על שיטת רמ"ה.
- ב. בבבלי נאמר 'אשה דאית לה פרוזדוד, בהמה דלית לה פרוזדוד', ואם כן הפרוזדוד אינו אלא מקום השפתיים.³⁶¹ לשיטת רמ"ה עיקרו ורובו של הפרוזדוד הוא הנרתיק, ועל כן לא מסתבר כלל לפרש כדבריו: 'אשה שיש לה [את החלק הזה של ה]פרוזדוד; בהמה שאין לה [את החלק הזה של ה]פרוזדוד'.
- ג. במשנת הבנין אמרו 'נמצא בפרוזדוד ספקו טמא, שחזקתו מן המקור'. לשיטת רמ"ה הדברים מטעים מאוד, שכן הנמצא בנרתיק טמא ודאי, והוא רוב רובו של הפרוזדוד. רק הנמצא במקום השפתיים שבתחילת הפרוזדוד ספקו טמא, שמא בא מן השופכה.³⁶² ועוד:³⁶³ עד שחילקו בין נמצא מן הלול ולפנים לנמצא מן הלול ולחוף, היה להם לחלק בין נמצא בתחילת הפרוזדוד לנמצא בתוך הפרוזדוד.
- ד. בשני התלמודים נאמר ש'החדר מבפנים והפרוזדוד מבחוץ'; ובשניהם דנו בדם שנמצא 'מן הלול ולפנים' או 'מן הלול ולחוף' – מן השופכה ופנימה, עד פתח הנרתיק, או מן השופכה וחוצה.

³⁵⁶ ר"מ הלפרין, עמ' 420–421, 432–435.

³⁵⁷ דברים קרובים כתב בשו"ת נודע ביהודה; ראה למעלה הערה 53.

³⁵⁸ ראה הערה 35.

³⁵⁹ יש עוד קושיות פרטיות שאינן מעיקר הענין.

³⁶⁰ למעלה פרק ב, דרך א, 'קשיים אחרים'.

³⁶¹ כפי שנכתב בפרק ג, ערך 'פרוזדוד'.

³⁶² על כך השיבני הרב הלפרין שגם דם הנמצא בעומק הנרתיק עשוי להגיע ממכה בדופני הנרתיק, ואם כן אין לו חזקת טומאה. ברם המשנה לא דנה בדם כזה כלל, ולא נזכר אלא בתוספתא ג ט ובבבלי סו א. ואם כן על כרחך זהו ספק קל שאינו מצוי [מפני שבזמנם לא היו נשים בודקות בנרתיק ולא היו פוצעות את דפנותיו (ראה למעלה, בסמוך להערה 268)], ועל כן אינו מוציא מן החזקה. וכן מפורש בתוספתא שם: 'אם ידוע שדם מכה טהור, ואם לאו טמא'. כלומר בסתם הוא טמא, אלא אם נודע שיש שם מכה.

³⁶³ הערת הרב מרדכי אלתר.

לשיטת רמ"ה משמעות 'פנים' שונה בשני הנדונים: 'החדר מבפנים והפרוזדוד מבחוץ' מוסב על אשה שכובה, שרחמה פנימי יותר מפרוזדוד הנרתיק והנרתיק. אבל 'מן הלול ולפנים' אינו יכול להיות באשה שכובה, שהרי בגובה אין פנים וחוף; אלא מוסב על אשה עומדת, שהפנים והחוף הם בעובי גופה.³⁶⁴ אף זה לא מסתבר כלל.

ה. בירושלמי נאמר 'והעלייה נתונה על גבי החדר עד חצי פרוזדוד, ופיתחה שלעלייה פתוח לפרוזדוד'. אילו פרוזדוד כולל אף את הנרתיק, מפני מה לא דקדק שמואל ואמר 'ופיתחה שלעלייה פתוח לתחילת פרוזדוד', כדרך שדקדק במקום העלייה כלפי החדר 'עד חצי פרוזדוד'; והרי עיקרו של פרוזדוד הוא הנרתיק.

ו. המקום שבין השפתיים הקטנות אינו נראה כאשר תינוקת יושבת.³⁶⁵

ז. לא רק בצוואר הרחם יש תלמים כמין שיניים, אלא אף הנרתיק גופו עשוי תלמים,³⁶⁶ ואם כן גם הוא יכול להיקרא 'בין השיניים'. אדרבה, מסתבר יותר שהנרתיק הוא 'בין השיניים', שכן שיניו ניכרות בראייה או בהרגשה פשוטה חיצונית,³⁶⁷ ואילו התלמים שבצוואר הרחם אינם נראים אלא על ידי ניתוח; ומה תועלת לאשה בסימן שאינו סימן, לדעת היכן היא נטמאת?³⁶⁸ אף איני יודע אם בזמן חכמים היו ידועים התלמים שבצוואר הרחם.³⁶⁹

ח. למעלה³⁷⁰ הובאו כמה קושיות על הסוברים שפרוזדוד הוא פנימי מן השפתיים, וכמה ראיות כנגדם. כל אלו קשות ומוכיחות אף כנגד שיטת רמ"ה.

מכל הטעמים הללו נראה לדחות את שיטת ר"מ הלפרין.

---

³⁶⁴ כלשון רש"י נדה יז ב, ד"ה החדר מבפנים.

³⁶⁵ ראה הערה 187.

³⁶⁶ ראה למעלה פרק ז, ערך 'בין השיניים', פירוש א.

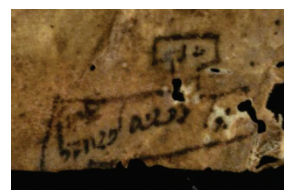
³⁶⁷ ראה שם בהערות.

³⁶⁸ ראה למעלה, סמוך להערה 109.

³⁶⁹ ראה למעלה, הערה 17.

³⁷⁰ פרק ו, 'ראיות למקום הבית החיצון'; ופרק ט.

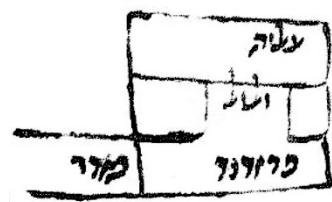
נספח ג: ציורים מספרים ישנים

ציור מתוך קטע בבלי נדה יז ב, כ"י ירושלים Ms. Heb. 8° 1800.535

ציור מפירוש רש"י, כ"י פארמה 2093, דף 74א, בגליון

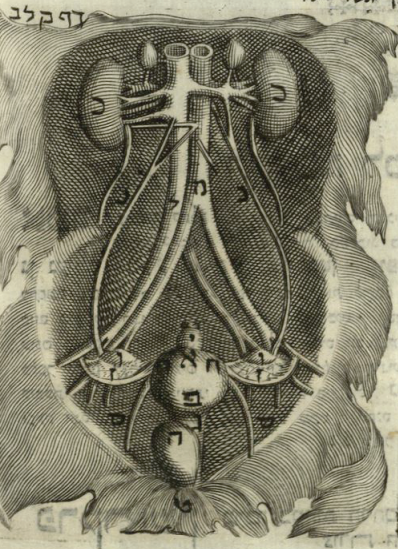
ציור מפירוש רש"י, כ"י מוסקבה גינצבורג 1452, דף 175ב, בתוך הפירוש

פרק ראשון

והוא שחרם נרה חכה יוצא ממנו קוראין
אורנו הדר ב לפי שהיה לפני ולפנים
יצואר הרחם כולו ג והוא המקום הארוך
שמתקבץ ראשו בשעת העיבור כדי שלא
יפול הוולד ונפתח הרבה בשעת לידה
קוראין אורנו פרוודור כלומר שהוא בית
שער לרחם ולמעלה מן החרר והפרוודור בין
הדר לפרוודור ד הוא המקום שיש בו שתי
בצים וז של אשה והשבולים שבהן
מתבשל הזרע שלה מקום זה נקרא עליה
ז ובכו נקב פרתה מן העליה . לגג .
הפרוודור ח וקוראין אותו לול . והאבר
נכנס לפנים מן הלול בשעת גמר ביאה
עכ"ל הרמ"ב זל :

המחבר כפי ידועת הסתמך והגת לפי כותב .

המחבר הרחם מונח בין מעי הישר שבגסון הכמים לקרא חלולית וכן כוס השתן מה שאין
קוראים אותו מקום . והרחם הוא כוס חלול לכל בקושי ומיוק כחד שלו אחד מהשקדים
אפס כי לעת העיבור ימתק ויתרחב וזה הנקרא בגסון מכמים מדר שאין השמש דש שם . ויש לו פתח
קטן הסגור לשומרו מן הנזק לעת ההריון עד עת הלידה . אך אמנם מה ששיק לכלי הסגור הם אלג
הכרשמים בקומון אלפס ביתא .

דף קלב

א תחתית הרחם והוא המקור .
ב הלל הרחם והוא החרר .
ג צואר הרחם והוא תחת המקור .
ד בין הדר לפרוודור ר"ל הוץ לרחם אבל
הוא מקום הסגרת הרחם לעת הריון
ושם מקום קעירות הבצים של אשה .
ה מקור השתן כסולק לצד אחד למען
יבין הקורא ויעיין היטב מקום הנחת
הרחם ותויתו :
ו שתי בצים האשה והשומן שעליהן .
ז שבילי הזרע אשר מצאם פ'אלופיו והם
נעלמים בתוך השומן החופר את
הבצים שלה והוא מקום העליה .
ח נקב קטן של שבילי נושאי הזרע מן
הבצים לתוך פי הרחם והוא הנקרא
בלשון חכמי לול ושם גג הפרוודור .
ט מקום התורף והוא תחת המקור .
י מעי הישר והוא ההלוחלית .
ס קשרי הרחם הנקשרים במקום זקן
התחתון והוא תחת הרפוח ובלט
לינאמלנטי ווירמי פ'ורמא .
כ שתי הכליות ומהכריו לעורק קאב'ה
מ עורק הגדול נג עורקים שבצדדי הסימפון
אמנם

משל

משלו חכמים באשה החרר
והפרוודור והעליה דם החרר
ממא נמצא בפרוודור ספקו ממא לפי שהזקתו
מן המקור וכו' :
בגמרא החרר מבפנים והפרוודור מבהוץ
ועליה בנויה על שתייהן ולול
פתוח בין עליה לפרוודור נמצא מן הלול
ולפנים (לגד סמך) ספקו ממא מן הלול
ולחוץ ספקו טרור וכו' : ובתוספות
פרוודור לשון יון פרו לפני דור וירה וכו'
מפורש היטב בגמ' (עין סס כפ' כל סוד דף ק"ע)
הנשר הגדול הרמ"ב זל פירש יפה וזל
משל משלו חכמים באשה החרר
שנוצר בו הולד הוא הנקרא מקור בסי' א

אמר

המחבר הרחם מונח בין מעי הישר שבגסון הכמים לקרא חלולית וכן כוס השתן מה שאין
קוראים אותו מקום . והרחם הוא כוס חלול לכל בקושי ומיוק כחד שלו אחד מהשקדים
אפס כי לעת העיבור ימתק ויתרחב וזה הנקרא בגסון מכמים מדר שאין השמש דש שם . ויש לו פתח
קטן הסגור לשומרו מן הנזק לעת ההריון עד עת הלידה . אך אמנם מה ששיק לכלי הסגור הם אלג
הכרשמים בקומון אלפס ביתא .

מעשה טוביה, ויניציא תס"ז, דף קלב ע"ב

רשימת קיצורים

*לא צוינו ספרים המצויים ביד הלומדים וקיצוריהם שגורים.

- אגרות בעל התניא = רד"צ הילמן, אגרות בעל-התניא ובני דורו, ירושלם תשי"ג
F. Paulsen and J. Waschke (eds.), *Sobotta Atlas of Human Anatomy*, 15th Edition, = אטלס
München: Urban & Fischer—Elsevier, 2011, Vol. 2
אטלס גריי = R.L. Drake et al., *Gray's Atlas of Anatomy*, 2nd Edition, Philadelphia PA: Churchill
Livingstone—Elsevier, 2015
אלמרשד אלכאפי = ה' שי, אלמרשד אלכאפי [ספר המספיק]: מילונו של תנחום הירושלמי למשנה
תורה לרמב"ם, ירושלם תשס"ה
אנטומיה = S. Standring (ed.), *Gray's Anatomy*, 41st Edition, [Oxford]: Elsevier, 2016
אנטומיה וטרינרית = K.M. Dyce et al., *Textbook of Veterinary Anatomy*, 4th Edition, Saunders—
Elsevier, 2010
אנטומיה לסטודנטים = R.L. Drake et al., *Gray's Anatomy for Students*, 3rd Edition, Philadelphia PA: =
Churchill Livingstone—Elsevier, 2015
ביולוגיה = R.M. Wynn and W.P. Jollie (eds.), *Biology of the Uterus*, 2nd Edition, New York-London =
1989
בית דוד = ר' דוד חיים קורניאלדי, בית דוד: והוא פירוש על המשניות, חלק שני, אמשטרדם תצ"ט
בראילן = מ' בראילן, 'הרפואה בארץ-ישראל במאות הראשונות לספירה', קתדרה 91, עמ' 31-78
בראשר = מ' בראשר, תורת הצורות של לשון המשנה: פרקי מבוא ותצורות שם העצם, ירושלם
תשע"ה
גוס = C.M. Goss, 'On the Anatomy of the Uterus', *The Anatomical Record* 144 (1962), pp. 77-83
גינקולוגיה = R.A. Lobo et al. (eds.), *Comprehensive Gynecology*, 7th Edition, Philadelphia PA: =
Elsevier, 2017
גנזי הירושלמי = י' זוסמן וב' אליצור, גנזי הירושלמי [בדפוס]
הול = M. Holl, 'Über die sogenannten „Hörner“ des Uterus', *Archiv für Geschichte der Medizin*, Bd. =
13, H. 3/4 (Juli 1921), pp. 107-115
היימנס = ש' היימנס, המילים השאולות מיוונית ומלטינית במשנה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-
אביב תשע"ג
היסטורוסקופיה = M.S. Baggish et al. (eds.), *Hysteroscopy: Visual Perspectives of Uterine Anatomy*, =
Physiology and Pathology, 3rd Edition, Philadelphia 2007
הכתב והמכתב = ש' אחיטוב, הכתב והמכתב, ירושלם תשע"ב
העמק שאלה = ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, שאילתות דרב אחאי גאון עם ביאור העמק שאלה, דפוס
צילום ירושלם תשנ"ט
חידושי ריט"ז = חידושי רבי ידידיה טיאה ווייל, מסכת נדה, ירושלם תשס"ג
חילוקים = החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, מהדורת מ' מרגליות, ירושלם תרצ"ח
טהרת משה = ר' צפניה ערוסי, טהרת משה², קרית אונו תשע"ז
ירושלמי אשכנזי = י' זוסמן, 'שרידי ירושלמי - כת"י אשכנזי: לקראת פתרון חידת "ספר ירושלמי"',
קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר יב (כב) תשנ"ד, עמ' 3-120
ישראלס = A.H. Israëls, *Tentamen Historico-Medicum, exhibens Collectanea Gynaecologica, quae ex* =
Talmude Babylonico, Groningen 1845
מבוא לנוסח המשנה = י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה³, ירושלם תשס"א

מדריך מרק = ר' ברקוב ואחרים (עורכים), מֶרְק: המדריך הרפואי השלם לבית ולמשפחה¹, ישראל 2002
מיטשם = ת' זכורה-מיטשם, משנה מסכת נידה עם מבוא, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית
בירושלים תשמ"ט

מיילדות וטרינורית = D.E. Noakes et al., *Veterinary Reproduction and Obstetrics*, 9th Edition, =
Saunders—Elsevier, 2009

מילון לידל-סקוט = H.G. Liddel and R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, 9th Edition, Oxford: =
Clarendon Press, 1996

מילון קדרי = מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, רמת גן תשס"ו
מלאך = ד' מלאך, 'עוד על משמעות המושג "רחם" במאמרי חז"ל', ספר אסיא יא (תשס"ט), עמ'
356-354

מלחמת שלום = רמ"ש הכהן מבריינסק, מלחמת שלום, וילנא תרמ"ו
מעשה טוביה = ר' טוביה כ"ץ, מעשה טוביה, ויניציא תס"ז, חלק שלישי - גן נעול, פרק א, דף קלב
ע"ב (צילום לעיל עמ' 49 #)

מציאות ורפואה = ר"מ הלפרין (עורך), מציאות ורפואה בסדר נשים², ירושלם תשע"א
נשמת אברהם = ר' אברהם-סופר אברהם, נשמת אברהם², כך ב: יורה דעה, ירושלם תש"ס
ספר והזהיר = ספר והזהיר לסדר ויקרא במדבר, מהדורת רי"מ פריימאן, ווארשא תר"מ
ערוך השלם = ח"י קאהוט, ערוך השלם², א-ח, וינה תרפ"ו
גל = י' פגל, 'כתביו הרפואיים של הרמב"ם', סיני נא (תשכ"ב), עמ' קיח-קכז [נדפס שוב (ללא מיספור
עמודים) בראש דפוס הצילום של: רמב"ם, הנהגת הבריאות (כתבים רפואיים א), ירושלם תשי"ז]
פיקסלר = ד' פיקסלר, 'פירוש הרמב"ם למילים היווניות שבמשנה', אסיף ב (תשע"ה), עמ' 393-385
פירוש הגאונים לטהרות = פירוש הגאונים על סדר טהרות, מהדורת רי"נ אפשטיין, ברלין תרפ"א
פירוש לפרקי אבוקראט = רמב"ם, פירוש לפרקי אבוקראט [כתבים רפואיים ג], מהדורת ז' מונטנר,
ירושלם תשכ"א

פירוש ר"ח = א' הורביץ, 'פירוש רבינו חננאל למסכת נדה מגניזת קאהיר', הדרום נא (ניסן תשמ"א),
עמ' 109-39

פירוש ר"י קאפח = ר' יוסף קאפח, ספר משנה תורה על-פי כתבי יד תימן עם פירוש מקיף, קדושה א,
מכון מש"ה, ירושלם תשמ"ט

פליקס = י' פליקס, החקלאות בארץ-ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד, ירושלם תש"ן
פסקי רשב"ץ = חדושי ופסקי הרשב"ץ למסכת נדה, מהדורת רמ"מ גערליץ, ירושלם תשכ"ז
פרויס = י' פרויס, הרפואה במקרא ובתלמוד (תרגום: א' וירצבורגר), ירושלם תשע"ג (המקור: J. Preuss,
Biblisch-talmudische Medizin, Berlin 1911)

פרקי משה = רמב"ם, פרקי משה ברפואה [כתבים רפואיים ב], מהדורת ז' מונטנר, ירושלם תשכ"א
פתחי נדה = ר' בצלאל רנשבורג, פתחי נדה [חכמת בצלאל. על מסכת נדה], ירושלם תשל"ז
קונטרס מלחמת מצוה = ר' אברהם הלוי, קונטרס מלחמת מצוה, בסוף שו"ת דרכי נעם לר' מרדכי
הלוי, ויניציאה תנ"ח

קצנלסון = L. Kazenelson, 'Die normale und pathologische Anatomie des Talmud', R. Kobert =
(ed.), *Historische Studien aus dem Pharmakologischen Institute der Kaiserlichen Universität Dorpat*
V, Halle a. S. 1896, pp. 164-296

ר"א מושקוביץ = ר' אהרן מושקוביץ, 'שלושה פירושים קדומים למסכת נדה', חצי גבורים - פליטת
סופרים, י (ניסן תשע"ז), עמ' מד-קלג

רבינוביץ = I.M. Rabinowicz, *La Médecine du Talmud*, Paris 1880

רבינוזון = י' רבינוזון, 'האם דין פולטת ש"ז שסותרת מנינה, קיים גם בהזרעה תוך רחמית (IUD) כשמבוצעת בשבעה נקיים, אסיא צה-צו (תשרי תשע"ה), עמ' 135

רוזנבאום = E. Rosenbaum, *Une conférence contradictoire Religieuse et Scientifique sur l'Anatomie et la Physiologie des Organes Génitaux de la Femme*, Francfort-sur-Mein [Frankfurt am Main] 1901

ר"י הלוי = ר' ישעיהו הלוי, 'בדיקת הנדה וההרגשה לפי שיטת רש"י והר"ח, תשע"ח [לא נדפס]

ר"י לוי = ר' יהודה לוי, 'משל משלו חכמים באשה... - מבנה איברי ההולדה ע"פ התלמוד לפי פירוש רש"י, ספר אסיא יא (תשס"ט), עמ' 341-348

ר"י קטן = הרב יואל וד"ר חנה קטן, 'פצעים בצוואר הרחם - היבט רפואי והלכתי, תחומין טו (תשנ"ה), עמ' 316-331

ר"מ לוינגר = ר"מ לוינגר, 'לברור המונחים חדר, פרודור ועליה, נועם י (תשכ"ז), עמ' קפח-קצא

ר"מ לוינגר ב = ר"מ לוינגר, 'המבנה האנטומי של אברי המין באשה ובבעלי החיים (נסיון להסבר דברי חז"ל)', קורות ד (תשכ"ח), עמ' 611-615

ר"מ הלפרין = הרב ד"ר מרדכי הלפרין, רפואה מציאות והלכה, ירושלם תשע"ב (פרק לד: 'על משמעות המושג "רחם" בלשון חז"ל ו"אוטם ברחם" בלשון הפוסקים' [המקור: ספר אסיא יא (תשס"ט), עמ' 349-353]; פרק לה: 'המיקום המדויק של "בין השיניים" - הכרת האנטומיה הגניטלית כמפתח להבנת חז"ל' [המקור: אסיא פה-פו (אלול תשס"ט), עמ' 105-121])

ר"מ הלפרין ב = הרב ד"ר מרדכי הלפרין, 'פולטת ש"ז - מציאות והלכה, אסיא צה-צו (תשרי תשע"ה), עמ' 144-150

רמ"מ כשר = ר' מנחם מנדל כשר, 'על ההצעה לתקנת נשים בעניני נדה, נועם ח (תשכ"ה), עמ' רצג-שמט

רצון = מ' רצון, 'מנהגי טהרת הנשים של עדת תימן, מסורה ליוסף ה (תשס"ח), עמ' 175-202

ר"ש לוי = ר' שלמה לוי, 'ההרגשה בזמן הזה, אסיא עג-עד (תשס"ד), עמ' 128-138

רש"ז הבלין = ש"ז הבלין, רבי אברהם הלוי מחבר שו"ת גת ורדים ובני דורו, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלם תשמ"ג

שבילי אמונה = ר' מאיר אלדבי, שבילי אמונה, ריווא דטרינטו שי"ט

שו"ת מהרי"ף = שאלות ותשובות מהרי"ף [ר' יעקב פראג'י], אסכנדריה [אלכסנדריה] תרס"א

שערי תורת ארץ-ישראל = ר' זאב וואלף רבינוביץ, שערי תורת ארץ-ישראל, ירושלם ת"ש

שריאל = א' שריאל, 'בין יפת לשם: פרק בהיסטוריה של הגניקולוגיה בעת העתיקה כמפתח להבנת דברי חז"ל, בין בבל לארץ ישראל: שי לישיעיהו גפני, ירושלם תשע"ז, עמ' 409-416

תא-שמע = י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים, א, ירושלם תשס"ד

תולדות תנאים ואמוראים = ר"א היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, א-ג, לונדון תר"ע (דפוס-צילום ירושלם תשכ"ד)

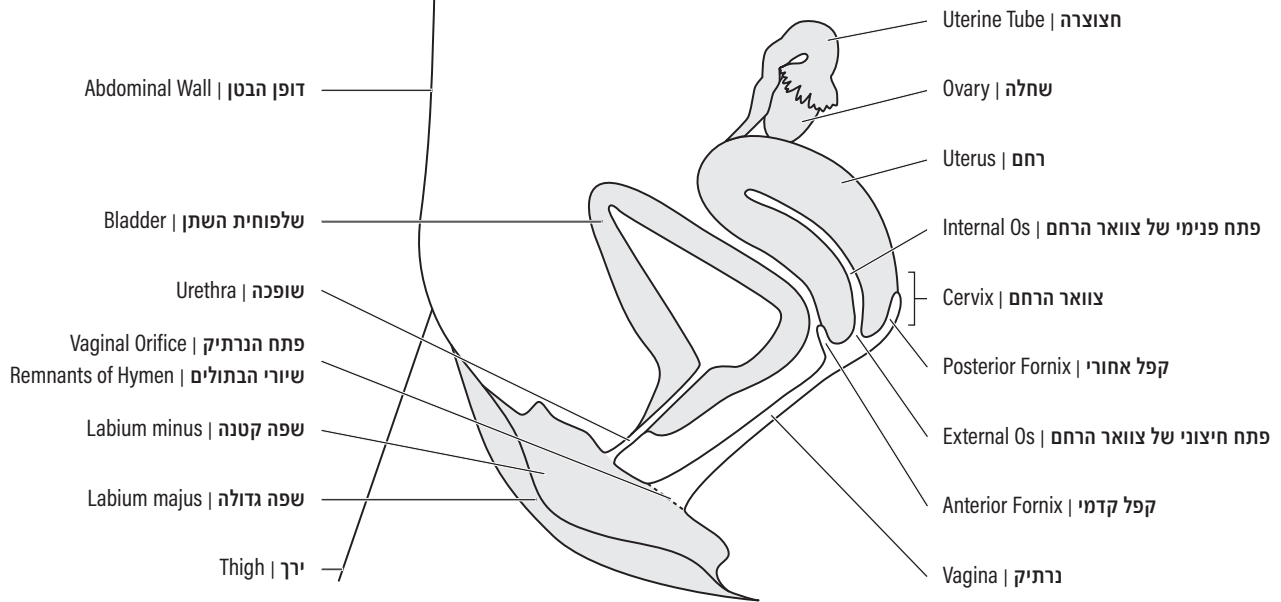
תשובות ופסקים = א' קופפר, תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, ירושלם תשל"ג

תשובות רנ"ג = י' ברודי, תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון², ירושלם תשע"א

תשוה"ג הרכבי = א"א הרכבי, זכרון לראשונים וגם לאחרונים, חלק ראשון: זכרון לראשונים, מחברת רביעית: זכרון כמה גאונים וביחוד רב שרירא ורב האיי בנו והרב ר' יצחק אלפסי, ברלין תרמ"ז

1. תבנית הגוף - מבט מן הצד

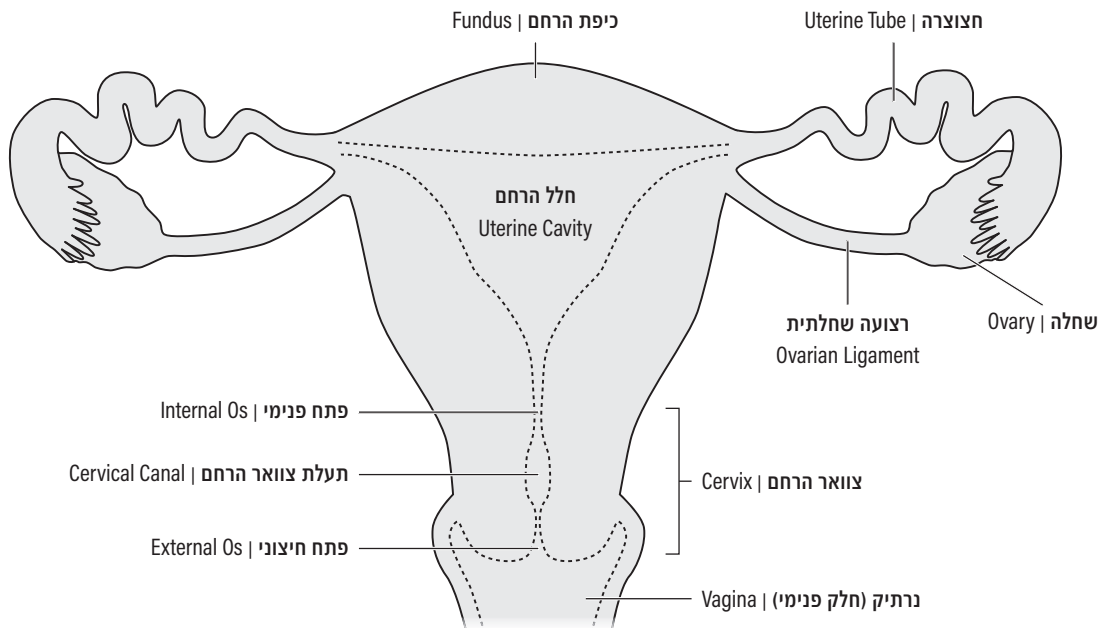
חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

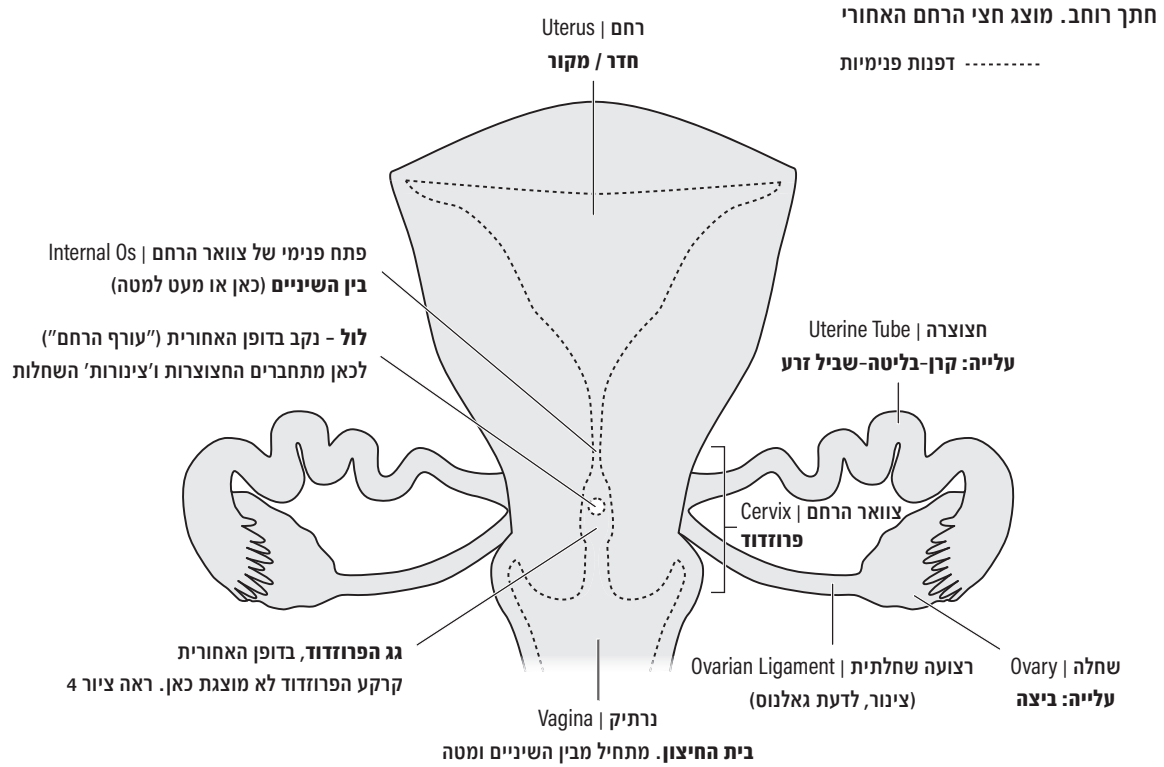
2. תבנית הרחם - מבט מלפנים

חתך רוחב. מוצג חצי הרחם האחורי

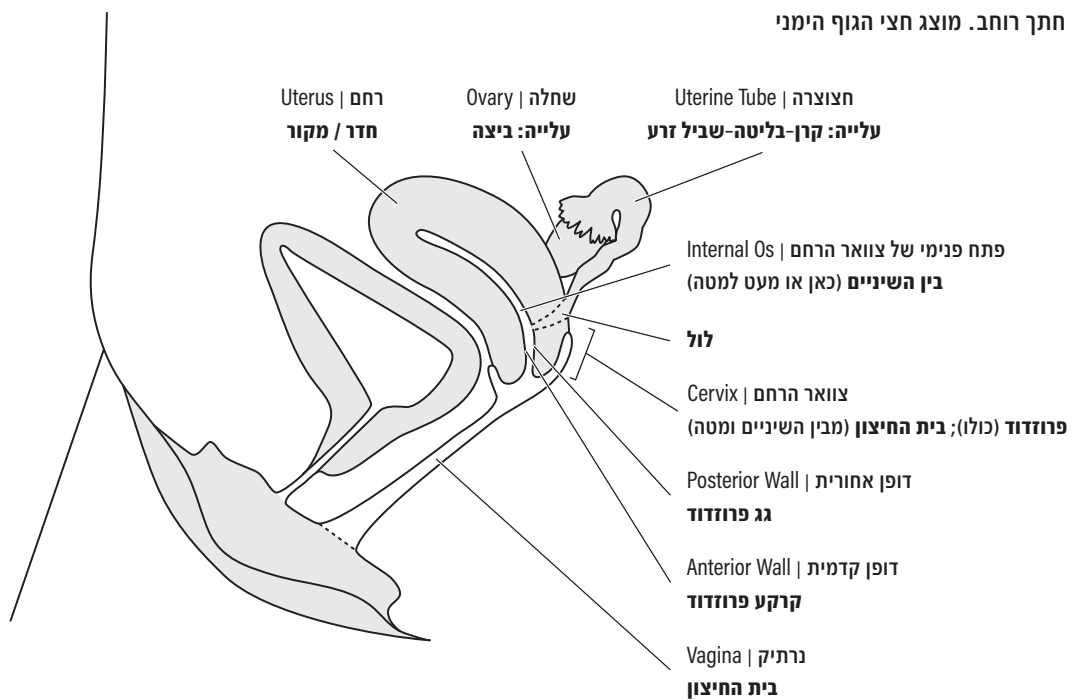
דפנות פנימיות

3. שיטת רמב"ם א - מבט מלפנים (ציור דמיוני)

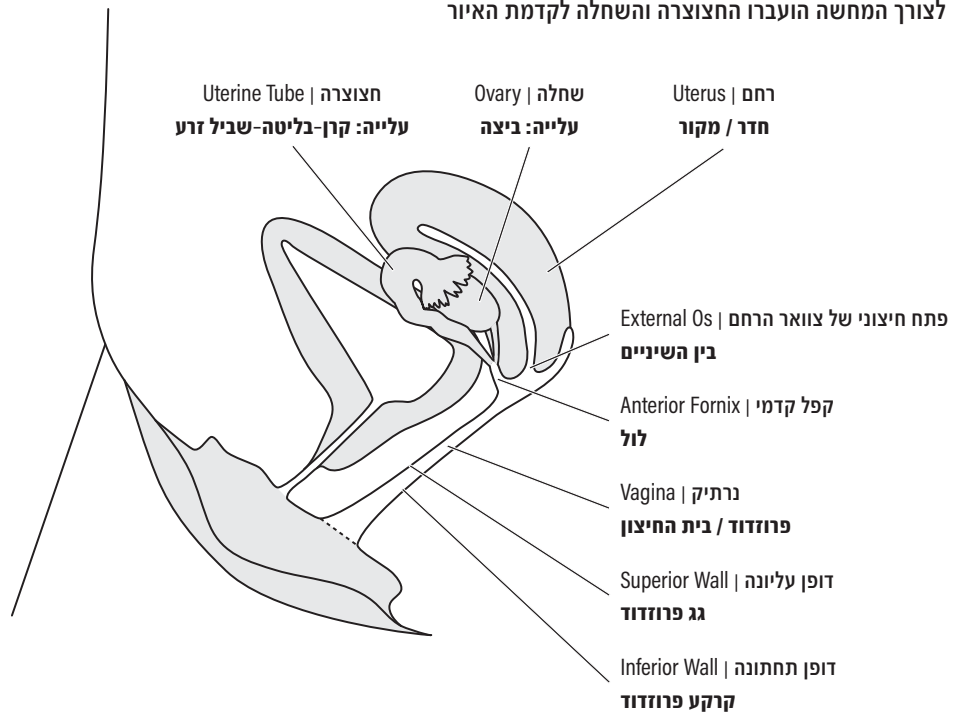
4. שיטת רמב"ם א - מבט מן הצד (ציור דמיוני)

5. שיטת רמב"ם ב, פירוש ראשון - מבט מן הצד (ציור דמיוני)

חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

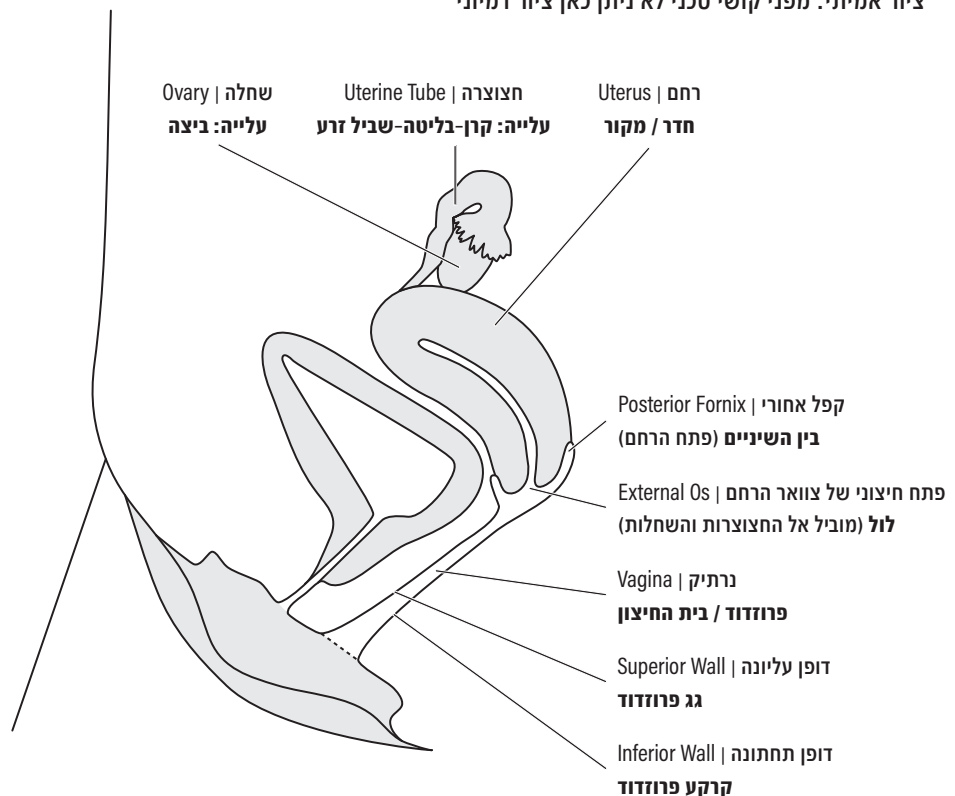
לצורך המחשה הועברו החצוצרה והשחלה לקדמת האיור

6. שיטת רמב"ם ב, פירוש שני - מבט מן הצד

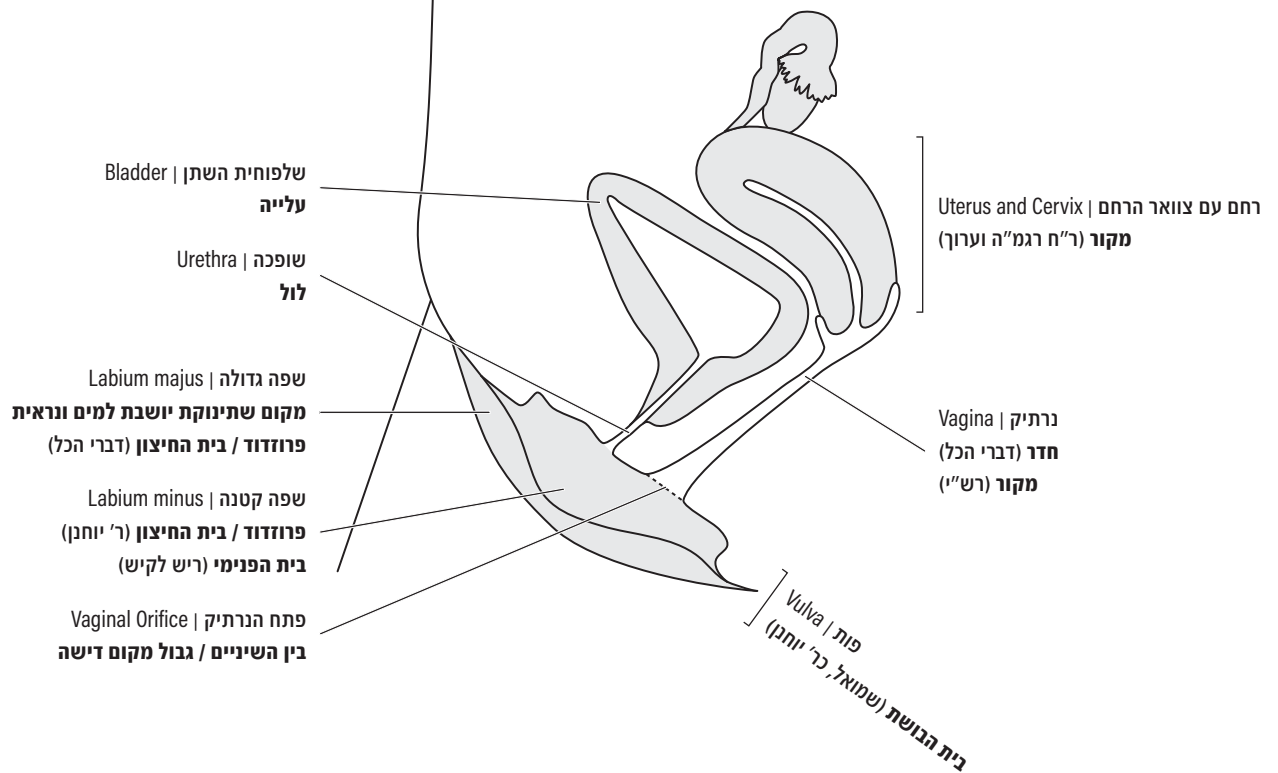
חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

ציור אמיתי. מפני קושי טכני לא ניתן כאן ציור דמיוני

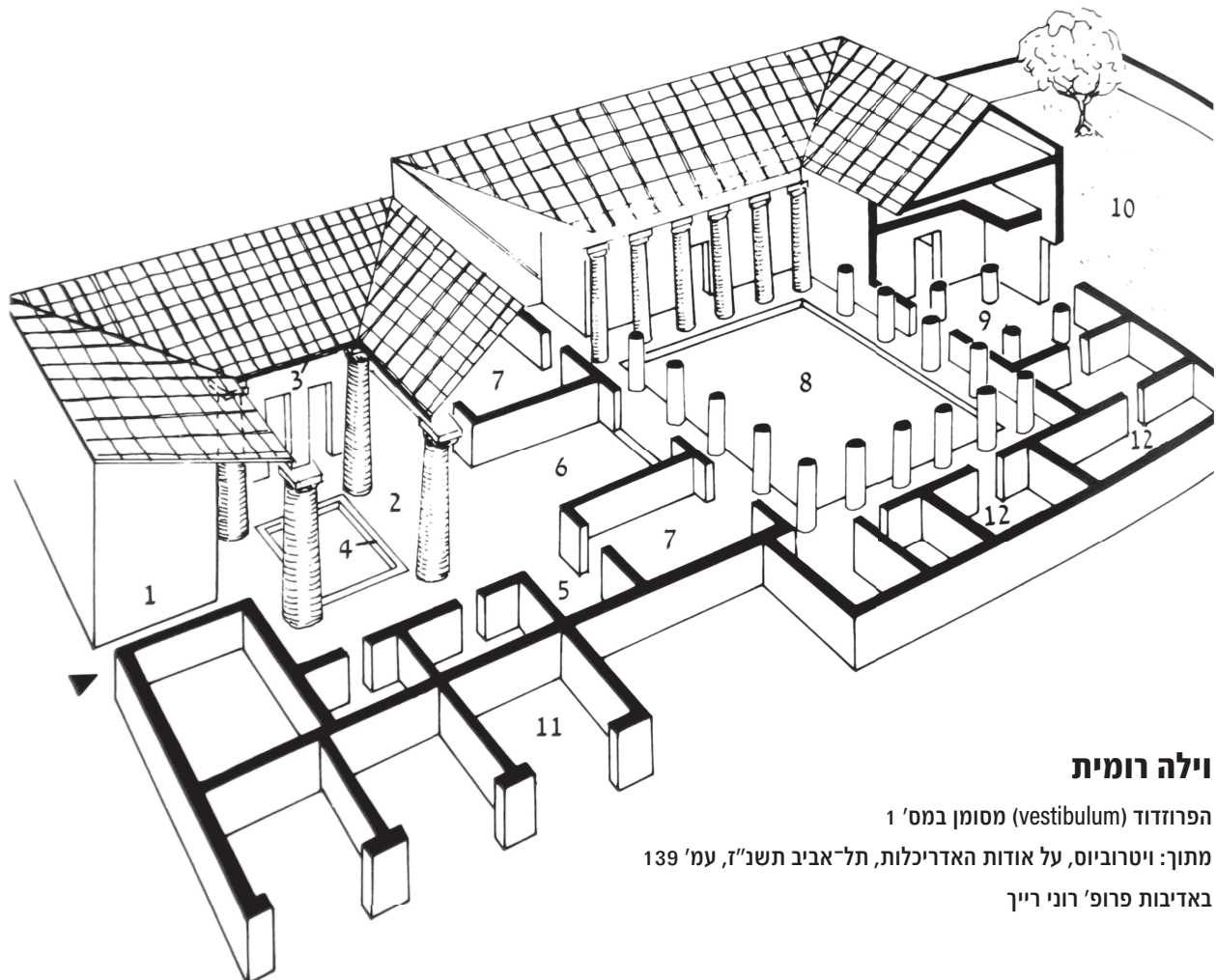

7. שיטת הקדמונים

חתך רוחב. מוצג חצי הגוף הימני

יגלעוהו ג' עופלעוהו שילג' שילג' זכנו, ג' עופלעוהו: שילג' שילג'

וילה רומית

הפרוזדוד (vestibulum) מסומן במס' 1

מתוך: ויטרוביוס, על אודות האדריכלות, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 139

באדיבות פרופ' רוני רייך